

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

1968 • LETO XVI 2

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XVI. letnik Ljubljana 1968 2. zvezek

Vsebina drugega zvezka

- Vasilij Melik: Slovenski tabori — Stran 65
- Iva Mikl Curk: Rekonstrukcija podobe antičnega Ptuja — Stran 77
- Iva Mikl Curk: Prispevek k poznavanju rimskih vodnih poti pri nas — Stran 80
- Miroslav Pahor: Pomen piranskega patriciata v mestni upravi od XIV. do XVIII. stoletja — Stran 83
- Sergej Vrišer: Zbirka modnih noš v Pokrajinskem muzeju v Mariboru — Stran 91
- Vincenc Žnidar: Iz arhivskega gradiva o idrijskem šolstvu v desetletju od 1784 do 1794 — Stran 98
- Jan Šedivý: Slika dr. Antona Murka — Stran 101
- Vlado Valenčič: Regulacijski načrt severnega dela Ljubljane — Stran 102
- Julij Felaher: Slovenska zahodna Ziljska dolina v prevratnih dneh v letih 1918—1919. Zgodovinska resnica o 24. novembru 1918 v Št. Štefanu — Stran 114
- Tone Zorn: Ljudsko štetje z dne 7. marca 1923 na Koroškem — Stran 121
- Iz dela naših zavodov in društev — Stran 124
- Nove publikacije — Stran 126
- Sommaire — Stran 128

Na ovitku

Suknjič-telovnik (k justaucorpsu), druga tretjina XVIII. stoletja
Pokrajinski muzej v Mariboru

Ureja uredniški odbor

Odgovorni urednik Jože Šorn

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino — Predstavnik Majda Kunaver — Tiska tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani — Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun pri SDK, podružnica 501-8-87/1 (Ljubljana, Miklošičeva cesta 8) — Letna naročnina 12 N din, posamezna številka 5 N din

SLOVENSKI TABORI

VASILIJ MELIK

Letos se spominjamo stoletnice prvih treh slovenskih taborov v Ljutomeru, Žalcu in Sempasu, ki so jim nato v naslednjih letih sledili še drugi. Tabori so znova in širše kot kdajkoli doslej razvili zastavo Zedinjene Slovenije, razširili zahtevo po njej med slovenskimi kmečkimi množicami, jih politično razgibali in dvignili slovensko narodno gibanje na kvalitetno novo, višjo stopnjo.

I

Odkod ideja taborov? Na to vprašanje so dajali različne odgovore. Naj omenim tu samo dva. Po prvem se je ideja slovenskih taborov »spočela med najiniciativnejšo tedanjo slovensko inteligenco, na Štajerskem«, kakor je zapisal Prijatelj.¹ Nekateri so pri tem glavno iniciativo pripisovali Mariboru, posebej tudi dr. Matiji Prelogu, takratnemu predsedniku mariborske čitalnice ter izdajatelju in uredniku Slovenskega gospodarja, nekateri Ljutomeru in ljudem v ljutomerski čitalnici in še komu. Po drugem odgovoru pa se ideja taborov ni rodila na Štajerskem, temveč jo je spočel Levstik.

Ta koncepcija je prevladovala pri nas od leta 1933 naprej, ko je Janez Logar v svoji obsežni in dragoceni razpravi o Levstiku v boju s prvaki, objavljeni v Levstikovem zborniku, zapisal, da »je Levstik spočel idejo, naj bi se tudi slovenski narod po zgledu češkega zbiral na velikih narodnih zborovanjih in manifestacijah na prostem — na taborih«. To trditev je oprl na pismo, ki ga je pisal Levstiku 18. julija 1868 dr. Valentin Zarnik, takrat že skoraj leto dni koncipient pri dr. Jakobu Ploju v Ljutomeru in tajnik ljutomerske čitalnice. V tem pismu je bilo namreč rečeno: »Ti si mi zadnjič pisal, da bi bil naš narod sposoben za meetinge, posebno ako bi imel tacih mož kakor si ti (namreč jaz). — To me je tako spodbudilo, da sem še tisti večer predlog storil, da naj ta meeting naredimo, kar je bilo z veseljem sprejeto.²« Mnenje, da je bil Levstik začetnik taborov, je bilo v našem zgodovino-pisju na splošno sprejeto, saj je tudi prišlo

našemu navdušenju za Levstika kot najsvetlejšo politično osebo teh let.

Leta 1958, ob devetdesetletnici ljutomerskega tabora, pa je napisal Zmago Vrbnjak v »Pomurskem vestniku« (22. 5. do 26. 6) članek o tem taboru z mnogimi novimi podatki. V njem je ponovno opozoril na prireditve pod milim nebom, ki so jih prav tu, kjer je prišlo leta 1868 do prvega tabora, organizirali že prej. Opozoril je na zapiske o ljutomerskih razmerah, ki jih je pisal Ivan Dragotin Huber, v letu 1868 tudi odbornik ljutomerske čitalnice in posestnik travnika, na katerem je bil tabor. V teh zapiskih najdemo notico, da je ljutomerska čitalnica že 4. maja 1868 imela sejo, kjer »se dade na pogovor zaradi I. slov. tabora«. Vrbnjak meni, da je ta datum gotovo starejši od Levstikovega pisma Zarniku in da »smemo trditi, da je iniciativo za tabor dal Ljutomer sam«.³

Vprašanje o nastanku slovenskih taborov bom tu ob primerjanju že znanih in tudi nekaterih doslej še ne navedenih virov nekoliko podrobneje obravnaval. Proučevanje drugih, zlasti še štajerskih virov, bo dalo nove podatke, jih dopolnilo in popravilo.

Pokrajina med Dravo in Muro, Radgono, Ptujem in takratno ogrsko mejo je imela že v predmarčni dobi zelo močno narodno gibanje. Še desetletja pozneje je slovelo daleč naokrog ime Antona Krempla, župnika v Mali Nedelji, velikega Slovenca, sijajnega in priljubljenega govornika, pisca prve, v našem jeziku napisane zgodovinske knjige. V tej pokrajini je leta 1848 bolj kakor kje drugje, zajela kmečko prebivalstvo ideja Zedinjene Slovenije in imela uspeh protifrankfurtska akcija. V Ptuju in Kranju — in nikjer drugje na Slovenskem — je večina volilnih mož protestirala proti volitvi poslanca v nemški parlament. V tej pokrajini je bilo tudi v šestdesetih letih narodno življenje zelo razgibano. Ljutomerska čitalnica je v letu 1867/68 najagilnejša na Slovenskem.⁴

Kakor nam pojasnjuje članek v »Slovenskem gospodarju« 26. septembra 1867, so prirejali na Štajerskem besede treh vrst: male

ali čitalnične besede v čitalniških sobanah za čitalničarje, velike besede v prostornih dvorinah, kamor so vabili odličnejše občinstvo iz raznih slovenskih okolic, ter besede pod milim nebom, »ktere so naj bolje namenjene tudi priprostemu narodu v poduk in veselje«. Taka je bila proslava tisočletnice sv. Cirila in Metoda avgusta 1863 v Mariboru na robu magdalenskega predmestja, taka je bila proslava iste tisočletnice v Ljutomeru septembra 1863, zlasti pa Kremplova beseda 15. septembra 1867 v Bučkovcih (Mali Nedelji) z nad 5000 udeleženci. V prvi številki obnovljenega »Triglava« 21. decembra 1867 dopis iz Ljutomera posebej poudarja prednosti takih prireditvev. »Taka slovesnost pod milim nebom, sredi nepregledne množice kot ocean valujočega navdušenega kmečkega ljudstva ima čisto drugačen uspeh kot koncertni večer v zaprtih prostorih med gospodi v glase rokavicah in frakih ter šinjoniranimi damami.« Te vrste prireditve se priporočajo vsem slovenskim deželam. »Novice« posebej opozarjajo na ta »zanimivi dopis iz Ljutomera« v »Triglavu«. ⁵ Ljutomerska čitalnica je prirejala tudi razne izlete v bližnjo in daljno okolico, na katerih se je zbralo do tisoč ljudi. ⁶ Izredno močna je bila težnja, pritegniti čim širše množice.

Že v »Triglavu« 21. decembra 1867 piše ljutomerski dopisnik, da bo slovesna otvoritev čitalnice spomladi ali poleti z velikansko besedo, na katero bodo, kot je upati, prišli tudi ogrski Slovenci. Isto vest, s skoraj istimi besedami, le z nekoliko premaknjenim datumom, najdemo v »Slovenskem gospodarju« konec marca: da bo ljutomerska čitalnica priredila avgusta ali v začetku septembra, »kakor za pravo svoje sijajno otvorenje, velikansko besedo pod milim nebom, kamor se tudi mnogo ogrskih Slovencev nadjamo«. ⁷

S svojo težnjo po množičnosti so prireditelji takih besed pod milim nebom nedvomno že napravili velik korak v smeri taborov. Te besede pod milim nebom prav gotovo lahko imenujemo predhodnike taborov. Razložek med njimi in med tabori je bil vsekakor le v značaju prireditve: besede so bile kulturne, spominske manifestacije, tabori pa so bili izrazito in tudi formalno politični shodi.

Širša politična zborovanja je bilo vse do velikih liberalnih sprememb, ki jih je izvojeval avstrijski parlament v letu 1867, zelo težko, če ne nemogoče organizirati. Dne 15. novembra 1867 pa je izšel v državnem zboru sprejeti zakon o zborovanjih, ki je šele dal možnost za kolikor toliko normalno politično življenje, kakor se spodobi v parlamentarni

državi. Po njem je bilo treba »ljudska zborovanja ali sploh splošno dostopna zborovanja brez omejitve na povabljenе goste« pismeno javljati političnim oblastem vsaj tri dni vnaprej z navedbo namena, kraja in časa zborovanja (§ 2). Za »zborovanja na prostem« je bilo posebej potrebno predhodno dovoljenje oblasti. Če je oblast dovoljenje odrekla, je morala pismeno navesti vzroke za to (§ 3). Svobodo zborovanj sta omejevala v zakonu dva člena. Prvi je prepovedoval »zborovanja, katerih namen nasprotuje kazenskim zakonom ali katerih prireditvev ogroža javno varnost ali javno blaginjo« (§6). Drugi pa je prepovedoval vsa zborovanja pod milim nebom v času zasedanja državnega ali deželnih zborov v kraju zasedanja in pet milj (danes 38 kilometrov) naokrog (§7). Več členov pa je odredjalo razpust zborovanja, če bi prišlo do protizakonitih izjav ali dejanj, ki na intervencijo predsednika zborovanja ali zastopnika politične oblasti ne bi prenehala (§ 11 in drugi).

Razumljivo je, da se je takoj po izidu takega zakona vsepovsod na Slovenskem mogla poroditi misel na politična zborovanja, zlasti še, ker je nanje mislil marsikdo tudi že prej. Tako je npr. pisal Josip Vošnjak Razlagu aprila ali v začetku maja 1867, da bi morali Slovenci »sklicevati ljudske shode na raznih krajih«, na kar mu je Razlag 9. maja odgovoril, da »tudi zdaj ni čas za shode, ktere preostra postava brani«. ⁸ Že v »Novicah« 4. decembra 1867 se prikaz zakona o shodih končuje s komentarjem: »Pravice zborovanja posluževati se, utegne včasih dobra prilika priti«. V vabilu na naročbo v »Slovenskem gospodarju« pa je bilo 12. decembra 1867 zapisano: »učimo se tedaj tudi dostojanstva ustavnega beroči časnike in pripravljajmo se za politične zbore«. Take ideje so je mogle porajati tudi brez kakih posebnih zgledov in spodbud, pač iz poznavanja prakse liberalne Evrope, zlasti pa Anglije, o kateri je poročal v Einspielerjevem »Slovincu«, »Novicah« in »Slovenskem narodu« Pavel Turner ¹⁰ in iz katere je tudi izraz meeting, ki se je prav v pripravljalni dobi taborskega gibanja pri nas precej uporabljal. Šele nekoliko pozneje so mogli začeti spodbujati k političnim zborovanjem pri nas tudi konkretni zgledi v monarhiji. Pri tem je bil seveda za Slovence najbližji in najbolj vabljev češki zgled.

Različni programi, ki se pojavljajo na Slovenskem v prvih mesecih leta 1868, ljudskih političnih shodov še ne vključujejo v delovni načrt boja za boljšo bodočnost naroda. Tako na primer ne govori o njih Božidar Rajč v

svojem znamenitem programskem uvodniku v »Slovenskem gospodarju« 9. januarja 1868, ki sicer poudarja: »Po časnikih naglašujemo zedinjeno Slovensko, ter isto pomisel vcep-ljajmo vsakemu naj prostejšemu našincu; po-tem pa je sveta dolžnost naših poslancev v deželnih zborih to donášati na dnevni red, ter v državnem zboru, ako ga doživimo na pravni podlagi, netrudoma in nestrahoma to zahte-vati«. Prav tako ne govori o političnih shodih ne program ne komentar programa »Sloven-skega naroda«, ko začne izhajati 2. aprila 1868 v Mariboru.

Prvi tak širši javni poziv na prirejanje ta-borov ni Prelogov članek »Slovenski tabor (ljudski zbor — meeting)« v »Slovenskem go-spodarju« 25. junija, kakor se navadno misli, ampak že teden dni prej, 18. junija, v »Slo-venskem gospodarju« objavljeno vabilo na naročbo. To vabilo odobrava, kar se velike politike tiče, program »Slovenskega naroda«, opozarja na zborovanje, ki so ga imeli »češki kmeti in delavci« na gori Rip ter nadaljuje: »Ustava take tabore ali zbore dovoljuje, tedaj se jih imamo tudi mi Slovenci poslužiti, da izrečemo svoje želje zarad novih davkov, zarad pomnoženja slovenskih poslancev, za-rad naprave namestniškega odseka za Slo-vence na Štirimskem, zarad slovenskih uradnij.«

Teden dni pozneje (25. junija) je prinesel »Slovenski gospodar« direktno poziv na or-ganiziranje taborov pod posebnim naslovom, kakor smo ga že v prejšnjem odstavku ome-nili. Ta znani poziv je podpisal dr. Matija Prelog »v imenu začasnega odbora«, o kate-rem sicer ne vemo ničesar. Začenja se z ugo-tovitvijo: »Od več strani se je želja izrekla, naj bi se tudi Slovenci zbrali v veliki množini pod milim nebom, kakor v starih časih po stari slovenski navadi, in bi javno izrekli svo-je želje in svoje zahteve.« Nato navaja poziv probleme, ki bi prišli za tabore v poštev (o tem bomo govorili pozneje) in nazadnje vabi na sestanek 7. julija v Mariboru: »Da pa ta predlog ne ostane na papirju, pozivlje podpi-sani urednik tega lista vse Štirske rodoljube odlikaše, deželne poslance, duhovnike, posest-nike, odvetnike, biležnike, zdravnike, učite-lje, in uradnike slovenske, koji se s to mislijo slažejo in jo hočejo izvršiti pomagati, da se dogovori določen načrt, ki se slavni vladi predloži tako tudi čas in mesto prvemu slo-venskemu taboru v Štirimskem Slovenskem in za to voli izvršiven odbor.« Kratko notico o tem Prelogovem pozivu je objavil »Slovenski narod« 27. junija, malo daljšo pa »Novice« 1. julija.

Preden pa govorimo naprej o sestanku v Mariboru, poskusimo odgovoriti na vpraša-nje, kdaj in kako je prišla ljutomerska čital-nica na misel, prirediti politično zborovanje oziroma spremeniti svojo prvotno zamišljeno besedo pod milim nebom v političen shod. Za odgovor si lahko pomagamo s Huberjevimi zapiski, z Zarnikovim pismom Levstiku in s časopisnimi noticami.

Vrbnjak navaja po Huberjevih zapiskih se-jo ljutomerske čitalnice 4. maja, na kateri »se dađe na pogovor zaradi I. slov. tabora«, ka-kor smo že omenili, ter sejo 4. julija, na kate-ri se je razpravljalo o taboru na splošno, po-sebej pa o Prelogovem pozivu, Huber pa je obljubil prostor za tabor v svojem Hrastov-čaku.¹¹

Iz Zarnikovega pisma Levstiku z dne 18. julija naj najprej navedemo besedilo, ki se tiče tabora:¹² »Ti si mi zadnjič pisal, da bi bil naš narod sposoben za meetinge, posebno ako bi imel za to taci mož kakor si ti (namreč jaz). — To me je tako spodbudilo, da sem še tisti večer predlog storil, da naj tu [ne »ta«, kakor je citirano v Levstikovem zborniku] meeting naredimo, kar je bilo z veseljem sprejeto. Nismo križem rok držali, precej čez dva dni smo po postavi prepisanega vladinega dopuščenja prosili, katero nam je zdaj došlo.« In dalje: »Prvi tabor smo mi v Ljutomeru sprožili, v Mariboru ni mogoče nič napraviti, ker tam je zdaj skoraj vse mrtvo. Drugi ta-bor bo v Savinski dolini pri Žavcu konca avgusta.« Levstika sprašuje Zarnik: »Kaj pa na Kranjskem ne mislite nič taborovati?« Posebej poudarja Zarnik: »Jaz sem tako rekoč duša vsega tega« — misel, ki jo ponovi tudi v naslednjem pismu 1. avgusta: »Jaz sam imam neizmerno posla, ker sem, kakor si lahko mi-sliš, *'movens agens'* vsega taborovanja«. Veli-ko agilnost Zarnika pri organizaciji ljutomer-skega tabora potrjujejo tudi drugi viri.

Pred pismom 18. julija so ohranjena še štiri Zarnikova pisma Levstiku iz istega leta, prvo z dne 10. januarja, drugo od 19. marca, v ka-terem omenja, da mu je pred dobrimi 14 dne-vi poslal deset strani dolgo pismo, tretje od 21. aprila in četrto, datirano »na Vidov dan«, v katerem pravi, da že dolgo ni bilo nobenega pisma ne z njegove ne z Levstikove strani, da pa si vse novosti sporočata v »Narodu.« V no-benem teh pisem ni o taborih ali meetingih nobene besede, čeprav bi v junijskem pismu tako pomembna novica lahko bila omenjena, če se je v ljutomerski čitalnici govorilo o ta-boru že 4. maja.

Podatke iz Zarnikovega pisma nam lahko v mnogočem izpopolni doslej precej neopažen

dopis iz Ljutomera, datiran z 22. julijem ter objavljen v našem nemškem glasilu »Triglav« 25. julija, za katerega bi sodili, da ga je prav tako napisal Zarnik. Tu je rečeno: »20. junija so tukajšnji rodoljubi sklenili, stopiti iz dose-danjega čitalniškega življenja z zdravicami in veselici (aus dem bisherigen Zivio — und Veselice — Leben unserer Čitalnica's) na po-litični teren pod milo nebo in sklicati masov-no zborovanje našega ljudstva. Rečeno, sklen-jeno, storjeno. Naslednjega dne je bilo takoj zaproseno za dovoljenje oblasti, ki ga zakon predpisuje. To je bilo prejšnji teden tudi da-no.« Na koncu dopisa je rečeno, »da smo vsi Ljutomerčani polni ponosa, da smo bili tako-rekoč določeni, začeti s političnimi meetingi, vendar bi zelo obžalovali, če bi Kranjska, na-ša osrednja dežela, v *političnem* gibanju zao-stajala za nami, za skrajnim in najbolj izpo-stavljenim koščkom Slovenije.«

Podatki v pismu in dopisu se lepo ujemajo. Rekli bi, da je dobil Zarnik v soboto 20. juni-ja Levstikovo pismo in na seji čitalnice zvečer istega dne predlagal organizacijo političnega shoda, kar je bilo takoj sprejeto. Takoj nato, recimo v ponedeljek, 22. junija, je čitalnica zaprosila oblast za dovoljenje tabora, to do-voljenje pa je prišlo do 18. julija, ko je Zarnik pisal Levstiku. Edino, kar nasprotuje dopisu v »Triglavu« in Zarnikovemu pismu, je Huberjev zapis o pogovoru o taboru v čit-alnični seji 4. maja. Vrednost tega podatka pa se mi zdi odvisna predvsem od odgovora na naslednje vprašanje: ali je Huber pisal svoje zapiske sproti, takoj po vsakem dogod-ku, ali pa jih je šele pozneje uredil, sestavil in formuliral ter pri tem uporabljal izraze (I. slov. tabor) iz poznejših mesecev. Če velja prvo, pomeni to, da so se Ljutomerčani odlo-čili za široko politično akcijo taborov in za organizacijo prvega izmed njih že poldrugi mesec prej. Dokler pa se to ne pokaže, se mi zde verjetnejši podatki v »Triglavu« in Zar-nikovem pismu, Huberjev zapis pa se nanaša na pogovor o besedi pod milim nebom, na katero so mislili že prejšnje leto in ki se je potem spremenila v pravo politično zborova-nje, v tabor.

Po raznih splošnih mislih o primernosti po-litičnih zborovanj, kakor smo jih nekaj zgoraj navedli že iz konca leta 1867, je češki zgled sprožil določnejše predloge. Ta zgled omenja Prelog v obeh svojih pozivih na pri-rejanje taborov, prav tako ga pa vidimo tudi iz tega, da podobnih pozivov k taborski ak-tivnosti pred češko taborsko akcijo ni bilo. Češki zgled je torej nedvomno igral precej-šno vlogo, ne v tem, da bi dal prvo idejo za

politična zborovanja, ampak v tem, da je prejšnje zamisli pomagal uresničiti, da je bil neposredna, konkretna spodbuda za prehod k dejanjem. V prav istem času in verjetno ne-odvisno drug od drugega sta nasvetovala ta-bore Prelog v »Slovenskem gospodarju« 18. junija in Levstik v svojem pismu Zarniku, ki ga je ta dobil najpozneje 20. junija. Po vsem tem torej nikakor ne moremo reči, da je Lev-stik edini spočel idejo taborov ali da je Lev-stik, ne pa Štajerci, iniciator taborov. Prelog za Levstikom kot iniciator prav nič ne zaosta-ja, poleg tega pa je njegov predlog izšel v tisku. Na enako idejo je mogel priti še marsi-kdo drug, saj se je tako rekoč sama ponujala. Zdi se mi, da Prelog ni kar samo zaradi lep-šega napisal 25. junija, da se je želja po tabo-rih izrekla od več strani.

Levstik je s svojim pismom Zarniku sprožil Zarnikov predlog za prireditve tabora v Lju-tomeru; mogli pa so odborniki ljutomerske čitalnice verjetno tedaj poznati že tudi Prelo-gov prvi poziv k organiziranju taborov. Dej-stvo, da je bil Zarnikov predlog takoj sprejet, pa kaže, da tem odbornikom misel ni bila nova in tuja. Ljutomerska čitalnica, v katere odboru so bili advokat Ploj, »posestnika« Ku-kovec in Huber, koncipient Zarnik, solicitor Gomilšek, župnik Klemenčič in zdravnik Her-cog,¹³ je imela, kakor smo videli, že dolgo na-črt, prirediti množično besedo na prostem; temu načrtu so se lahko že zelo zgodaj pri-druževale misli in razgovori o bolj političnem značaju prireditve (na to bi utegnil kazati tu-di Huberjev zapis k 4. maju), do končnega predloga in odločitve za politično zborovanje pa je prišlo 20. junija.

Idejo za tabore je bilo lahko dati. Druga stvar pa je bila, odločiti se in tabor prirediti, pripraviti prvo množično politično zborova-nje. To pogumno in tvegano dejanje je sto-rila ljutomerska čitalnica, ki je bila s svojo dotedanjo aktivnostjo, s svojim konceptom prireditve, s svojim stikom z množicami na-ravnost poklicana za to. To dejanje pa je bilo v vsej predzgodovini taborov najvažnejše in najpomembnejše.

II

Tabori so nam znani predvsem kot zboro-vanja za Zedinjeno Slovenijo. Zato nas bo zanimalo vprašanje, kako je nastal ta tabor-ski program. Pri tem moramo govoriti o Pre-logovem konceptu taborov in o programu, ki je nastal iz njegove akcije, ter o programu ljutomerskega tabora. O tem, kakšen koncept je imel Levstik, ko je nasvetoval tabore, na žalost ne vemo ničesar.

Prvi predlog taborskih programov najdemo v že citiranem prvem Prelogovem pozivu k prirejanju taborov v »Slovenskem gospodarju« 18. junija. Točke, ki se tu navajajo (davki, povečanje števila slovenskih poslancev, slovenski odsek pri namestništvu v Gradcu, uradovanje v slovenščini), so očitno mišljene za tabore, ki bi se pojavili na Štajerskem.

Drugi Prelogov poziv 25. junija se že obrača na vse Slovence, saj pravi: »Zberimo se tedaj v blagem namenu lastne boljše bodočnosti in prida državinega tudi Slovenci na Kranjskem, Primorskem, Koroškem, Štírskem, povsodi, kder stanujemo, v velike tabore in izrecimo po slavnem izgledu naših bratov Čehov svoje želje, svoje zahteve.« V obravnavanje daje Prelog taborom dve temi: davke in enakopravnost narodov, torej isto, samo splošneje povedano, kot v prvem pozivu. Posebej in podrobneje pa obravnava Prelog štajerske probleme. »Da postanemo konkretni, vzemimo v misel nekaj prašanj za Štírske tabore.« Tu so točke iz prvega poziva: povečanje števila slovenskih poslancev, slovenski odsek pri namestništvu v Gradcu; zahteva po uradovanju v slovenščini je izražena z zahtevo, naj se določi rok, do katerega se morajo uradniki na slovenskem Štajerskem naučiti slovenščine; dodane pa so nove točke: dva slovenska člana v štajerskem deželnem odboru, enakopravnost slovenščine v glavnih in srednjih šolah, ustanovitev slovenske gospodarske šole in slovenskega gospodarskega društva, »odštevanje prineskov za nemške zavode in ustanovitev slovenskih«.

Povsem samostojno ali pa tudi pod vplivom vesti, da Ljutomerčani že pripravljajo tabor, se je lotil Prelog organiziranja taborov na Štajerskem. Že poziv je sestavljen v imenu »začasnega odbora« in sklicuje sestanek 7. julija v Mariboru: na njem naj se sestavi načrt, določi prvi tabor in izvoli izvršni odbor.

O tem mariborskem sestanku imamo več poročil. Najprej sta izšli kratki notici 9. julija v »Slovenskem gospodarju« in v »Slovenskem narodu«. »Slovenski gospodar« je poročal, da bo prvi tabor v Ljutomeru, drugi v Savinjski dolini, da se je napravil glavni program za

vse tabore in da je za vse tabore ustanovljen »posredni odbor od pet članov, ki ima sedež v Mariboru«. Slovenski narod pa je omenil še, naj bi bil predmet sklepanja ljudskih taborov »za zdaj posebno obveljava enakopravnosti slovenske, in pa gospodarske stvari«. Daljše poročilo s celotnim programom taborov je bilo objavljeno v »Novicah« 15. julija pod naslovom Slovenski tabori kot dopis iz Haloz, to se pravi, izpod peresa Božidara Raiča, ter v »Slovenskem gospodarju« 16. julija, ki ga je najbrž napisal dr. Matija Prelog.¹⁴ Raič pravi, da se je »cvet slovenskega razumištvá na spodnjem Štírskem« pogovoril o skupnih točkah, ki naj se (poleg krajevnih posebnosti) na vseh slovenskih taborih dajejo v diskusijo in sklepanje ter kot sklepi pošiljajo oblastem v nadaljnjo obravnavo. Nato navaja štiri vse-slovenske točke ter tri posebne za slovensko Štajersko, naznanja prva dva tabora ter končuje svoj dopis z naslednjim pozivom: »Presrčno priporočamo slovenskim bratom na Kranjskem, Koroškem, Primorji in na Prekmurskem, naj napravljajo obilno narodnih taborov v najkrajši dobi, in povsod naj se skončajo navedene četrí točke. Toisto iskreno na srce polagamo poslanecem v vseh deželnih zborih sočih v področji Slovenskega. Roka božanska blagoslovi naj naše pravično početje!« Posebej pomembna je tu vključitev Prekmurja v taborski načrt, ideja o pritegnitvi Prekmurcev, za katero se je vedno in posebej zavzemal Raič in ki ustreza tudi težnjam ljutomerske čitalnice, privabiti ogrske Slovence na svoje prireditve, kakor smo to že zgoraj omenjali. Naj tu pripomnimo, da je na ljutomerski tabor res prišlo 600 Prekmurcev.¹⁵ V nasprotju z Raičem poroča Prelog, da so se se rodoljubi sešli »zastran taborov na slovenskem Štírskem«. Točke, ki jih potem navaja, naj bi se zahtevale »pri vseh taborih«, se potemtakem logično nanašajo le na Štajersko.

Razložke med Raičevimi in Prelogovimi točkami bomo najlaže videli iz naslednje primerjave obeh tekstov. Posamezne točke, ki so numerirane v originalu, smo zaradi lažje primerjave razdelili v odstavke, ki jih v originalu ni.

Raič	Prelog ¹⁶
1. zahtevaj se »slovenska skupina«, to je, zedinjeno Slovensko z národno upravo;	5. Naj se prosi deželna skupnina slovenska.
2. naj se uradnikom na Slovenskem neodlagoma določi dôba, do ktere morajo znati slovenščino v besedi in pismu:	2. Uradnikom služečim na slovenskem Štírskem naj se postavi rok, dokler imajo biti večí slovenskemu jeziku v govoru in pismu.

Raič	Prelog
3. (odst. 1) ljudske učilnice naj bodo čisto slovenske, v srednjih učilnicah bodi učni jezik slovenski, nemški jezik ostani prepisani predmet; (odst. 2) vseučilišče jugoslovansko v Zagrebu, stroške nositi razmerno je dolžno Kranjsko, Koroško, slov. Štirsko in Primorje; 4. (odst. 1) cerkvena vlada naj uraduje v slovenskem jeziku; (odst. 2) v bogoslovnici predmeti imajoči dosle nemški učni jezik naj dobodo slovenski.	4. (odst. 1) V ljudskih in srednjih šolah naj bo učni jezik slovenski, nemški jezik pa naj bo predmet. (odst. 2) Naj se govori v taborih zarad vseučilišča za Slovence in sicer naj bi se napravilo jugoslovansko vseučilišče v Zagrebu s pripomočki iz deželne blagajnice Štirske, Krajnske, Koroške in Primorske. 6. (odst. 1) Naj crkvena vlada vredeje v slovenskem jeziku (odst. 2) in naj se v bogoslovnici predmeti, ki se zdaj v drugem kakor v latinskem jeziku predajajo, naj predajajo v slovenskem jeziku. 1. Naj se napravi odsek slovenske namestnije na Štirskem. 7. Državni poslanci naj priskrbijo izpeljive zakone k § 19 temeljnih postav.
Za slovensko Štirsko posebi: a) (odst. 1) naj se napravi gospodarska učilnica z ucnim jezikom slovenskim na stroške deželne blagajnice, (odst. 2) a vinarska učilnica ravnokar se rodeča imaj učni jezik slovenski; b) naj se brže bolje napravijo na slovenskem Štirskem podružnice ljubljanskega gospodarskega društva; c) naj se daja od letnine odmerjene nemškim zavodom koristečim dosle samo Nemcem a cureče na¹⁷ priliko gledišče itd. iz deželnega zaklada vsako leto razmerna vsota za slovenska društva, zlasti za dramatiško.	3. (odst. 3) iz deželne blagajnice se naj napravi gospodarska šola na spodnjem Štirskem z ucnim jezikom slovenskim. (odst. 2) nadalje naj se tirja, da že v dovoljeni vino- in sadjerejni učilnici pri Mariboru naj bo učni jezik slovenski; (odst. 1) Štirski gospodarji naj prosijo ljubljansko gospodarsko družbo, da naj napravi v slovenskem Štirskem podružnice;

Prelog navaja kot 8. točko še, »naj se napravi centralni odbor v Mariboru, katerega dolžnost je, da se napravijo slovenski tabori, kolikor je največ mogoče, ki naj vsako stvar dobro pretrese, želje naroda spozna itd. Odbor je sestavljen iz 5 članov«.

Razločki med Raičevim in Prelogovim tekstom so vsekakor znatni. Prelogove točke so predvsem štajerske, Raičeve predvsem vse-slovenske. Zedinjena Slovenija je pri Raiču odločno na prvem mestu, pri Prelogu na skromnem petem, zato pa je na čelu Prelogovih točk zahteva po slovenskem odseku pri graškem namestništvu, ki jo je Raič popolnoma izpustil, saj je res z zahtevo po Zedinjeni Sloveniji v določenem nasprotju. Pri Raiču manjka zahteva po izvršilnem zakonu k 19.

členu temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov, ki je bil, kakor bomo videli, glavna tema ljutomerskega taborskega programa. Po vsem tem se seveda vprašujemo, kaj je bilo v Mariboru pravzaprav zares sklenjeno. Kateri od obeh je »uradni« tekst sklepov, kateri od obeh tekstov je bolj osebni koncept svojega avtorja? Morebiti pa pravih, formuliranih, zapisanih sklepov sploh ni bilo? Ves mariborski sestanek je za sedaj zavil v precejšno temo: niti nam niso znani njegovi udeleženci, niti nam o njem ne poroča Vošnjak v svojih spominih, niti ne vemo nič o odboru petih, ki naj bi v Mariboru vodil vse tabore in ki je bil ali naj bi bil izvoljen na sestanku. Ali lahko domnevamo, da na sestanku ni bilo enotnega mnenja, da so bile

precejšnje razlike zlasti glede oportunistične zahteve po Zedinjeni Sloveniji in mesta, glavnega ali stranskega, ki naj ga ima ta zahteva na taborih?

Od točk, ki jih je predlagal Prelog 25. junija, so bile v mariborske sklepe 7. julija nekatere sprejete (rok, do katerega morajo uradniki znati slovensko, enakopravnost slovenščine v šolah, ustanovitev slovenske gospodarske šole na Štajerskem, slovensko gospodarsko društvo na Štajerskem, a le kot podružnica ljubljanskega, podpiranje slovenskih društev iz deželne blagajne, a le v Raičevem tekstu, slovenski odsek pri namestništvu, a le v Prelogovem tekstu), nekatere pa ne. Izpadle so: zahteva po povečanju števila slovenskih poslancev (na Štajerskem), po slovenskih članih v štajerskem deželnem odboru ter problematika davkov, ki jo je Prelog omenjal tudi že v svojem prvem pozivu 18. junija in ki jo je mogel tudi še posebej prevzeti iz češkega zgleda, saj je bil boj proti večjim davkom ena glavnih točk češkega narodnega gibanja tega leta. Na novo pa so prišle v sklepe sestanka 7. julija: poslovenjenje vinarske šole, uveljavljanje slovenščine v cerkvenih uradih in semeniščih, izvršilni zakon k 19. členu (samo v Prelogovi formulaciji) ter, kot najpomembnejša točka, Zedinjena Slovenija.

Gotovo je, da je bil eden glavnih borcev za Zedinjeno Slovenijo Božidar Raič. Poudaril jo je že v svojem zgoraj omenjenem programu v Slovenskem gospodarju 9. januarja 1868. Zanimivo je, da se Raičeve vseslovenske taborske točke zelo močno naslanjajo na točke njegovega januarskega programa, celo vrstni red je isti, le univerza januarja ni bila omenjena. Zedinjena Slovenija je bila tudi v programu Slovenskega naroda. Posebej naj v tej zvezi omenimo pismo, ki ga je 26. junija 1868, torej le deset dni pred mariborskim sestankom, Josip Vošnjak pisal Etbinu Costi. V tem pismu ugotavlja Vošnjak: »Dve veliki stranki si stojita nasproti, rekel bi desna kranjskih državnih poslancev, in levica, ktere javni organ je naš ‚Narod‘.« Vošnjak obžaluje ta prepir ter želi in išče sporazumljenja: »Morebiti bi se dalo doseči po tem potu, da se zanaprej izogibljemo državno pravnemu vprašanju, kar se tiče dualizma; da pa vsi povzdignemo svoj glas za ‚narodno slovensko skupino‘ da pride to vprašanje skoz na dnevni red. In hoc signo vincemus.«¹⁸

Prelogova težnja, ustvariti centralno vodstvo za štajerske tabore, kakor jo je pokazal v svojem drugem pozivu in ki naj bi bila ostvarjena na sestanku 7. julija, kot kaže, ni

posebno uspela. Vodstveni organ, izvršni odbor, tudi če je bil izvoljen, se v praksi ni uveljavil. Morebiti nam že dvojni tekst sklepov mariborskega sestanka, Raičev in Prelogov, priča o težavah, ki so se pojavile takoj v začetku. Toda taborsko gibanje se je razvilo tudi brez centralnega vodstva. V taborski praksi je doživela Raičeva koncepcija popolno zmago nad Prelogovo. V tem smislu je postala Raičeva formulacija mariborskih sklepov, z Zedinjeno Slovenijo na čelu, najpomembnejši rezultat te konference.

Program ljutomerskega tabora je bil, kar se tiče namena zborovanja, ki ga je bilo treba naznaniti oblastem, sestavljen, kakor smo videli, ne le pred mariborskim sestankom 7. julija, ampak tudi pred Prelogovim drugim pozivom na tabore 25. junija. Prva vest o taboru, ki jo je prinesel »Slovenski narod« 2. julija (»kakor izvemo iz prav zanesljivega vira, bodo sklicali rodoljubi ljutomerski 9. avgusta... velikansk tabor«), pravi glede programa: »predmet razgovarjanja bode se vrtel vzlasti okoli § 19. temelj. postav in o drugih je [najbrž napaka namesto »že«] v Slov. Gosp. oznanjenih stvareh«.

V »Triglavu« 25. julija objavljeni dopis iz Ljutomera pravi glede programa tabora: »Izključni predmet posvetovanj bo znani in famozni § 19 državnih temeljnih postav, ki bo dal povod mnogovrstnim resolucijam, da bodo vlada in naši slovenski državni poslanci jasno in razločno zvedeli, kaj razume pod tem naše ljudstvo in česa spet pod tem noče razumeti, kako naj ta § ne bo več hladna teorija, ampak naj enkrat prinese praktične sado ve enakopravnosti.« Podobno je rečeno v Zarnikovem dopisu v Novicah 29. julija: »Namen tega tabora je, da se gola in suha teorija, skrita pod § 19. državnih osnovalnih postav, od vseh strani posveti in da visoka vlada in naši slovenski državni poslanci izvejo na tanko in na drobno, kako si naš narod ob bregovih Mure in Drave *djansko* izpeljavo narodne ravnopravnosti misli in predstavlja.«

Dne 30. julija je objavil »Slovenski gospodar«, 1. avgusta pa »Slovenski narod« »uradno« vabilo na tabor, z 19 podpisov inteligentov, tržanov in kmetov iz Ljutomera in drugih krajev ljutomerskega okraja. Kot namen zborovanja je označen pogovor »zaradi svojih starih pravic, ktere se našega naroda in jezika tičejo«. »Novice« so 5. avgusta prinesle izvleček tega vabila, »Zgodnja Danica« pa je 7. avgusta naznanila, da bodo imeli štajerski Slovenci »v Ljutomeru prvi tabor ali veliko zbirališče za posvetovanje v političnih rečeh

in sicer v oziru na 19. paragraf«, s pripombo, da nam utegne zborovalna pravica »tudi v cerkvenih prašanjih še dobro služiti« in da je treba misliti na to.

Tudi Razlag, ki je bil na ljutomerskem taboru izvoljen za predsednika, je v svojem govoru naznanil, kakor beremo v »Novicah«, »da je taboru razgovor o § 19«,¹⁹ in je dejal, kakor poroča »Slovenski gospodar«: »Ta postava je imenitna za nas. Zato so ljutomerski rodoljubi sklenili, da se posvetujemo o njej.«²⁰ Resolucija tabora, o kateri bomo govorili še posebej, ima prav tako 19. člen za svojo osnovo.

Iz vsega tega vidimo, da je bilo vnaprej naznanjeno težišče zborovanja pogovor o 19. členu temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov, znamenitem členu o enakopravnosti narodov. Ne v vnaprejšnjih obvestilih o taboru, ne v »uradnem« vabilu nanj Zedinjena Slovenija ni bila omenjena, to se pravi, da ni bila za javnost naprej oznanjena in formalno napovedana točka programa. Iz vsega tega bi sklepali, da je bilo v prijavi oblastem, prav tako kakor v naznanilih po časopisju, navedeno kot namen zborovanja razpravljanje o 19. členu, da pa Zedinjena Slovenija v tej prijavi ni bila omenjena. Ker se je bilo bati omembe Zedinjene Slovenije zaradi oblasti, ne zaradi slovenske javnosti, se zdi nerazumljivo, da bi jo omenjali v prijavi oblasti, molčali pa bi o njej v naznanilih javnosti, posebno še potem, ko je bil tabor že dovoljen. Toda vsemu temu sklepanju nasproti imamo neštetokrat citirani podatek v Vošnjakovih spominih: »Da smo pa smeli sklicavati slovenske tabore, katerih glavna točka je bila 'Zedinjena Slovenija', torej trganje dežel štajerskih in koroških, se imamo le Giskri zahvaliti. Ko je ljutomerski taborski odbor, ki mu je stal na čelu odvetnik dr. Ploj, čigar najbolj delavna moč pa je bil njegov koncipient dr. Valentin Zarnik, vladi naznanil program tabora, ga graško namestništvo ni dovolilo zavoljo programne točke 'Zedinjena Slovenija'. Odbor pa se je brzojavno obrnil do ministra Giskre in ta je odgovoril: 'Wird bewilligt'.«²¹ Ali se je na Vošnjakov spomin povsem zanesti? Ali utegne biti naš sum, da gre tu morebiti za kako zamenjavo, upravičen? Šele novi viri nam bodo mogli odgovoriti na to vprašanje.

Če je Vošnjakov podatek točen, potem so Ljutomerčani postavili Zedinjeno Slovenijo v program tabora takoj, ko so se zanj odločili, torej že 20. junija, pred mariborskim sestankom. Če pa Vošnjakov podatek ni točen, s tem seveda še ni rečeno, da Ljutomerčani ta-

krat, ko so naznanili kot namen tabora pogovor o 19. členu, niso obenem mislili tudi na Zedinjeno Slovenijo. 19. člen kot tema zborovanja je imel to dobro lastnost, da je omogočal obravnavanje najrazličnejših stvari, pa tudi dodajanje, opuščanje in spreminjanje posameznih točk. Zedinjeno Slovenijo so mogli imeti v mislih že od vsega začetka, lahko pa so jo tudi dodali v zvezi z mariborskim sestankom. V teku priprav na tabor se je še marsikaj spremenilo. Eno tako spremembo lahko zasledimo po korespondenci med Vošnjakom in Costo.

V pismu 31. julija je sporočil Vošnjak Costi, da mu je odbor naložil, naj na taboru zagovarja naslednjo resolucijo: »Slovenski narod spozna le v federalni osnovi Avstrije blagor cele države in posameznih narodov, torej obžaluje upeljavo dualizma, obžaluje, da so slovenski državni poslanci šli in ostali v dunajskem državnem zboru, ter s svojim glasovanjem razdrli slovansko solidarnost, da pa slovenski državni poslanci ne bodo brez vse koristi sedeli v državnem zboru, pričakuje slovenski narod od njih, da bodo koj prve dni prihodnjega zasedanja državnega zbora od vlade tirjali izvršilne postave k § 19. temelj. post., katerih načrt naj bi sami predložili. Ko bi ne obveljali njih predlogi, naj bi potem precej državni zbor zapustili.« Zaupno (»zanašam se, da to pismo, katero je *Vam samim* namenjeno, nikomur ne pokažete«) se je obrnil Vošnjak na Costo z željo po njegovem mnenju.

Costa je odgovoril s pismom 4. avgusta: »Dobro preudarite, ali ne presega ta resolucija uradu naznanjenega programa, ker bi potem gosposka lahko razpustila tabor. — Skoro se je pa sploh tega bati, ker zapopadek nasprotuje državnim temeljnim postavam (§ 11 zakona o zbora), kakor kaže izgled čeških taborov. In vendar bi bilo po mojem mnenji želeli, da Slovenci ne bi v tem posnemali Čehov, to že zarad tega ne, ker je prvi slovenski tabor, in njegov razpust bi oplašil ljudstvo za prihodnje. — Kritikanje slovenskih državnih poslancev je bolj opustiti, kajti potem bo prepir in razkol še večji in, če moške dosedaj veljavni, zasluženi in brez vse dvombe še zmirom domo- in rodoljubni, pridejo ob vse zaupanje pri ljudstvu — kaj bo to nam koristilo, posebej sedaj, ko so časi Slavjanom tako neugodni, in cisleitansko ministerstvo njim tako protivno?! Treba nam je edinosti, in složnega delovanja. Pustite tedaj kritiko, in izrecite Vaše želje npr. tako, da se trdno zanašate in pričakujete, da bodo slovenski poslanci resno tirjali izvršilne po-

stave k 19. § tem. post. bodisi v deželnih zborih, bodisi v državnem po izrečeni ustavni kompetenciji.«²² V šesti točki resolucije, kakor je bila na ljutomerskem taboru sprejeta, res ne najdemo niti obsodbe politike slovenskih državnih poslancev, niti obsodbe dualizma.

Glede resolucije ljutomerskega tabora je treba opozoriti še na nekaj. Časopisi so prinesli (ne glede na povsem nepomembne razločke) dve varianti: ena je bila objavljena v »Slovenskem narodu« 11. avgusta 1868 in v »Slovenskem gospodarju« 13. avgusta, druga pa v »Novicah« 12. avgusta. V literaturi so največkrat citirali prvo varianto. Primerjava obeh tekstov z opisi poteka tabora, vrstnega reda in vsebine govorov v časopisju nam pokaže, da je besedilo v »Novicah« (ki mu sicer manjkajo prve besede) točnejše. Pravi tekst resolucije se torej glasi (po »Novicah«, z dopolnjenim začetkom):

Tukaj zbrani slovenski narod soglasno izreka, da v § 19. osnovnih državnih postav ne najde poročstva za ohranitev in gojitev svoje narodnosti, dokler

1. slovenski jezik na Slovenskem ne bode izključivno uradni jezik in dokler se ne bode v ta namen uradnikom na Slovenskem neodlagoma določil obrok od pol leta, do katerega morajo znati slovenščino v besedi in pismu;

2. dokler na Slovenskem ne bode cerkvena vlada uradovala v slovenskem jeziku in dokler ne bodo v bogoslovnici predmeti, kateri se dozda nemški predavajo, odslej slovenski razlagali;

3. dokler ne bodo ljudske učilnice čisto slovenske, dokler ne bode v srednjih učilnicah učni jezik slovenski; nemški jezik ostane učni predmet;

4. dokler se ne bodo iz deželnega zaklada štajarskega v razmerji na število Slovencev in v razmerji njihovih prispevkov napravili, podpirali in vzdrževali slovenski zavodi, npr. realke, gospodarske učilnice itd.; naj se poravnajo tudi naše reke, p. Mura in Drava itd.;

5. dokler se po postavnem poti ne združijo Slovenci v zedinjeno Slovensko z narodno upravo;

6. dokler ne bodo temu § zvršilne postave dodane in iste djansko izpeljane.

Razložki med obema variantama sicer niso veliki; zamenjan je vrstni red 4. in 5. točke; v »Narodovi« in »Gospodarjevi« varianti ni omenjena regulacija Mure in Drave, o kateri je govoril Prelog, zato pa je tu 6. točki dodano še besedilo, ki ga »Novice« nimajo: »in dokler se ne bode posameznim deželam dala večja samoupravna oblast«. Sprejeta resolucija je vsebovala vse splošne vseslovenske točke, sprejete na mariborskem sestanku, z

izjemo ene same: molčala je o univerzi. V stilizaciji je bolj sledila Raičevemu kot Prelogovemu tekstu mariborskih zaključkov, ni pa sledila Raičevi postavitvi Zedinjene Slovenije na čelo zahtev.

III

Že ko so prvi slovenski tabor šele pripravljali, so imeli jasno zavest o kvalitetni spremembi v razvoju slovenskega narodnega gibanja, ki jo bodo tabori pomenili. »Gotovo je to važen moment v življenji našega naroda, kajti on stopa s tem djanjem iz čitalniškega radovanja in rajanja prvokrat samostalno na politiško polje,« je napisal Zarnik v »Novicah« 29. julija, v Triglavu izraženo isto misel pa smo že citirali. Po taboru je v vrednotenju njegovega pomena že dobila prvo mesto Zedinjena Slovenija. »Slovenski narod« je pisal 11. avgusta: »če pomislimo, da se je tu v prvič javno in naravnost vrgla med narod velika, za nas edino rešivna misel zedinjenja slovenskih dežel; glede na to, da smo tu začeli politične moči iskati, kjer jo imamo, namreč v narodu; da smo važen korak storili na potu, po katerem nam je ljudstvo pripekljati do večje politične zrelosti in živejega udeleževanja pri splošnih celoto zadevajajočih reči; glede na to, da bodo povsod, vzlasti tudi, kakor upamo, po Kranjskem Slovenci posnemali zgled ljutomerskih domorodcev: važen je ta dan za vse Slovence.«

Vzneseno je opisoval Josip Vošnjak tabore v svojih spominih: »Slovenski tabori! Kadar se spominjam te najkrasnejše dobe naše narodne zgodovine, širi se mi srce od radosti in vselej na novo preživim ure vzvišenega narodnega navdušenja, katero je takrat presinjalo govornike in tudi v prostem narodu vzplamtevalo, da je res v takih trenutkih pripravljen bil vse žrtvovati za svoje narodne pravice. Tu je stala na odrih posvetna in duhovna inteligenca v nerušeni edinosti, združena v bratovski ljubezni, pred odrom pa na tisoče in tisoče mož in tudi žen, ki so vsi napeto poslušali govornike in jim pritrdjevali z glasnimi klici. In ideje, tu izrečene, so se širile od hiše do hiše in dotedaj nezavedno ljudstvo je začelo samo sebe spoznavati in čutiti krivice, ki se mu gode. Stoinstoletna sužnost je bila zamorila v njem vsako samozavest in apatično se je vdajalo svoji usodi. Vso gospodo je dotlej slišalo le nemško govoriti, iz uradov je dobivalo le nemške spise. In zdaj naenkrat je videlo na odru doktorje in profesorje, meščane in tržane, sploh može vsakega stanu, ki so govorili k njemu v njegovem jeziku, le čistejšem in gladkejšem, ne

popačenem po nemčiznah. Govorili so mu o splošnih človeških in narodnih pravicah in zdaj je šele prav spoznalo krivice, ki se mu gode.«²³

Zelo so poudarjali na taborih in v vabilih na tabore povezavo s starodavnimi časi, ko so bili naši pradedje svobodni gospodarji na svoji zemlji ter so se zbirali pod milim nebom, pod košatimi lipami, se posvetovali in odločali o skupnih rečeh. Z izgubo svobode je bilo temu konec, zdaj pa se spet zbiramo, tako, kakor smo se pred tisoč leti.²⁴

Vsega skupaj se je v letih od 1868 do 1871, od prvega tabora v Ljutomeru 9. avgusta 1868 pa do zadnjega na Buhljah, ki je bil skoraj natanko tri leta po prvem, 6. avgusta 1871, zvrstilo 18 taborov. Leta 1868 so bili trije, leta 1869 jih je bilo pet, leta 1870 celo osem, leta 1871, ko jih je vlada večinoma prepovedovala, le še dva.

Ni bilo slovenske dežele v avstrijski polovici Avstro-Ogrske, ki ne bi priredila svojega tabora. Največ, pet, jih je bilo na Štajerskem: v Žalcu v Savinjski dolini (6. septembra 1868), v Sevnici ob Savi (2. maja 1869), pa kar trije v eni sami ožji pokrajini, domovini prvega tabora, ki se je odlikovala po svoji aktivnosti: tu so bili tabori v Ormožu (8. avgusta 1869), v Ljutomeru (9. avgusta 1868) in pri Kapeli (26. junija 1870). Štirje tabori so bili na Goriškem: v Tolminu (1. maja 1870), v Biljani v Brdih (25. aprila 1869), v Sempasu (18. oktobra 1868) in v Sežani (29. maja 1870), ki je bil namenjen Krasu in tržaški okolici. Štirje so bili tudi na Kranjskem: v Vipavi (14. avgusta 1870), na Kalcu pri Logatcu (9. maja 1869), v Cerknici (12. junija 1870) in v Vižmarjih nad Ljubljano (17. maja 1869). Na Koroškem so bili trije tabori: v Žopračah v Zvrhnjem Rožu (18. septembra 1870), na Buhljah pri Grabštajnu (6. avgusta 1871) in na Bistrici pri Pliberku (31. julija 1870). Dva tabora sta bila v Istri, v Kubedu (7. avgusta 1870) in v Kastvu (21. maja 1871). Ta je bil sicer na hrvatskem ozemlju, imel pa je v celoti hrvatsko-slovenski značaj.

Tabori so bili na primernih travnikih zunaj mest, trgov ali vasi, po katerih se imenujejo. Začenjali so se navadno ob treh, štirih popoldne. Udeležba je bila po pet, šest tisoč ljudi in več. Na žalskem taboru jih je bilo do 15.000, na največjem, vižmarskem, celo do 30.000. Ljudje so se od daleč vozili z železnico do najbližje postaje, ki je bila pa dostikrat precej oddaljena. Iz krajev brez železniških zvez in s postaj so prihajali na vozovih, ki so bili slavnostno okrašeni s sloven-

skimi zastavami, trakovi in smrečjem. Izmed uglednih gostov ali domačinov so izbrali predsednika tabora, nato pa se je v kakih dveh urah zvrstilo štiri, pet, tudi več govornikov. Ti so v zvezi z dnevnim redom in vsebino svojih govorov predlagali resolucije, ki so jih sprejemali taboriti, kakor so imenovali udeležence, z dviganjem rok. Kakor je bilo slavnostno prihajanje na zborovalni prostor (z godbami, spre vodi Sokolov, jezdecev, ob pokanju možnarjev), tako so bili dostikrat tudi odmori med posameznimi govorniki efektno organizirani: nastopili so pevski zbori, možnarji so pozdravljali sprejem resolucijskih točk itd. Tudi po koncu govorov se ljudje niso razšli: petje, godba, ples, umetni ognji, jed in pijača, vse to je trajalo tudi pozno v noč.

Osnovna misel taborov je bila Zedinjena Slovenija. Vabila na tabor v Ljutomeru, kakor smo videli, o Zedinjeni Sloveniji še ne govorijo. Tudi vabilo na drugi tabor v Žalcu pravi, »da bi se tam pod milim nebom pogovarjali in posvetovali, česar nam je treba, da se nam bo za naprej bolje godilo, kakor do zdaj; — da bi se tam posvetovali in pogovarjali, kako da bi se ravnopravnost našega naroda, ktera nam je v § 19. državnih osnovnih postav vnovič od presvitlega cesarja zagotovljena, djansko izpeljala«,²⁵ Zedinjene Slovenije pa posebej ne omenja. V resolucijah je bila Zedinjena Slovenija na obeh prvih taborih na petem mestu. S šempaškim taborom se začenja drugačna praksa. Vabilo za ta tretji tabor postavlja že vnaprej točke, o katerih naj se govori, ter že vnaprej predlaga sklepe, med katerimi je zahteva, »naj se zedinijo vsi Slovenci v eno kronovino z enim deželnim zborom«, na prvem mestu.²⁶ Prav tako naštevajo nadaljnji tabori programske točke že v vabilih; zahteva po Zedinjeni Sloveniji je na prvem mestu (Sevnica, Kalc, Vižmarje, Tolmin, Sežana, Cerknica, Vipava), le v Biljani na drugem. Vabila za tabora v Ormožu in Kapeli Zedinjene Slovenije izrecno ne omenjajo, dasi govori potem o nji prva točka resolucije. Koroška tabora na Bistrici in v Žopračah imata prvo točko programa v vabilu formulirano nekoliko manj odločno: »ali se ne bi dalo po postavni poti doseči, da bi Slovenci posebej volili svoje zastopnike in da bi Slovenci imeli svoj deželni zbor«.²⁷ Podobno je bilo v Kubedu, kjer je najavljena prva točka: »kako se imamo ravnati Slovani v Istri, da dosežemo svoje pravice« s pripombo v oklepaju »tu se bo povdarjalo zedinjenje Slovencev«.²⁸ V vseh teh treh taborih se je glasovalo za Zedinjeno Slovenijo. Tabor v

Kastvu je imel v programu za prvo točko »protest proti združenju Istre in Goriške s Trstom v eno politično zvezo«, za drugo pa »o združenju Jugoslovanov«,²⁹ vendar sta bili obe prepovedani. Tabor na Buhljah je v programu obšel omembo Zedinjene Slovenije z naslednjim besedilom prve in druge točke: »1. Ktere pravice smo Slovenci že dosegli? katerih nam je še treba in kako jih mogoče postavno doseči? 2. Pretresuje se ‚spomenica‘, ki jo je slov. politično društvo ‚Trdnjava‘ predlagala visokemu c. kr. ministerstvu in se potem izreče, ali se ta peticija sprejme in potrdi po vsem in posameznem njenem zapopadku, ali ne?«³⁰ Resolucija je govorila o »zedinjenju vseh Slovencev pod enim cesarskim namestništvom ali v eni kronovini, pa naj bi se imenovala Ilirija ali Slovenija«.³¹

Na nekaterih taborih je prišla še posebej do izraza tudi težnja po povezavi z drugimi Jugoslovani. Tak značaj je imel tabor na Kalcu, ki ga Miroslav Vilhar v pismu Costi 25. februarja 1869 vnaprej imenuje »slovensko-ilirski tabor«³² in kjer tako s podpisom vabila kot z govori sodelujejo tudi Hrvatje iz Kastva. Posebno veliko število gostov iz Hrvatske je bilo v Ormožu. Izrazit značaj manifestacije za ljubljanski jugoslovanski program je imel tabor v Kastvu.

Razen zahteve po Zedinjeni Sloveniji so bile stalne točke vseh taborov zahteve po enakopravnosti slovenskega jezika, po veljavi slovenščine v šolah, uradih in na sodiščih. Nekajkrat so zahtevali tudi univerzo ali visoko pravno šolo. Razen splošnih zadev so obravnavali tudi stvari, pomembne za pokrajino, kjer je tabor bil: ustanovitev gospodarskih, kmetijskih in drugih šol, različne gospodarske zadeve kakor reguliranje rek, železniške proge, ustanovitev hranilnic, zmanjšanje davkov in podobno.

Glavni nosilci taborskega gibanja so bili liberalni mladoslovenci, zbrani zlasti okrog Slovenskega naroda. Ko je oportunistično vodstvo slovenske stranke na Kranjskem videlo, da taborsko gibanje uspeva, se mu je pridružilo. Tabori na Kranjskem, ki se začno leto dni pozneje kot na Štajerskem in Goriškem, so že organizirani tudi od njega.

Liberalno-klerikalna nasprotja ter nasprotja med pristaši in sovražniki oportunistične politike slovenskih državnih poslancev, ki so bili pristali na dualizem, obe glavni vrsti sporov, ki pretresajo slovensko narodno gibanje, na taborih ne prihajata do izraza. Videli smo, kako je izginila kritika državnih poslancev iz resolucije ljutomerskega tabora. Tudi pozneje ni noben tabor zahteval, da bi poslanci zapu-

stili državni zbor ali izražal nezaupnice njihovi politiki. Glede problema odnosov med cerkvijo in državo, ki razburja tedanjo Avstrijo, se držijo mladoslovenci temeljnih načel svoje politike: ne spuščajo se v cerkveno-politične zadeve, ker bi vsako tako angažiranje razdvojilo Slovence in škodovalo narodni stvari. Kljub temu, da so se s klerikalne strani kazale želje, da bi tabori nastopili tudi v obrambo vere in cerkve, se to ni nikjer zgodilo. Kaže, da bi bil prva izjema tabor v Lescah z razpravljanjem o brezverski šoli, pa je bil prepovedan. Liberalni tabor je bil v teh letih tako močan in je s svojo politiko pridobil tako široke kroge, da mu ni bilo treba popuščati pred klerikalnimi težnjami. O verskih zadevah ni govoril noben tabor.

Avstrijski vladi tabori seveda niso bili preveč po volji. Prvo leto je bil prepovedan tabor na Bistrici pri Pliberku, določen za 29. september 1868, zaradi zasedanja koroškega deželnega zbora. V letu 1869 je bil »iz višjih političnih razlogov« prepovedan tabor v Fernetičih, kranjska deželna vlada pa je naročala okrajnim glavarstvom, naj po možnosti preprečujejo tabore.³³ V letu 1870 je pripravljali odbor sam zaradi francosko-pruske vojske tabor v Šmarju pri Jelšah, ki naj bi bil 21. avgusta, odložil na drugo leto.³⁴ Dokončno pa je s tabori obračunala konservativna Hohenwartova vlada: prepovedan je bil tabor v Lescah na Gorenjskem, ki bi moral biti 29. maja, in sicer zaradi točke o Zedinjeni Sloveniji, o brezverski šoli in šolskem zakonu, češ da sega razpravljanje o teh zadevah v kompetence državne in deželne zakonodaje in bi lahko ljudstvo zbegalo ter vzbudilo nezaupanje v vlado in njene organe. Na pritožbo je deželna vlada prepoved potrdila, inkriminirala pa je pri tem še nadaljnjo točko dnevnega reda, gozdne zadeve na Gorenjskem. Na ponovno pritožbo je prepoved potrdila še vlada sama. Tabor v Renčah pri Gorici je bil prepovedan, češ da utegnejo točke dnevnega reda sejati sovraštvo med narodoma v deželi. Tabor v Kastvu je bil sicer dovoljen, toda prepovedani sta bili, kakor smo videli, glavni dve točki. Tabor na Buhljah je bil dovoljen morebiti le zaradi spretno formuliranega programa, ki ni omenjal Zedinjene Slovenije. Zaradi takega postopka do taborov so odpadle nadaljnje priprave za tabore v Šmarju pri Jelšah, Šmartnem pri Slovenjem Gradcu, pri Novem mestu in še nekje na Gorenjskem. Leta 1872, ko je bila na oblasti spet liberalna vlada, sta bila ponovno prijavljena in prepovedana tabora v Lescah in Renčah.³⁵ Dobe taborov je bilo konec.

OPOMBE

1. Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, Tretja knjiga, Ljubljana 1958, str. 98. — 2. Levstikov zbornik, Ljubljana 1933, str. 220. — 3. Pomurski vestnik 3. junija 1958. — 4. F. Baš, K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem, Časopis za zgodovino in narodopisje 26, 1931, str. 34.—35. Prim. Novice 24. 6. 1868, str. 209. — 5. Novice 24. 12. 1867, str. 432. — 6. Vrbnjak, Pomurski vestnik 22. maja 1958. — 7. Prav tam 29. maja 1958. — 8. Reichsgesetzblatt 1867, št. 135. — 9. J. Vošnjak, Spomini, Prvi zvezek, Ljubljana 1905, str. 243; Razlagovo pismo v Vošnjakovi korespondenci v Arhivu Slovenije. — 10. J. Vošnjak, Spomini, Drugi zvezek, Ljubljana 1906, str. 69. — 11. Pomurski vestnik 12. junija 1958. — 12. Pismo v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. — 13. Novice 13. 5. 1868, str. 158. — 14. B. Teply, Ob 90-letnici prvega slovenskega tabora v Ljutomeru, Svet ob Muri 3, 1958, str. 18. — 15. Jože Ftičar, Slovenski taborit Božidar Raič — buditelj prekmurskih Slovencev, Svet ob Muri 3, 1958, str. 33. — 16. Prepis Prelogovih točk (ta številka Slovenskega gospodarja namreč manjka v ljubljanski Narodni in univerzitetni

knjižnici) mi je preskrbel Antoša Leskovec, ravnatelj Pokrajinskega arhiva v Mariboru, in se mu za to najlepše zahvaljujem. — 17. Za to besedo in pred naslednjo, s katero se začneja nova stran, je verjetno stavec Novic izpustil nekaj besed. — 18. Pismo v Costovi korespondenci v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. — 19. Novice 19. 8. 1868, str. 271. — 20. Slovenski gospodar 13. 8. 1868. — 21. Vošnjak, Spomini, Drugi zvezek, str. 24. — 22. Vošnjakovo pismo v Costovi korespondenci v NUK, Costov odgovor v Vošnjakovi korespondenci v Arhivu Slovenije. — 23. J. Vošnjak, Spomini, Drugi zvezek, str. 22—23. — 24. Prim. J. Vošnjak, Slovenski tabori, Maribor 1869; Novice 1868, str. 270, 282 itd. — 25. Novice 26. 8. 1868. — 26. Novice 14. 10. 1868. — 27. Slovenski narod 21. 7. in 5. 9. 1870. — 28. Novice 27. 7. 1870. — 29. Slovenski narod 21. marca 1871. — 30. Novice 19. 7. 1871. — 31. J. Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana 1965, str. 192. — 32. Pismo v Costovi korespondenci v NUK. — 33. J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, 15. zv., Ljubljana 1938, str. 1010. — 34. Slovenski narod 12, 19, 21. 7. 1870. — 35. D. Kermavner v opombah k Prijateljevi Kulturnopolitični in slovstveni zgodovini, Tretja knjiga, str. 493—494, Četrta knjiga, str. 672.

REKONSTRUKCIJA PODOBE ANTIČNEGA PTUJA

IVA MIKL CURK

Če skušamo rekonstruirati podobo antičnega Ptuja, naletimo na celo vrsto nejasnosti, vendar je nekako v 70 letih intenzivnega raziskovalnega dela arheologija zbrala dovolj podatkov, da je taka rekonstrukcija možna. Mnogokrat pa si je težko ustvariti pravilno podobo iz člankov, raztresenih po strokovni literaturi ali v nemščini objavljene karte Ptuja. Zato poskusimo na tem mestu zbrati najvažnejše podatke v zgoščeni obliki.

Vsi viri govorijo o tem, da moramo mestno jedro iskati vsaj v času, ko je Poetovio postal kolonija — izključno civilno mesto — in ko je dosegel svoj največji obseg, torej nekako v II. in III. stoletju na območju mostu pod Gradom in Panoramo. Mnenje nekaterih avtorjev je drugačno,¹ arheološki sledovi pa govorijo za navedeno lociranje mestnega središča.² Naj dodam še to, da poznamo prazgodovinske najdbe v večjem številu ravno z levega dravskega brega.³ Vse to govori za predrimsko naselbino na levem dravskem bregu, ki jo je sicer rimska gradbena dejavnost uničila, a je njen obstoj vplival tudi na oblikovanje civilne naselbine še v zgodnjem času rimskega Ptuja, torej v vsem I. stoletju, prav tako kot v drugih krajih po Panoniji.⁴ Mimo tega, da moremo jedro mesta površinsko dosti jasno locirati, pa o njegovi celotni zunanji podobi mogoče najtežje govorimo. Mestno jedro leži namreč zelo blizu antičnega brega Drave in ta je s prelaganjem svojega toka uničila velike površine rimskega mesta. Po proučevanju terena sodeč, je Drava od antike do danes preložila svoj tok skozi Ptuj najprej na zahod, nato pa se je začela zajedati v breg spet nazaj proti vzhodu.⁵ Tako seže naše poznavanje le do rekonstrukcije obrobni predelov rimskega mestnega središča. Jugovzhodni del sedanje Vičave je prepredala Dravi vzporedna mreža pravokotno se sekajočih ulic, katerih glavne in bližje mostu so bile utrjene s temeljnimi zidci, tlakovane in opremljene s kanali, delno pa jih je mogoče obdajal še portik.⁶ Ob teh ulicah so stale pomembne stavbe. V velikem kvadrastem podstavku stavbe, izkopanem v območju vojašnice leta 1912, vidijo nekateri avtorji sledove utrdbe ob vhodu v mesto, nastale najbrž v poznejših obdobjih mesta, drugi spet pa podnožje svetišča,⁷ misel, ki je nemara danes ne bi kazalo povsem zavreči. S sondiranjem v letu 1963 smo tam blizu spoznali veliko, mogoče v nadstropje zidano stavbo prislonjeno ob pobočje Panoram. Del gradbenega napisa, ki nam

ga je ohranilo srečno naključje, nam pove, da je dal stavbo zgraditi cesar Trajan koloniji Poetovio.⁸ Žal fragment napisa ne pove, kaj je stavba bila, a brez dvoma moramo zaradi visokega donatorja in to v času, ko je mesto prešlo iz vojaške v civilno upravo, videti v njej upravno ali drugo javno stavbo. Bolj južno se je teren tedaj terasasto spuščal k Dravi, o čemer nam pričajo ohranjeni in raziskani temelji stanovanjskih hiš in terasasto speljani tlaki ulic na področju sedanjega muzeja.⁹ V poznejšem času so v tem delu mesta zgradili verjetno precej velik mitrej, čigar dele poznamo.¹⁰ Stanovanjske stavbe so bile tu delno že v času 1. tetrarhije (zač. IV. stol.) opuščene in na njihovem mestu so začeli pokopavati.¹¹ Mestni del, ki ga opisujemo, je bil v pozni antiki mogoče utrjen; na začetku sedanje Prešernove ulice so namreč ob robu Muzejskega trga odkrili sledove zemljene utrdbe.¹²

Grajski grič je proti jugovzhodu omejeval strnjeno mestno zazidavo v antiki. Z njegovih strmih pobočij, ki so bila v srednjem veku dostikrat preoblikovana, ne poznamo stavbnih sledov iz rimskega časa. Ohranili pa so se nam na temenu griča. V I. in II. stol. so tu stali verjetno le manjši objekti, pozneje pa je postal grad meščanom zaradi svoje lege vedno bolj zanimiv, saj je v pozni antiki, ko je rimska oblast že domala propadla, nosil utrdnico in utrjeno pribežališče.¹³ Na jugu in vzhodu od gradu sta tekli dve cesti po današnji Prešernovi in Murkovi oziroma Bezjakovi ulici in ulici dr. J. Potrča. Obe so spremljala grobišča. Zlasti bogato je bilo grobišče tam, kjer je sedaj najbolj uničeno in to je ob Prešernovi ulici do Slovenskega trga.¹⁴ O lepih nagrobnikih — stelah in grobnih edikulah — kapelicah, nam govorijo ohranjeni kosi v lapidariju muzeja in vzdani v mestni stolp. V grobišču in jugovzhodno od njega so stale le posamezne stavbe,¹⁵ zunaj njega pa tudi posamezna skladišča itd., kot bi nam to govoril tlak iz opeke opekarn XIII. Gemine legije na Titovem trgu.¹⁶ Na mestu sedanje proštjske cerkve je v pozni antiki zrasla v grobišču, mogoče na grobu kakega mučenca, starokrščanska coemeterialna bazilika, katere sledovi so ohranjeni.¹⁷

Severno in vzhodno od grajskega griča je bila dolinica med gradom in Panoramo strnjeno zazidana do Grajene, verjetno s pretežno stanovanjskimi stavbami ob glavni cesti, ki je vodila skozi mesto na vzhod in tek-

la delno prav po trasi današnje ceste.¹⁸ Onstran Grajene pa je to cesto spremljalo pod obronki Mestnega vrha in mimo Ljudskega vrta spet večje grobišče, iz katerega poznamo veliko število pretežno revnejših zgodnjeantičnih grobov, delno opremljenih s stelami — nagrobniki — in razporejenih po ograjenih grobiščnih parcelah, predvsem na zemljišču blizu ceste.¹⁹ Malo dalje od ceste so našli tudi skeletne grobove v sarkofagih in tudi v lesenih, s svincem obloženih krstah.²⁰

Panorama, markantna skoraj kot grajski grič, hrani arheološke sledove strnjene, predvsem stanovanjske pozidave po vrhu in vseh položnejših pobočjih že od zgodnjih obdobj antikey naprej. Med te stanovanjske hiše, delno bogato zgrajene s portiki in s termami, se vključuje malo svetišče podonavskih jezdecov in verjetno razne obrtne delavnice.²² Delno na mestu teh stavb sta pozneje zrasli domnevna bazilika in utrdba, pa tudi poznoantično grobišče, katerega tradicija je ostala živa v zgodnji srednji vek.²³ Pod Panoramo, v severozahodnem delu Vičave, je bila verjetno zazidava vse redkejša in redkejša in so prazne parcele ob cestah služile kot grobišče, kar nam dokazujejo vedno spet najdeni grobovi, sarkofagi in pepelnice.²⁴

Kot je prelaganje dravske struge uničilo važen del mestnega jedra na levem dravskem bregu, tako je uničilo morda za rekonstrukcijo mestne slike še važnejše dele mestnega jedra in sploh cele mestne četrti na desnem bregu. Tudi tam je uničena okolica mostu, še važnejše pa je, da so verjetno v celoti uničene tudi ostaline vojaškega tabora iz I. stol., stržena naselbine, in sicer na prostoru severno od Hajdine in Zg. Brega.²⁵ Mestni predel južno od tega tabora ob glavni cesti, ki je vodila skozi mesto (skozi sedanjo Hajdino po cesti na Pragersko, nato po trasi sedanje pešpoti skozi severni del Sp. Hajdine in Zg. Breg po robu terase tik nad Studenčnico) je obsegal stanovanjske in poslovne četrti mesta. Na območju sedanjega Zg. Brega severno od Mariborske ceste so stale stanovanjske hiše in manjše delavnice, v zgodnjih obdobjih antike omejene le na manjše stavbe ob cesti na most, pozneje pa obsežni stavbni kompleksi bogate gradnje. Med njimi je zrasel mitrej, ki ga navadno imenujemo tretjega.²⁶ A tudi te stavbe so bile enako, kot tiste na levem dravskem bregu, zvečine pritlične, razkošje zidave je pač segalo v širino in ne v višino. Vsi zidovi imajo namreč razmeroma šibke temelje. Bolj ko gremo proti današnji Hajdini, bolj se je tudi zidava že v prvih stoletjih širila na parcele vstran od glavne ce-

ste. Izkopavanja so odkrila med njimi precej vodnjakov, čeprav je mesto napajal vodovod, ali bolje, več vodovodov.²⁷ Severni del Sp. Hajdine na drugi dravski terasi je bil v antiki močna poslovna četrt mesta. Srečno naključje nam je ohranilo tudi njeno ime — vicus Fortunae — in imena nekaterih objektov v njem. Sporočil nam jih je najdeni napis.²⁸ V tlorisih izkopanih objektov pa moremo razbrati obsežno skladišče in vrsto stavb ob njem, manjši trg, kjer je verjetno stal Jupitrov steber, ter več manjših svetišč, ki so ob robu te mestne četrti prislonjena ob dravsko teraso kar v vrsti.²⁹ Po manj verjetni interpretaciji moremo med stavbami na malem trgu videti celo mestno kurijo, po verjetnejši pa poslovne stavbe ilirske carine in starokrščansko baziliko.³⁰ Po dokaj velikem številu grobov iz poznih obdobj antikey, izkopanih v obrobni delih mestne četrti na sedanji Hajdini, med ruševinami hiš na Zg. Bregu, pa tudi v delih grobišča, ki so mestu najbližji,³¹ moremo domnevati, da je jedro mestne četrti na Hajdini enako kot del naselja ob Gradu najdalje živelo v pozno antiko.

Na podlagi naštetih podatkov si moremo mesto Poetovio torej rekonstruirati kot mesto pretežno pritličnih opečnih stavb, verjetno kot mesto z ne ravno velikim številom luksuznih javnih stavb (dokazov ni ne za obstoj javnih term, ne gledališča, ne amfiteatra), kot se zdi tudi mesto brez obzidja, utrjeno le v posameznih obdobjih na strateško zelo pomembnih točkah, predvsem pa kot razloženo mesto ob glavni prometni utripalnici in mostu, ki sta pogojila njegov nastanek in razvoj. Posamezne četrti tega predvsem v dolžino v smeri vzhod-zahod obsežno raztgnjenega mesta so se, kot vidimo iz njih tlorisov, dosti samostojno razvijale in sledile tudi v posameznih obdobjih antike zelo različnim zakonitostim razvoja. Še to moremo ugotoviti na koncu, da je mestna podoba mesta Poetovio verjetno dosti bliže npr. podobi Carnuntuma — Petronell in Deutsch — Altenburg ob Donavi kot pa Emone — Ljubljane, saj je prvega sestavljalo več, povsem samostojno se razvijajočih, med seboj ločenih mestnih delov, drugemu pa je za vso antiko zarisal obseg in tlorisno mrežo v začetku n. št. zgrajeni tabor.

OPOMBE

1. V. Šmid, Poetovio, Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN) XXX 1935 129 ss. — 2. B. Saria in Klemenc-Saria Archaeologische Karte von Jugoslawien, Blatt Ptuj, Zagreb 1936 (Blatt Ptuj)

33, 31; V. Skrabar Römische Funde in Pettau, Jahrbuch der Zentralkommission für Denkmalspflege NF II 1904 189 ss; M. Abramič, Poetovio, Wien-Ptuj 1925 26. — 3. J. Korošec, Prazgodovinska naselbina na Ptujem gradu, Ljubljana, 1951, 17; inventarna knjiga mariborskega in ptujskega muzeja; B. Saria, Blatt Ptuj 30; A. Smodič, Nove latenske najdbe z Dravskega polja, ČZN XXXV 1940 1 ss. — 4. Prim. A. Móczy, Das territorium legionis und canabae in Pannonien, Acta archaeologica academiae Hungaricae III 1953 179. — 5. F. Baš, Historično geografski razvoj Ptuja, ČZN XXVIII 1933 83; B. Saria, Blatt Ptuj 30 s. — 6. B. Saria, Blatt Ptuj, 33. — 7. M. Abramič, Poetovio 26; V. Skrabar glej opombo 2. — 8. I. Mikl, O zgodovini in podobi rimskega Ptuja, Kronika 1964 74 ss. — 9. B. Saria, Nova raziskovanja po stari Petoviji, ČZN XXVIII 1933 119 ss; isti, Blatt Ptuj, 38. — 10. Ibid.; I. Mikl, Rimske najdbe iz Ptuja po l. 1954, Arheološki vestnik (AV) XI—XII 1960—1961 164 ss. — 11. B. Saria, Blatt Ptuj, 38. — 12. Isti v Pauly-Wissowas Realencyclopädie des klassischen Altertums suppl. s. v. Poetovio. — 13. B. Saria, Blatt Ptuj, 40; J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki, Ljubljana 1951; J. Šašel, K topografiji Ptujkega gradu v antiki in o novih najdbah z zahodnega pobočja, Kronika 1961 120 ss.; I. Mikl-Curk, Gospodarstvo naših krajev v zgodnji antiki, AV XIX (v tisku). — 14. B. Saria, Blatt Ptuj 45. — 15. Npr. zid v kleti dvoriščne stavbe, Prešernova 7. — 16. B. Saria, Blatt Ptuj, 48. — 17. Ibid. in isti ČZN XXVIII glej opombo 9; V. Šmid, Ptujke krščanske starosvetnosti, ČZN XXXI 1936 97 ss. — 18. B. Saria, Blatt Ptuj, 37 ss; I. Mikl, AV XI—XII 153 ss; R.

Bratanič, Nove najdbe iz Ptuja, AV IV 1953 361 ss. — 19. B. Saria, Blatt Ptuj, 43; I. Mikl Curk, Urbanistični razvoj rimskega Ptuja, ČZN NV (v tisku) in inventarna knjiga ptujskega muzeja. — 20. I. Mikl Curk, glej opombo 19. — 21. M. Abramič, Jahreshefte des oesterreichischen archaologischen Institutes (OeJ) 18, 1914, Beiblatt 89 ss. — 22. M. Abramič OeJ glej opombo 21; P. Korošec, Arheološka poročila, Dela SAZU 3 1950 75 ss. — 23. Opomba 22; I. Mikl Curk, Poznoantično grobišče na Zg. Bregu v Ptuj, ČZN NV II 1967 60. — 24. B. Saria, Blatt Ptuj, 35, 41; inventarna knjiga ptujskega muzeja. — 25. B. Saria, Blatt Ptuj, 54; isti, Blatt Rogatec, Zagreb 1937, 22, 27, 28; V. Šmid, Poetovio, ČZN XXX 1935 129 ss; M. Abramič, OeJ 18 1914 Beiblatt 139 ss; I. Mikl, K topografiji rimske mestne četrti na današnjem Zg. Bregu v Ptuj, AV XV—XVI 1964—1965 259 ss. — 26. V. Skrabar glej opombo 2 in isti, Römische Funde aus Pettau, Mitteilungen der Zentralkommission 3. F. IV 1905 310; B. Saria, Blatt Ptuj 51 in isti, Römische Lampenmodelle aus Pettau, Germania XIX 1935 32 in isti v Hoffiller-Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien I, Zagreb 1937, 3. mitrej; M. Abramič, Poetovio 172; I. Mikl AV XV—XVI 259 ss. — 27. Ibid.; inventarna knjiga muzeja v Gradcu; B. Saria, Blatt Ptuj 51; M. Abramič, Poetovio 162; S. Pahič-J. Šašel, Začasno poročilo o raziskovanju rimskega kanala v Grajski dolini v Ptuj, AV I 1950 204 ss. — 28. Corpus inscriptionum latinarum (CIL) III 10875. — 29. V. Šmid, ČZN XXX 1935 129 ss; B. Saria, Blatt Ptuj 56—68; M. Abramič, Poetovio 162. — 30. Glej opombo 29. — 31. B. Saria, Blatt Ptuj 57,

PRISPEVEK K POZNAVANJU RIMSKIH VODNIH POTI PRI NAS

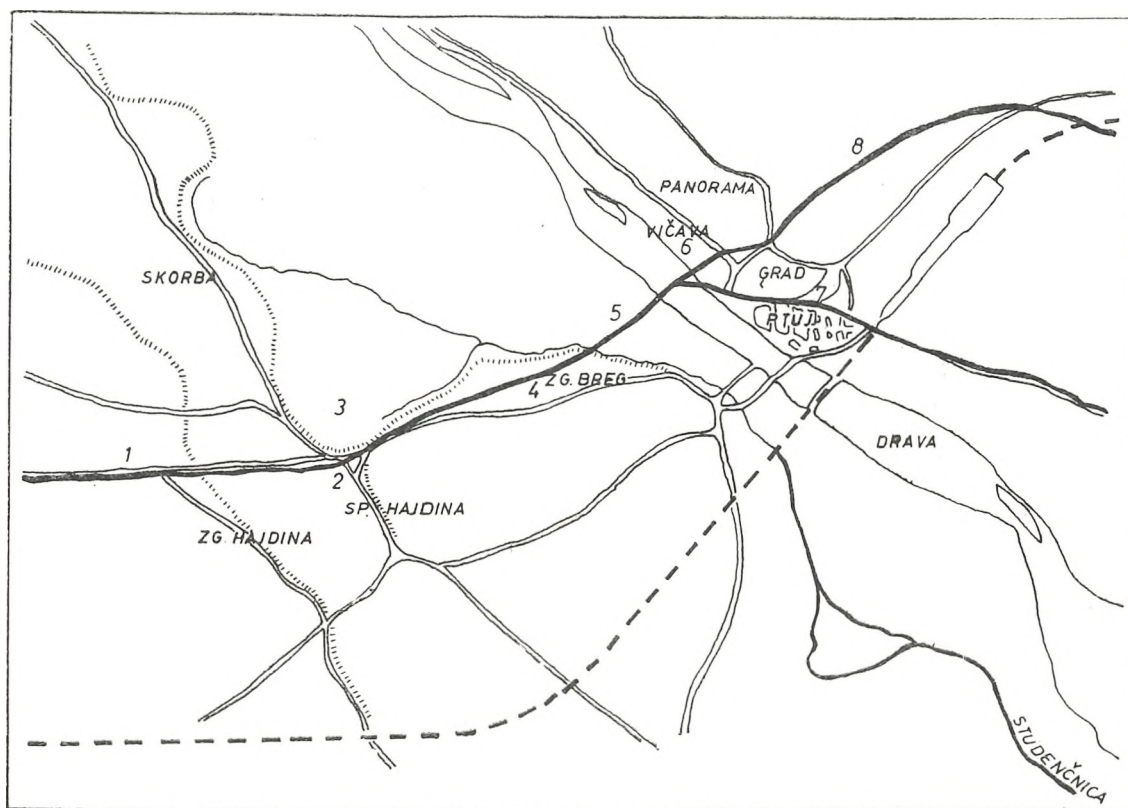
IVA MIKL CURK

Skozi Slovenijo kot izrazito in važno prehodno področje je že najstarejša človeška zgodovina utrla vrsto pomembnih poti. Uporabljal jih je rimski trgovec še pred osvojitvijo naših krajev,¹ bile pa so tudi poti rimske osvojitve. Med njimi igrajo važno vlogo vodne poti in med temi je gotovo pot Ljubljana—Sava najpomembnejša. Ne le, da nam to pot omenja antična razlaga prastare pravljice o Argonavtih,² tudi arheologija s svojimi raziskavami pojasnjuje njen pomen.

Proučevanje arheoloških ostalin Nauporta — Vrhnik, Emone — Ljubljane, Neviodunuma — Drnovega pri Krškem, Celeje — Celja, Poetovija — Ptuja in podeželja, vse dokazuje, kako si je že v zgodnjem rimskem času in celo še v času pred osvojitvijo naših krajev utrla pot v Ljubljansko kotlino oglejska trgovina, in kako je pletla svoje stike na-

prej proti vzhodu in severu v okolico Siscije — Siska, Celeje in Poetovija.³ Omenjeni sledovi nam iz Ljubljanske kotline kažejo proti severu in vzhodu tri poti: dve kopni, eno na Dolenjsko, drugo proti Trojanam, in vodno po Ljubljani in Savi.

Pomembne stavbne ostaline, ki delno verjetno sodijo k tržnicam in skladiščem, so našli na Vrhniku prav blizu struge Ljubljanice pa tudi v sami strugi so našli mnogo predmetov, ki kažejo na to, da so dolgo segali pomembni deli naselja na bregove Ljubljanice in omembe v antičnih virih nam pomagajo, da moremo sklepati o antičnem rečnem pristanu na teh bregovih.⁴ Od ponovnih obsežnih in sistematičnih izkopavanj na Vrhniku bi smeli pričakovati še jasnejših podatkov, odgovorila bi tudi na vprašanje, iz katerega časa so v strugi Ljubljanice še danes vidni zidovi. Ravna struga Ljubljanice proti

Skica terena, kjer je stal rimski Poetovio

— rimska cesta

1. Področje grobišča ob cesti Celeia—Poetovio
2. Mestni del — vicus Fortunae
3. Domnevno mesto legijskega taborišča
4. Stanovanjski mestni del okrog 3. mitreja, mesto obsežnega poznega grobišča
5. Mesto rimskega mosta in nekdanja dravska struga
6. Jedro civilne naselbine
7. Grobiščna cesta po sedanjji Prešernovi ulici
8. Grobišče ob cesti na vzhod

Podpeči, ohranjena »stara struga«, dokazana raba podpeškega apnenca v rimskem času,⁵ vse to bi dalo misliti na namerno regulacijo Ljubljanič v antiki. Regulacija bi pa gotovo služila lažji plovbi po reki. V Emoni spet pa je z nasipom dokazan collegium naviculariorum — združenje ladjarjev, priča plovbe po Ljubljanič. Najdbe rečnemu božanstvu Save posvečenih oltarjev v Verneku pri Kresnicah,⁶ verjetno na mestu nevarnih čeri in brzic, drugi rimski sledovi blizu savske struge ob reki navzdol in raziskovanje rečnega pristanišča v stari savski strugi pri Neviodunumu,⁷ vse to nam kaže, kako se je razvijal nedvomno skozi vso antiko promet po vodni poti od Ljubljanič po Savi navzdol proti Sisku. Arheološko terensko delo pa je vrsto dokazov o obstoju in razvoju te vodne poti obogatilo z novim podatkom.

Že dolgo pred zadnjo vojno je strokovna literatura prvič omenila⁸ rimsko utrdbo nad starim izlivom Ljubljanič v Savo. Z majhnim raziskovanjem v letu 1966 smo utrdbi ugotovili obseg in pregledali ohranjenost ostalin. Utrdba leži v najbolj vzhodnem delu Zaloga, tik nad strugo Ljubljanič, tako da ji je le-ta izpodjedla del temeljev, na koncu terase, ki jo je nekdaj na severu in vzhodu oblivala Sava, čeprav teče danes bolj proti vzhodu. V katastru zabeleženo ime Gradišče priča, da so ohranjene ostaline že dolgo opozarjale nase. Danes jih, razen v podoru ob strugi Ljubljanič brez izkopavanj ni več moč videti. Po ugotovitvah omenjenega raziskovanja⁹ pa vidimo, da je imela utrdba obliko nekako nepravilnega štirikotnika (prilagodila se je pač terenu), zidovje pa je moralo doseči dokajšnjo višino, saj je ohranjeni temelj globok skoraj dva metra in prav toliko debel, zidan pa plastoma iz kamna, lomljenca in vezan z odlično apneno malto. V skromni kulturno-ruševinski plasti je ohranjenih malo drobcev lončene posode, nesporno rimske in verjetno nekako iz II.—III. stoletja n. št. (neznačilni fragmenti rumene in sive keramike, brezbarvno steklo, črepinja domačega lonca s površino nabrazdano s potezami metlice). Ta ruševinska plast je le ostanek plasti, ki se je sesedala znotraj utrdbe, plug danes mnogokrat reže že v prodne plasti pod to ruševinsko plastjo. Tako se zdi, da sta denuacija in intenzivno obdelovanje terena prvotno oblikovanost terena nekoliko zgladili. Okolica utrdbe je prav tako prekopana in kulturna plast tu uničena, razrušeni so deli obzidja in trije vogali, ohranjen je le del temelja enega vogalnega stolpa, ki je imel masivno substrukcijo in je segal nekako 2 m pred obzidje. Tako vidimo, da moremo tre-

nutno le malo reči o obliki, notranjosti in točni starosti utrdbe, a naključje nam je vendar priskočilo na pomoč z važnim podatkom. Tik ob obzidju in ob jugovzhodnem, še delno ohranjenem stolpu smo našli nedotaknjen rimski žgan grob. Vsi pridatki, lončeni vrčki in druge posode, oljenka in steklene posode stavijo grob v prvo polovico prvega stoletja po začetku našega štetja. Grob bi nam govoril, ker se ga vkop za temelj zidu, dasi je razdalja med obema le 20 cm, sploh ni dotaknil, da je bilo tudi obzidje zgrajeno že v zgodnjem času. Oblika obzidja nam trenutno zbuja še pomisleke za tako datacijo, dokončni odgovor bi prepustili poznejšemu izkopavanju. A grob nam govori, da je bila točka obiskana in naseljena, če ne že utrjena prav v zgodnjem času rimske okupacije naših krajev. Razumljivo pa je tudi, da postojanka prav nad izlivom Ljubljanič v Savo ni mogla služiti drugemu, kot nadzoru in pospeševanju plovbe po obeh rekah. Vse našete ugotovitve o postojanki v Zalogu moremo lepo vključiti v naše dosedanje poznavanje vodne poti po Ljubljanič in Savi.

Po vsem moremo namreč sklepati, da je bila ta pot vsaj v posameznih obdobjih antike, vsekakor pa v zgodnjem času I. stoletja n. št. res zelo važna, vsaj toliko, kot so bile

Pogled na del temelja rimske utrdbe ob Ljubljanič v Zalogu

pomembne kopenske poti proti vzhodu iz Ljubljanske kotline. Za eno od teh dveh in sicer tisto proti Trojanam moremo celo domnevati, da je kot trgovska pot zaživela šele v drugi polovici I. stoletja v polni meri, ker je bil Norik z ozemljem Celeje vsaj formalno samostojen do cesarja Klavdija (41—54) in s to samostojnostjo je bilo združeno plačevanje carine.¹⁰ Najdba iz Zaloga pa po drugi strani govori o velikem pomenu vodne poti po Ljubljanici in Savi ravno v času, ko pot proti Trojanam še ni polno zaživela.

OPOMBE

1. O tem priča vsaj del najdenih depojev novcev rimske republike: npr. A. Müllner, Münzfund am Morast, *Argo* 1 1892 19; B. Saria v Klemenc-Saria, *Archaeologische Karte von Jugoslawien*, Blatt Ptuj, Zagreb 1936, 37; K. Deschmann, *Führer durch die Sammlungen des Landesmuseums Rudolfinum*, Laibach 1888, 103 7.

— 2. S. Petru, Nekaj podatkov o antični geografiji Slovenije, *Arheološki vestnik* XIX (v tisku); J. Šašel, *Nauportus, Corolla memoriae E. Swoboda dedicata, Römische Forschungen in Niederoesterreich* V 1966 198 ss. — 3. A. Premerestein-S. Rutar, *Römische Strassen und Befestigungen in Krain*, Wien 1899 33; P. Petru, *Rimski grobovi iz Dobove, Ribnice in Petrušnje vasi, Razprave SAZU* (v tisku); I. Mikl Curk, *Gospodarstvo naših krajev v zgodnji antiki, Arheološki vestnik* XIX (v tisku). — 4. J. Šašel, l. c; W. Schmid, *tloris Nauporta, Das Ioanneum* 6 1943 9 ss; A. Premerestein-S. Rutar o. c. 11. — 5. J. Hoffiller-B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien I*, Zagreb 1937, opis kamna; A. Melik, *Ljubljansko mostiščarsko jezero*, Ljubljana 1946, 113. — 6. *Corpus inscriptionum latinarum* (CIL) III 3896 in 2328. — 7. P. Petru, *Varstvo spomenikov IX 1962—1964 1921* (poročilo). — 8. B. Saria, *Doneski k vojaški zgodovini naših krajev, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* XX 1939, 147; J. Klemenc v *Zgodovina Ljubljane I*, Ljubljana 1955, 349. — 9. I. Mikl Curk, *Varstvo spomenikov XI 1967 131* (poročilo). — 10. Prim. opombo 3.

POMEN PIRANSKEGA PATRICIATA V MESTNI UPRAVI OD XIV. DO XVIII. STOLETJA

MIROSLAV PAHOR

V drugi polovici XIII. in v prvi polovici XIV. stoletja so se v vseh mestih istrske obale dogajale velike socialno-politične spremembe. Mestni Arengo, tj. zbor prebivalstva je vedno bolj izgubljal svoje oblastne funkcije, ki so prihajale v roke Velikega sveta, tj. zbora vseh odraslih plemičev ali bolje patricijev. Ti so postali člani Velikega sveta najprej na osnovi volitev. Volil jih je zbor prebivalstva in jim dal vse najvažnejše oblastne funkcije. Ko pa je bilo vedno težje sklicevati zbor prebivalstva, si je patriciat prisvajal še več oblasti. Nazadnje je zbor prebivalstva le še potrjeval mestne statute, kar se je dogajalo samo vsakih petindvajset let, ali popravke statuten in zakonov, kar se je dogajalo sicer nekoliko pogosteje, a še vedno tako redko, da je Arengo vedno bolj zgubljal stike z oblastjo.

V raznih istrskih mestih je ta razvoj ubiral različna pota. V Piranu je patriciat izbral pot zvestobe beneški državi. Od leta 1283, ko so si Benetke prisvojile mesto, in skozi vse XIV. in XV. stoletje je Piran podprl Benetke ob vsaki priliki. Kadarkoli je bilo potrebno, je Piran pošiljal Benetkam na pomoč svoje ladje in svoje čete. Bodisi da so Pirančani blokirali tržaško pristanišče, bodisi da so se bojevali v beneški mornarici proti Genovežanom ali na furlanskem kopnem proti drugim državnim sovražnikom, prisotni so bili povsod tam, kjer jih je država potrebovala.

Veliki svet piranske občine si je prizadeval, da bi bila njegova zvestoba beneški republiki poplačana. Po vzoru Benetk in drugih mest je okoli leta 1300 pripravil in izvršil zaporo Velikega sveta, kar pomeni, da od dneva zapore dalje ni smel biti član tega oblastnega telesa noben meščan, ki tedaj ni bil prisoten, in nobena družina, katere moški člani niso pripadali Velikemu svetu vsaj od deda dalje. Tedaj je bilo v Velikem svetu okrog 100 članov.¹ Zapora pa je zahtevala, da se reformirajo okrog 30 let stari mestni statuti. Reforma je bila opravljena leta 1307. Tako Veliki svet kakor zbor meščanov (Arengo) sta reformo potrdila. Nove reforme statuten so opravili v letih 1332 in 1358.² Zadnje dopolnitve, ki je ostala nespremenjena skoraj do propada beneške republike, so izvršili leta 1384.³ Statuti iz leta 1384 so bili pregledani in potrjeni v letu 1401.⁴ Ta potrditev dokazuje, da bi se imela tedaj opraviti nova redakcija statuten. Opravili pa je niso zaradi tega,

ker je bil ta mestni zakonik že tako izpopolnjen, da mu ni bilo treba večjih dopolnil.

Medtem in potem so stare zakone sicer dopolnjevali in sprejemali nove, niso pa ustvarili nove redakcije statuten. Ti novi in popravljene zakoni so bili zapisani v posebni knjigi popravkov in novih zakonov (*Liber correctionum, novum legum etc.*), ki je bila skupaj z redakcijo statuten iz leta 1384 tiskana v Benetkah leta 1606.

V štirih redakcijah piranskih statuten XIV. stoletja srečamo naslednje piranske patricijske družine: Del Senno, Picca, Pettener, Gallo, Ruffo, Apollonio, De Petrogna, De Goina, Peroni, Venier in Colomban v statutih leta 1307;⁵ Vidali, Zaneto, Taiacozzo, Boninsegna, Rosso, Apollonio, Gallo, Petrogna, Pettener, Albrico, Terrisii, Nixa, Lugnani, Ternari in Endrigo v statutih leta 1332;⁶ Dethemario, Pierobon, Maffei, Dapretto, Taiacozzo, De Bertaldo, Zuccarini, Caviano, Petrogna, Tresso, Bonifacio, Lugnani, Endrigo, Pettener, Vidali in Jacomini v statutih leta 1358.⁷ Do leta 1358 je torej omenjenih 32 patricijskih rodbin poleg nekaterih maloštevilnih članov Velikega sveta, ki jih statuti navajajo samo z očetovim imenom. Tem je treba prišteti še osem rodbin, ki dotlej niso bile imenovane v statutih, se pa omenjajo v redakciji iz leta 1384. Te so: Foia, Cavazza, Bano, Asalono, Vedorno, Barcazza, Masono in Tensio.⁸ V potrditvi omenjene redakcije leta 1401 se poleg nekaterih že znanih omenja še rodbina Della Torre.⁹ Tako imamo v statutih XIV. stoletja imenovanih skupaj 41 patricijskih rodbin, ki so imele svoje člane v Velikem svetu. Nedvomno pa so bile v Velikem svetu še rodbine Petronio (ki jo Luigi Morteani v svoji zgodovini mesta Pirana ima za vejo rodbine De Petrogna),¹⁰ Petidona, ki je bila v Piranu že v XIII. stoletju, dalje rodbina Dardi, Marchesi in Trani, ki jih omenjajo viri XIV. stoletja,¹¹ in končno še De Castro in Amantini-Biancacroce, ki ju Morteani ne navaja, spadata pa nedvomno med najstarejše patricijske rodbine v Piranu. Sicer pa je možno, da so bile nekatere od teh rodbin sprejete v Veliki svet po letu 1384 oziroma v XV. stoletju. Vendar viri, ki bi nam mogli to potrditi, niso ohranjeni. Vsekakor pa med XV. in XVII. stoletjem ni bila sprejeta v Veliki svet nobena nova rodbina.

Na začetku tega razvoja verjetno ni bilo ostre ločnice med člani Velikega sveta in

ostalim mestnim prebivalstvom. Toda čim bolj se je čas oddaljeval od zapore Velikega sveta, tem bolj so se člani tega važnega telesa zavedali, da so občini in mestu resnični oblastniki, da so se torej povzpeli nad prebivalstvo. Že leta 1421, tj. sedem let po ustanovitvi urada sindikov — urada, ki je vedno bolj dobival pravico in dolžnost, da brani plemstvo pred ostalim mestnim prebivalstvom, tj. populari — oziroma dobro stoletje po zapori Velikega sveta, je neimenovan piranski notar v svoje spise zabeležil tudi nekatera pravila, povzeta po rimskih ali bizantinskih zakonih, po katerih nam je moč spoznati, da se je v tej dobi piranski patriciat že proglasil za plemstvo. Omenjena pravila nam namreč povedo, da je vladanje popolnoma stvar plemstva in da je delo na polju — v piranskem primeru tudi v solinah — popolnoma stvar ljudstva.¹² Ta pravila nam neposredno dokazujejo, da se je patriciat res proglasil za plemstvo in da je začel resnično *vladati* nad drugim prebivalstvom.

Da je to uresničil, je moral patriciat ravnati počasi in previdno. Vsaka stvar je morala postati običaj. Čeprav vsi štirje prej imenovani statuti sankcionirajo pravilo ali običaj, da nihče ne more biti član Velikega sveta, če ni pripadal temu telesu že njegov ded, še ne pomeni, da so imeli svetniki neomejeno pravico vladati. Prej omenjena pomoč Benetkam in vojne, ki jih je Piran bojeval na strani Beneške države — stvari, ki se jim Piran, v nasprotju z Izolo in Koprom, ni upiral — so dale Velikemu svetu možnost, da je počasi strnil vso oblast v svoje roke in izrinil oblast Arenga, ki ga ne sklicuje več. Po drugi strani se je Veliki svet polasčal popolne oblasti tudi drugače. Nedvomno je vsako vojno in vsakega doža izkoristil za to, da se je stanje, ki je nastalo po zapori Velikega sveta, tudi izostrilo, da so se privilegiji samozvanega plemstva obdržali in se ne samo izkristalizirali v statutih, temveč postali običaj, proti kateremu se je bilo težko boriti. Iz kasnejše dobe se je ohranilo nekaj dukalov, ki na zahtevo Velikega sveta potrjujejo stare mestne privilegije, predvsem pa privilegij iz leta 1283, tj. vdanostno listino in pa statute. Le-ti so v končni redakciji postali v rokah patriciata le orodje za prevzem vseh prerogativ in pravic plemstva v okviru mesta in občine. Po statutu iz leta 1384 je torej dobilo plemstvo pravico, da po svojih predstavnikih vlada in upravlja vse občinske zadeve. Še pred končno redakcijo statutow je Veliki svet dosegel, da je dož Andrej Contarini poslal Piranu zahvalno pismo za hrabrost, ki so jo Pirančani

pokazali v bojih pri Ogleju.¹³ To sicer še ni potrditev privilegijev, vendar je Veliki svet menil, da je doževa zahvala enaka potrditvi.

Prva znana potrditev piranskih statutow in privilegijev je iz leta 1442. Dož Francišek Foscari je v duku, naslovljenem na podestata Ivana Zorzija, potrdil statut in privilegije Pirana na zelo svečan način.¹⁴ Leta 1444 je beneški senat poslal Piranu svojevrstno listino. V njej je namreč zabeleženo, da je Veliki svet beneške republike sklenil preklicati vse sklepe, ki so bili kdajkoli sprejeti proti »sporazumom, privilegijem, obljubam in koncesijam«, ki jih je republika kdaj priznala piranski občini.¹⁵ Zakaj taka formulacija, sicer ni popolnoma jasno, gotovo pa je, da gre tudi v tem primeru za potrditev statutow in privilegijev.

V drugi polovici XV. stoletja so piranske statute in privilegije potrdili doži Peter Mocenigo (1475),¹⁶ Ivan Mocenigo (1481 in 1483),¹⁷ Marko Barbadico (1485)¹⁸ in Avguštin Barbadico (1487).¹⁹ Na začetku XVI. stoletja (1503) so piranski plemiči enako listino dobili od doža Marka Loredana.²⁰

Vse omenjene dukale je leta 1569 potrdil dož Peter Loredan na prošnjo Velikega sveta, katerega predstavnik je bil plemič Nikolaj Goina, ki je bil tedaj občinski odposlanec v Benetkah.²¹

Navedene so sicer samo nekatere potrditve iz XV. in XVI. stoletja. Toda prav pogostnost, s katero se pojavljajo v drugi polovici XV. stoletja, izpričuje in potrjuje že prej izrečeno misel, da je Veliki svet izkoristil vsako priložnost in vsakega doža, da si je dal potrditi svoje statute in privilegije. Razumljivo je, da je Veliki svet vse to izkoriščal le zase, tj. za razred, ki je zavladal, medtem ko za »populare« vse to ni veljalo, kakor da bi jih v času predaje Benetkam sploh ne bilo. Tako je zopora Velikega sveta začela prinašati udeležnim družinam politične koristi, ki so postale tem bolj otipljive, čim več časa je poteklo od zapore in čim bolj se je večala oblast Velikega sveta. Statuti so dajali podestatom večjo oblast, kakor jo je dovoljevala vdanostna listino, toda boj za potrditve statutow in privilegijev je bil obenem tudi boj, da se omeji podestatova oblast, kar je Velikemu svetu deloma in začasno tudi uspelo.

Potrditve statutow, privilegijev in starih običajev, kajti tudi o teh se govori v nekaterih duka, so imele za člane piranskega Velikega sveta popolnoma političen pomen. S tem da so si tako pogosto zagotovili potrditve, so beneško vlado obvezali, da spoštuje mestno oblast, mestne zakone, skratka tisto

stanje, ki je nastalo po zapori Velikega sveta, tj. stanje, ki je predvsem *zagotavljalo oblast plemiškega razreda v občini*.

Politična oblast občine pa se je združevala v vedno manjšem številu plemiških rodbin. K temu so pripomogli razni faktorji: Nekatere rodbine so verjetno izumrle, druge so se izselile iz mesta, skratka sredi XVI. stoletja niso več imenovane v Velikem svetu.²² Dejstvo, da jih Liber conciliorum za leto 1561—1562 ne omenja več, dovolj jasno dokazuje, da jih ni več v Piranu. Isti Liber conciliorum pa omenja štiri od prej imenovanih rodbin, in sicer Lugnani, Bonifacio, Pierobon in Endrigo med populari.²³ To pomeni, da ne sodijo več v Veliki svet, torej tudi ne med plemstvo. To se je moglo zgoditi na dva načina. Ali so člani teh rodbin izstopili iz Velikega sveta, kar je težko verjeti, ali pa so otroci, ko so dosegli polnoletnost, torej možnost, da bi bili izvoljeni v Veliki svet, hote opustili možnost, da bi pripadali najvišjemu oblastnemu telesu. Bodisi eno kakor drugo, v obeh primerih so se prizadeti morali odpovedati tudi plemstvu. Čeprav so te rodbine živele v Piranu še prav do pred kratkim, niso nikdar več pripadale Velikemu svetu.

Tako se je število rodbin, ki jih omenjajo statuti v Velikem svetu, skrčilo na 13. Skupaj s sedmimi, ki jih statuti ne omenjajo, je v drugi polovici XVI. stoletja v Piranu 20 plemiških rodbin, ki sestavljajo Veliki svet. Zmotno bi pa bilo misliti, da se je število članov Velikega sveta v tem času kaj zmanjšalo. Nasprotno, čeprav mnogih rodbin ni več, se je število Velikega sveta med leti 1384 in 1561 celo nekoliko povečalo. To se je zgodilo kljub temu, da so kužne bolezni zahtevale precej žrtev tudi med člani plemiških rodbin.

Po omenjeni knjigi zapisnikov Velikega sveta je torej mogoče sestaviti natančen seznam članov najvišjega oblastnega telesa, torej tistega piranskega plemstva, ki je imelo po zakonu v Velikem svetu²⁴ pravico do izvolitve v osrednje občinsko oblastno telo. Po tem viru so bili zastopani v svetu člani 19 piranskih rodbin. Seznam je toliko nepopoln, ker v njem ni družine Cavazza, ki pa je v tej dobi imela samo dva moška člana in še ta dva sta morala biti komaj rojena, saj se pojavita v Velikem svetu šele okrog leta 1580.²⁵ Če torej prištejemo še družino Cavazza, je sestavljalo Veliki svet 20 piranskih rodbin.

Po pomembnosti in številu svojih članov je na prvem mestu vsekakor rodbina Petronio, ki izhaja iz zelo stare rodbine De Petrogna, imenovane tudi Kozica (Cosizza). Rodbina Petronio je zastopana z 20 vejami in ima

skupno 25 odraslih članov.²⁶ K temu je treba dodati še stransko vejo Petronijev, tj. družino Caldana z dvema odraslima članoma iz dveh različnih vej.²⁷ Za rodbino Petronio sledi po številu članov in po pomembnosti rodbina Apollonio z devetimi vejami in 22 odraslimi člani.²⁸ Sledi rodbina Dapretto s štirimi vejami in 11 odraslimi člani.²⁹ K Daprettom moramo šteti še rodbino Furegoni, ki je v XVI. stoletju počasi spreminjala vzdevek Furegon v priimek, in s tem tako kot družina Caldana opuščala prvotni priimek Dapretto. Ta je imela v Velikem svetu 4 člane iz treh vej.³⁰ S sedmimi odraslimi člani (šest vej) je bila v Velikem svetu zastopana rodbina Colomban.³¹ Rodbina Vidali je imela v Velikem svetu 7 odraslih članov, ki so izšli prav tako iz šestih vej.³² Rodbino Pettener zastopa v Velikem svetu 7 članov, ki so izšli iz treh vej.³³ Po številčnosti sledi družina Trani s štirimi vejami in 6 odraslimi člani. Po pet članov Velikega sveta so imele rodbine Venier, Della Torre in Petidona.³⁴ S štirimi člani je bila zastopana družina Goia, imenovana tudi Zgonc (Sgonz),³⁵ vendar je najstarejši, Hieronim, umrl leta 1561. Po tri člane so v Velikem svetu imele rodbine De Castro, Del Senno in Marchesi.³⁶ Eden od Marchesijev je umrl leta 1562. Po dva člana sta imeli družini Dardi in Foia.³⁷ Tri družine so imele v Velikem svetu po enega odraslega člana, to so bili Amantini, ki jih vir imenuje tudi Biancacroce, Petrogna in Vedorno.³⁸

Vsega smo torej našteali 126 članov Velikega sveta. Če odštejemo člana, ki sta v letih 1561 in 1562 umrla, jih ostane 124. Če računamo, da jih je bilo leta 1384 blizu 120, se je število do leta 1562 nekoliko povečalo, kljub temu, da je izumrlo ali se izselilo 19 plemiških rodbin.

Razumljivo je, da so imele rodbine z več člani v svetu prevlado. Zato ni čudno, če so se med seboj povezovalе s sorodstvenimi vezmi, da so mogle čimbolj vplivati na politično dogajanje v mestu. Da pa so bile te rodbine med seboj povezane s sorodstvenimi vezmi, dokazujejo kasnejši viri, predvsem pa ukazi podestata Hieronima Barozzija v letu 1580, ki to izrecno poudarjajo.³⁹ Najvažnejšo vlogo v političnem življenju občine so igrale rodbine Petronio z vejo Caldana, Apollonio, Dapretto z vejo Furegoni, Vidali, Pettener in Colomban. Takoj za njimi pa so bile rodbine Venier, Del Senno in De Castro. Šele nato pridejo rodbine Trani, Goia, Della Torre, Dardi in ostale, ki pa brez povezave z drugimi niso imele nobene politične moči.

Če se samo nekoliko ozremo na statute, ki predvidevajo, da je Veliki svet sklepčen samo v primeru, če sta na seji prisotni najmanj dve tretjini članov, takoj vidimo, da so imeli Petroniji, Apolloniji, Dapretti, Colombani, Vidaliji in Pettenerji v Velikem svetu toliko svojih članov, da so sestavljali sami več kot dve tretjini Velikega sveta. Ker pa statuti določajo kot dvotretjinsko večino 80 članov in je to ostalo nespremenjeno celo po letu 1606, ko so bili statuti tiskani, je razumljivo, da so imele te rodbine toliko članov, da so mogle obvladati in usmerjati vse delo občinskega zakonodajnega telesa.

Teh šest rodbin, ki so jih podpirali še Venieri, Del Senni in De Castro, je v Piranu predstavljalo pravo oligarhično oblast, ki se ji vse druge plemiške družine skupaj niso in ne bi mogle uspešno ustavljati. Zato so se mogle nekatere manj pomembne in številčno nemočne rodbine razvijati in obdržati le v senci močnejših in številnejših.

K moči in samovolji plemstva je mnogo pripomogel leta 1414 ustanovljen urad sindikov, ki je imel prvotno namen preganjati goljufije v mestnem skladišču žita — fontiku in na občini oziroma v občinski blagajni. Leta 1475 jim je bila dodana naloga, da pregledujejo račune piranskega solnega urada zaradi goljufij, ki so se dogajale v zvezi s prodanc soljo.^{39a} Vse kaže, da je Veliki svet ustanovil ta urad zato, da bi preganjal nepošteno plemiče v občinski in solni finančni upravi. Temeljna uredba o sindikih iz leta 1519 jih po pomembnosti in plači izenačuje s sodniki, kar pomeni, da so postali oblastni organ. Uredba jim daje izrazito zakonodajno in pravobraniteljsko funkcijo. Od tega časa dalje so se začeli boriti za pravice plemstva. Predvsem v obdobjih, ko so se piranski populari borili za svoje pravice, tj. med drugim zato, da bi bile pravice in privilegiji, ki so jih Benetke podelile Piranu, v enaki meri veljavne za popularne kakor za plemstvo, kakor je bilo v letih 1523, 1530, 1558 itd., so sindiki prevzeli dolžnost braniti plemstvo proti zahtevam popularov. S tem so se povzpeli na prvo mesto v lestvici občinske oblasti.

Na nadaljnji razvoj urada sindikov v tej smeri je odločilno vplival tudi že opisani sestav Velikega sveta. Veliki svet, ki je težil po vedno večji koncentraciji oblasti v rokah vodilnih rodbin, je volil v urad sindikov ljudi, ki so to koncentracijo podpirali. Odslej so imele monopol nad uradom sindikov izključno vodilne družine, kakor so bili Petroniji, Apolloniji, Colombani, Dapretti, Vidaliji itd. Le redkokdaj so volili člane manj številnih rod-

bin in vselej takih, ki so bile ozko povezane z vodilnimi.

Podestati so dajali težnjam po razširitvi oblasti sindikov še nove argumente. Prihajali so namreč v Piran z določenimi navodili, ki so imela po eni strani tendenco, da do neke mere centralizirajo oblast v rokah vlade, po drugi strani pa da branijo občinske statute, zakone in stare običaje. To pa so skušali sindiki preprečiti zato, ker so podestati vodili odločen boj proti poneverbam v fontiku, solnem uradu in občinski blagajni, kar je dajalo močne argumente popularom za njihov boj za pravice in beneškim težnjam po delni centralizaciji oblasti. Tako je bil leta 1574 sprejet nov zakon o sindikih, ki je njihovo službeno dobo izenačil s podestatovo, kar govori za to, da je Veliki svet skušal vsaj deloma spraviti podestate pod kontrolo lokalnih sindikov in preko njih pod svojo kontrolo.⁴⁰ To je za nekaj let deloma uspelo.

Tako je Veliki svet dosegel, da je z uradom sindikov dobil določeno protiutež proti beneškimi centralizacijskim težnjam, ki jih je predstavljal podestat. Toda še večji uspeh so dosegle vodilne plemiške družine. Z razširitvijo oblasti sindikov, z volitvijo svojih članov v ta urad so dosegle resnično nadvlado v Velikem svetu, kar pomeni tudi pravo oligarhijo.

Takšno je bilo stanje piranskega plemstva v drugi polovici XVI. stoletja. Razen nekaterih neuspehov, ki jih je doživelo v prvem obdobju velikega boja piranskih popularov med leti 1578 in 1584, je to stanje ostalo do začetka XVII. stoletja, ko se je pripravljalo drugo obdobje velikega boja. Vsekakor lahko rečemo, da se je to plemstvo spremenilo v precej močan razred, ki je imel v rokah vse niti mestne in občinske politike. Ta razred pa je nadziral ves razvoj občine in si na vse dovoljene in prepovedane načine pridobival odločilen vpliv na mestno gospodarsko življenje.

Na ves nadaljnji razvoj piranskega plemstva je veliko vplivalo dolgo obdobje vztrajnega boja piranskih popularov za svoje pravice, ki se je začelo leta 1578 in trajalo s presledki do leta 1614. V tem boju so Benetke že od leta 1579 popuščale popularom. Po navodilih vlade je podestat Hieronim Barozzi dal izvoliti prvega populara v svet sodnikov. Leto kasneje je Barozzi omejil oblast sindikov s tem, da je njihovo delovanje omejil izključno na pravobraniteljske funkcije, ki jih je dovoljeval zakon iz leta 1519.⁴¹ V vseh drugih zahtevah, ki so jih tedaj imeli, so populari dosegli le polovične uspehe. Nekateri od teh

so obveljali, druge je razveljavil duka 22. maja 1581, ko je republika menila, da daje Benetke plemstvu zadostna zagotovila za obrambo mesta proti morebitni uskoški nevarnosti. Čeprav bi morale ostati v rokah popularov eno sodniško mesto in čeprav bi moral obveljati Barozzijev ukaz o omejitvi oblasti sindikov, se to ni zgodilo. Samovolja plemstva je tu igrala odločilno vlogo. Veliki svet je najprej vrnil sindikom vsa pooblastila in nato nemoteno volil samo plemiške sodnike.⁴² Utrujeni populari so se morali začasno pomiriti.

Toda to ni trajalo dolgo. V drugem obdobju velikega boja, ki se je začel leta 1606, so populari dosegli, da so bili sprejeti v Veliki svet. Od leta 1610 dalje je imel namreč podestat pravico in dolžnost imenovati 10 popularov v Veliki svet, ta pa je moral med njimi izvoliti dva skontra oziroma kontrolorja vseh občinskih blagajn in finančne administracije vseh občinskih ustanov.⁴³ Res je sicer, da so se skontra zelo počasi uveljavljali, toda plemstvo jih ni moglo več izriniti iz občinske uprave. Prav tako od leta 1610 dalje so morali rašporski kapetani vsaj enkrat na tri leta pregledati stanje v Piranu in o vseh nepravilnostih poročati v Benetke in sestaviti obširen zapisnik. Z vsem tem pa samovolje piranskega plemstva niso takoj omejili. Vendar pa se v tridesetih letih zopet pojavlja v svetu sodnikov po en popular, kar kaže, da je moralo plemstvo deloma popuščati pod pritiskom rašporskih kapetanov in beneške vlade.

Plemstvo je v obdobju velikega boja sicer priznavalo krivdo nekaterih članov svojega stanu za finančne in druge nereda v občini, a to je bilo popularom premalo. Hoteli so, da bi plemiči priznali krivdo svojega stanu tj. razreda in njegovega načina vladanja. Pri tožbe popularov so pravzaprav pomenile kritiko sistema plemiške vladavine, sistema, ki je omogočal poneverbe, tatvine, samovoljo razreda ali razredne uradniške kaste, katero so hoteli onemogočiti. Prav zaradi tega so Benetke deloma popustile in priznale popularom pravico do delne vključitve v oblastne in upravne organe občine. In prav zaradi tega so zahtevale od rašporskih kapetanov redne preglede občinske finančne uprave.

Če primerjamo piransko plemstvo s plemstvom nekaterih dalmatinskih mest, npr. s splitskim, spoznamo, da so imeli v Splitu velike težave, kadar so sklicevali Veliki svet, ker se je velik del plemičev izselil iz mesta in se naselil v Trogiru ali v drugih mestih. Imamo primere, ko je seji Velikega sveta mesta Splita prisostvovalo 15 ali celo le 5

svetnikov. Zato so morali nujno sprejeti predloge beneške vlade, da sprejmejo v plemiške vrste in s tem v Veliki svet večje število meščanskih družin.⁴⁴ Tega v Piranu ni bilo treba. Piransko plemstvo se je držalo povečini doma, ker je imelo močno gospodarsko osnovo v solinah, vinogradništvu in oljarstvu. Piransko plemstvo se je držalo svojih gospodarskih osnov in seveda svojih, čeprav že okrnjenih, političnih pravic. Tudi v XVII. in XVIII. stoletju ne srečamo primera, da bi bila domača meščanska družina sprejeta med plemiče.

Ves ta čas so v Piranu sprejeli v Veliki svet le dve družini. Leta 1651 je bila sprejeta v Veliki svet družina Contesini, ki se je priselila v Piran deset let prej. Dve leti kasneje je bil sprejet Mark Avrelij Gravisi iz Kopra. Obe sta bili sprejeti »z vsem svojim potomstvom«. Toda v obeh primerih gre za tuje plemiče, ki so se v Piranu afirmirali in jim je bilo priznано to, do česar so imeli pravico v svojih rojstnih mestih. Toda niti Contesini niti Gravisi se pozneje v virih ne omenjata več, ali zato ker sta se izselila iz mesta, ali zato ker sta bila brez potomstva.

Od leta 1561 pa do začetka XVIII. stoletja se je število piranskih plemiških rodbin zmanjšalo od prejšnjih 20 na 16. Okrog leta 1580 se je Aleksander Goina preselil v Izolo in se s tem odpovedal sedežu v Velikem svetu. Leta 1584 je umrl Nikolaj Goina brez potomcev. Tako je Veliki svet ostal brez družine, ki je bila med najvažnejšimi akterji piranskih statutow (a tudi reformacije in boja popularov proti plemstvu). Do začetka XVII. stoletja so izumrle ali odpotovale še rodbine Petrogna, Petidona, Amantini-Biancacroce, Marchesi in Cavazza. V istem času pa sta se vzdevka Furegoni za vejo družine Dapretto in Cadana za vejo družine Petronio spremenila v priimka, kajti eden kot drugi priimek označujeta v tem času dve samostojni rodbini.

Glavno vlogo so med mestno oligarhijo igrale rodbine Petronio, Caldana, Apollonio, Dapretto, Furegoni, Vidali in Colomban. Med te glavne so se počasi povzpele Venier, De Castro in Del Senno. Znake propadanja kažejo rodbine Trani, Pettener in Della Torre (katerih ena veja začena v tem času dobivati vzdevek Rota, morda zaradi svaštva z grofi Rota iz Momjana). Družini Dardi in Vedorno sta še vedno med manj pomembnimi in manj številnimi. Na njihovo raven je padla rodbina Foja, ki se je štela prej med pomembnejše. Prav te majhne in gospodarsko manj pomembne rodbine pa so se 10. oktobra 1710 postavile za svoje pravice. V značilnem do-

kumentu so drugim rodbinam očitale, da si vse občinske službe delijo med seboj in da nekateri člani Velikega sveta ostajajo brez zaposlitve, čeprav je služb vedno več. Brez zaposlitve pa ostajajo člani »slabokrvnih« družin z majhnim številom članov, ker ne morejo tekmovati z »rodovitnimi«. ⁴⁵ Iz omenjenega dokumenta izvemo, da je bilo v Velikem svetu blizu 200 članov, kar pomeni, da se je Veliki svet približno v 300 letih skoraj podvojil. Pritožba teh manjših rodbin je imela za posledico, da je Veliki svet izglasoval enotno kontumacijsko dobo enega leta za vsa službena mesta, kar pomeni, da se je povečalo število ljudi, ki so lahko dobili občinske službe.

Jasno je, da je Veliki svet razpravljal o tej pritožbi zato, da bi tudi »slabokrvne« rodbine prišle do svojih pravic tj. do funkcij v mestnih organih in da bi bila s tem odstranjena vsa nesoglasja. Toda mestna oligarhija je bila tako močna, da ni sprejela pritožbe v celoti. Plemiči so zahteve omenjenih rodbin sprejeli z omejitvijo: priznali so jim pravico do vseh služb razen tistih, ki so bile podvržene zakonom o zlatih kroglicah in pa *privilegirane urada sindikov*. Tako so bile poleg urada sindikov, manjšim družinam skoraj nedostopne še službe sodnikov, cathaverov in blagajnikov. Že iz tega se vidi, da je nastala tudi med mestnim plemstvom diferenciacija, ki je »rodovitne« rodbine niso hotele več premestiti.

Veliki svet pa se ni držal svojih sklepov. S tem vprašanjem se je moral ukvarjati koprski podestat Frančišek Marija Malipiero, ki je 18. junija 1711 med drugim odredil, da se morajo odstraniti od glasovanja vsi sorodniki kandidatov do tretjega kolena. Pod pritiskom rašporskega kapetana Friderika Calba je Veliki svet sprejel odredbo z neverjetno visokim številom glasov. Razumljivo je, da so sklep proti volitvam sorodnikov izsilile »slabokrvne« rodbine. Toda oligarhične rodbine se niso držale niti svojega sklepa, niti ukaza Friderika Calba, kajti kapetan Lauro Querini je moral 12. februarja 1714 ponovno prepovedati volitve sorodnikov. Isti Querini se je moral ukvarjati s piranskim Velikim svetom še leta 1716. Enoletna kontumacijska doba je spravila Veliki svet v težave. Posebno pereče je bilo oddajanje tistih služb, ki so zahtevale pismenost in zaupnost. Poleg tega je bilo večje število plemičev zadolženih pri javnih ustanovah. Po odredbi Friderika Calba ti niso imeli pravice biti izvoljeni v noben občinski urad. Prav tako niso imeli pravice voliti. Zato je Veliki svet poslal Silvestra Apollonija v Buzet, da bi kapetanu razložil, da šteje ob-

činsko oblastno telo samo 16 rodbin, ki so vse v sorodstvenih zvezah med seboj. Poleg tega je Apollonio razložil vse težave v zvezi s kontumacijsko dobo. Kapetan Querini pa je le deloma popustil. Dopustil je volitve dolžnikov v tiste urade, ki niso imeli opravka z denarjem, dosledno pa je vztrajal pri prepovedi, da bi glasovali najožji sorodniki. Kandidata niso smeli voliti sorodniki: oče, brat, sin, tast, zet, svak, stric, nečak in bratranec. ⁴⁶ S tem je bil praktično potrjen sklep z dne 10. oktobra 1710.

Ta Querinijev ukaz pa je imel daljnosežne posledice. 5. septembra 1717 so sodniki Trani, Castro in Caldana v odsotnosti četrtega sodnika Torreja predlagali Velikemu svetu, naj podaljša kontumacijsko dobo na tri leta. ⁴⁷ V tem primeru sicer ne gre za pravo kontumacijsko dobo med dvema različnima službama v različnih organih oblasti in uprave, temveč za tako imenovano malo kontumacijsko dobo, po kateri uradnik, ki je končal službeno dobo v enem od oblastnih ali finančnih uradov, ni smel iste službe nastopiti do kraja kontumacijske dobe. Ni dvoma, da je šlo tudi v tem primeru za zahtevo šibkejših družin. To potrjuje že dejstvo, da so sodniki svetovali sindikom, da se ravna po tem sklepu.

Ker so se na ta način pojavili kreditno nesposobni fontikarji, pri katerih je ugotovil večje poneverbe, je kapetan Angel Giustiniani 24. aprila 1729 skrajšal kontumacijsko dobo fontikarov na dve leti. ⁴⁸ Te uredbe so potem ostale skoraj nespremenjene do konca republike. Prav tako je ostalo na oblasti omenjenih 16 rodbin, ki pa so bile leta 1792 razdeljene v 169 družin ali ognjišč, kar pomeni, da je bilo v Velikem svetu bržkone več kot 200 članov. Kapetanski pregledi finančnega stanja v mestu Piranu in odredbe, ki so bile izdane ob takih prilikah, so torej dosegle, da se je oligarhija sicer ohranila, da pa je bila njena oblast in samovolja deloma omiljena s kontumacijsko dobo in s prepovedjo, da bi volili dolžnike v finančne urade.

V drugi polovici XVIII. stoletja pa so piranski sindiki z vednostjo Velikega sveta postajali vse bolj oblastni. Leta 1773 je kapetan Paruta ugotovil, da se sindiki ne držijo kapetanskih odredb in da porabljajo prevelike vsote za izredne izdatke, kar je tedaj pomenilo: za razne tožbe. Da so bile to tožbe proti popularom ali vsaj v obrambo plemičev, ni treba posebej poudarjati. Kljub kapetanskim odredbam je urad sindikov postajal vedno močnejši. To je postajalo še očitneje, ko so v osemdesetih letih beneške oblasti razveljavili Calbovo odredbo. Sindiki so postali or-

gan, ki je najbolj pritiskal na populare in ki je povzročil nove neredne in nove boje za pravice popularov. Ti so se začeli januarja 1792, ko so sindiki prikazali Malemu svetu, da je treba vlado prepričati, naj dovoli spet uvesti pristaniško roboto, ki so jo smele od leta 1579 dovoliti le beneške osrednje oblasti. Jasno je, da so se populari uprli roboti in da so uporabili vsa legalna sredstva, da bi se tega bremenena rešili. Občini, oziroma sindikom je uspelo razbiti enotnost popularov. Vendar je močnejša skupina, ki je bila proti robotam, uspela, da je spor z občino prišel pred posebno beneško sodišče. Vlada je poslala v Piran providurja Furlanije Alojzija Contarinija, ki je skupaj s podestatom Andrejem Aleksandrom Contarinijem dosegel, da se je občina tj. plemstvo, odpovedala zahtevam do popularov. Poleg tega je Contarini dosegel, da je svet sodnikov zahteval od sindikov, da se odpovedo obremenitvi popularov z robotami. Še več. Mali svet je sindikom med drugim naročil, naj ravnajo tako, da ne bo prišlo več do rušenja miru med obema razredoma. S tem pa se je piranski Veliki svet, ki je 4. avgusta 1793 potrdil pomiritev, odpovedal popolni oblasti.⁴⁹ Populari so dobili enakovrnost v odločanju o investicijskih sredstvih za izgradnjo pomola. Sindiki so doživeli neuspeh. Morali so se odpovedati boju proti pravicam popularov. S tem pa niso doživeli neuspeh samo sindiki, temveč plemiški razred v celoti, kajti sindiki so bili tako rekoč samo njegova prednja straža v boju za plemiške privilegije. Piransko plemstvo je moralo popuščati. Deloma je treba pripisati popuščanje politiki Benetk; te so s pritiskom dukalov, ki so imeli zakonsko osnovo, marsikdaj prisilili Veliki svet mesta Pirana, da je vsaj deloma priznal popularom njihove pravice. Toda tudi Benetke ne bi popuščale popularom, če se ne bi znašle pred homogenostjo meščanskega razreda. Kljub temu, da je plemstvu včasih uspelo razcepiti populare, so ti vedno našli sami sebe in uspeli izvleči vsaj minimalne koristi za svoj razred. Trajne delitve meščanskega razreda med »populo grasso« in »populo minuto« kakor v drugih mestih piranski plemiči niso mogli doseči. Popuščali so sicer kasneje kakor plemiči v drugih mestih, toda prisiljeni so bili popuščati temeljiteje. Populare so morali pustiti v svet sodnikov in v druge mestne urade. Pustiti so jih morali celo v Veliki svet. Toda to še ni vse. Piransko plemstvo je moralo dati popularom tudi pravico do zborovanja, ki se v drugi polovici XVIII. stoletja pojavlja kot običajna pravica meščanskega razreda.

Tako pa je piransko plemstvo izgubljalo svoje prednosti. Za razvoj občine bi to utegnilo biti odločilnega gospodarskega in političnega pomena. A to se je lahko pokazalo le v novih državno političnih razmerah, ker je istočasno s počasnim popuščanjem piranskega plemstva počasi propadala Beneška republika, ki je leta 1797 dobila odločilen udarec.

OPOMBE

1. C. De Franceschi, *Origini e sviluppo del comune di Pirano*, Poreč 1924, str. 47. — 2. C. De Franceschi, *Gli statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358*, Venezia 1960, str. IX. — 3. *Statuta comunitatis Pirani*. Rokopis iz leta 1384. — 4. *Prav tam*. — 5. C. De Franceschi, *Gli statuti del comune di Pirano*, str. 18. — 6. *Prav tam*, str. 160. — 7. *Prav tam*, str. 191—192. — 8. *Volumen statutorum comunitatis Pirani*, Benetke 1606. fo. 1—2 in 142. — 9. *Prav tam*. — 10. L. Morteani, *Notizie storiche della città di Pirano*, str. 156. — 11. *Prav tam*, str. 157. — 12. *Repertorio di citazioni del 1421*, fol. 40. — 13. *Repertorium rerum notabilium* fol. 2. — 14. *Prav tam*. — 15. *Prav tam*, str. 7. — 16. do 21. *Repertorium rerum notabilium*, fol. 66—67. — 22. *Liber conciliorum* za leto 1561-2 ne imenuje več naslednjih priimkov: Picca, Gallo, Ruffo, Peroni, Zaneto, Taiacozzo, Boninsegna, Rosso, Terrisi, Nixa, Ternari, Detemario, De Bertaldo, Zuccarini, Caviano, Tresso, Jacomini, Maffei, Bano, Barcazza, Tensio, Asalono, Masono in Albico. Kakšni so pravi vzroki, da teh rodbin ni več v Piranu, ni znano. Morda so bile žrtev kuge, morda so se preselile, ali pa so iz Pirana izginile iz drugih vzrokov. — 23. *Liber conciliorum 1561-2*, fol. 6, 17', 19', itd. — 24. *Volumen statutorum... 1606 Liber X*, fol. 141' in pa omenjeni *Liber conciliorum*. — 25. *Dissidi cittadini*. *Ripetizione della pacificazione...* 1580, fol. 109. — 26. *Liber conciliorum* navaja vse člane Velikega sveta z imenom, priimkom in očetovim imenom. Prav tako je spoznati, če je oče svetnika še živ ali že pokojen. Tako je bilo mogoče sestaviti seznam vseh članov. — 26.—38. kakor v opombi 25. — 39. Ukazi podestata Barozzija so ohranjeni v naslednjih kodeksih: *Dissidi cittadini* No. 5. fol. 305 in nasl. gre za ukaze 19. marca, 2. aprila, predvsem pa 12. julija 1580. Dalje: *Pro magnifica comunitate Pirani contra populares dicti loci* No. 10. Prepis z dne 26. avgusta 1580, fol. 13 nasl. — 39a. *Liber Correctionum...* 1606, str. 46 nasl. — 40. *Dissidi cittadini* No. 5 1607 D. Prepis na strani 329. Glede procedure za sprejetje novega kapitulara o sindikih naj omenim, da so ga sprejeli protipostavno, s 50 glasovi od prisotnih 73. Ker so statuti določili, da mora biti prisotnih na seji Velikega sveta najmanj 80 članov (po statutu naj bi to število ustrezalo dvema tretjinama), je bil kapitular ali zakon o sindikih nezakonit. Vendar so se po njem ravnali. Takih protizakonitih zakonov in sklepov je bilo v tem času

več. To je le eden izmed momentov, ki dokazujejo, kolikšna je bila samovolja plemstva v tem času. — 41. Dissidi cittadini, No. 5. Prepis na strani 307. Prav tako tudi v drugih virih. — 42. Prav tam, str. 312. — 43. Dukal 18. septembra 1610. — 44. G. Novak, Povijest Splita, II, str. 209 nasl. — 45. Repertorium rerum notabilium fol.

219. — 46. Prav tam, fol. 153. — 47. Prav tam, fol. 159. — 48. Prav tam, fol. 86. — 49. Stampa. Documenti della comunità di Pirano per l'ascolto contro alcuni popolari. Aggiunta stampa, str. 1—7.

Vsi omenjeni viri so shranjeni v Mestnem arhivu v Piranu.

ZBIRKA MODNIH NOŠ V POKRAJINSKEM MUZEJU V MARIBORU

SERGEJ VRIŠER

Zgodovina razvoja mode je na Slovenskem še razmeroma mlada raziskovalna panoga, še mlajša pa je na področju našega muzejstva, saj smo odprli prvo in doslej edino zbirko modnih noš šele pred dvema letoma.

Zunaj meja naše domovine je zbiranje modnih noš seveda že trden muzejski pojem, zanimanje za to zvrst kulturne zgodovine pa še vedno narašča, tako da dandanašnji skoraj ni večjega kompleksnega muzeja, ki ne bi na ta ali oni način vključeval v svoje razstave tudi razvoja mode. Poleg izrazitih kostumskih muzejev in muzejev, ki imajo v svojih kulturnozgodovinskih oddelkih večje ali manjše zbirke kostumov (npr. Gallery of Costume v Manchesteru, Victoria and Albert Museum v Londonu, Neederlands Kostuummuseum v Haagu, Musée du Costume v Parizu, itd.) in ki prikazujejo splošen razvoj mode, poznamo še vrsto stalnih specializiranih razstav, kot so npr. muzej čevljev v Schönerwerdu v Švici

Frak iz konca XVIII. stoletja, Pokrajinski muzej v Mariboru

Suknjič-telovnik (k justaucorpsu), druga tretjina XVIII. stoletja, Pokrajinski muzej v Mariboru

in Gottwaldovu v ČSSR, muzej nogavic v Milanu itd.

Z domačega ozemlja velja omeniti predvsem zbirki modnih noš v Muzeju za umjetnost i obrt v Zagrebu in Muzeju primenjene umetnosti v Beogradu. Pozornost zasluži zlasti zagrebska zbirka. Odlikuje jo po številu eksponatov sicer ne preobsežno, vendar izbrano gradivo kostumov in tekstilnih vzorcev ter sodoben način razstavljanja. Kakor druga področja kulturne zgodovine na Hrvaškem se ponaša tudi proučevanje in zbiranje modnih noš s primerno tradicijo.

Precej slabše pa je bilo v tem pogledu v preteklosti na Slovenskem. Nekateri slovenski muzeji so sicer hranili posamezne kose oblačil, nobeden izmed njih pa se ni lotil sistematičnega zbiranja teh predmetov. Največ oblačil in modnih dodatkov sta imela v svojih depojih Narodni muzej v Ljubljani in Pokrajinski muzej v Mariboru. Razen njiju so imeli manjše kolekcije še muzeji v Celju, Kopru in Ptujju, vendar pa modnega gradiva niso razstavljali.

V letu 1965 se je Pokrajinski muzej v Mariboru v dogovoru z drugimi muzejskimi zavodi odločil za akcijo, ki naj bi poživila dotlej pri nas mrtvo muzejsko področje. Podobno kakor drugi muzeji na svetu, ki so skušali obrniti pozornost na temo moda, je mariborski muzej priredil razstavo z naslovom Tristo let mode na Slovenskem. Akcija je imela namen zbrati po muzejih in pri zasebnih lastnikih vse razpoložljivo gradivo, ki priča o modnih nošah v slovenski preteklosti od XVII. stoletja dalje, domači javnosti je želela pokazati modo kot muzejsko panogo, obenem pa naj bi razstava pobudila tudi muzejske delavce k smotrnejšemu zbiranju oblačil in slednjič k postavitvi skupne slovenske zbirke modnih noš. Razstava je v celoti izpolnila svoj namen in ob njenem zaključku so se muzeji, ki so posodili gradivo, soglasno odločili, da naj ostane to še nadalje kot stalna razstava o razvoju mode v Pokrajinskem muzeju v Mariboru.

Od otvoritve v letu 1966 do danes se je zbirka modnih noš še povečala in šteje 16 kosov moških in 18 kosov ženskih oblačil, 12 moških in 19 ženskih pokrival, 14 parov obuv in večje število modnih dodatkov — sončnikov, ženskih torbic, denarnic, kravat itd.

S pričujočim pregledom želim predstaviti samo glavne značilnosti mariborske zbirke modnih noš. Posamezna oblačila in modne dodatke opisujem v časovni vrsti in ponekod s kratkimi podatki o njihovem stilnem poreklu in rabi.

Med najstarejše gradivo v zbirki se uvršča nekaj predmetov iz prve polovice XVII. sto-

letja. To so najdbe iz grobnice opuščene pokopališča v Betnavi pri Mariboru. Ohranili so se ostanki ženske mrliške obleke iz grobega rjavega sukna in nekaj nakita. Redovniški halji podobno oblačilo je bilo namenjeno pač samo za pokop, saj je bila sicer v tem času tudi pri nas v veljavi razkošna španska noša, kakršno nam nazorno kažejo portreti fevdalcev. Nakit — prstani, uhani in zapestnica — je razmeroma skromnih oblik, vendar izdelan z umetniškim okusom.

V zvezi z modo okoli tridesetih let XVII. stoletja sta nadvse pomembni dve ženski lobanji (prav tako iz grobnice v Betnavi), na katerih so se ohranili lasje v domala nepokvarjenih pričeskah. Lasje prve ženske so spleteni v kito in poviti okoli glave, glavo druge pokriva majhna avba.

Po času nastanka sledi moški spodnji suknjič, verjetno iz druge tretjine XVIII. stoletja. Tak suknjič, v bistvu telovnik (fran. veste), so nosili moške pod vrhnjim suknjičem (fran. justaucorps), ki je prišel v modo v drugi polovici XVII. stoletja in je segal sprva približno do kolen. Spodnji suknjič je bil pogosto bogateje okrašen od vrhnjega. Dolžina in izdelava našega oblačila, ki ga krasi razkošna zlata vezenina, govori za modo, kakršna je vladala v Franciji okoli začetka XVIII. stoletja, pri nas pa še pozneje. Najverjetneje gre za svečano oblačilo iz plemiške posesti.

Iz zadnjega četrtertletja XVIII. stoletja izvira suknen frak temnorjave barve, okrašen s svilenimi cvetličnimi ornamentiko. V bistvu ima suknjič prehodno obliko med justaucorpsom in frakom, kakršnega poznamo v moški modi še danes. Suknjič ima visok ovratnik in je v

Vezenina na telovniku (detajl) iz konca XVIII. stoletja, Pokrajinski muzej v Mariboru

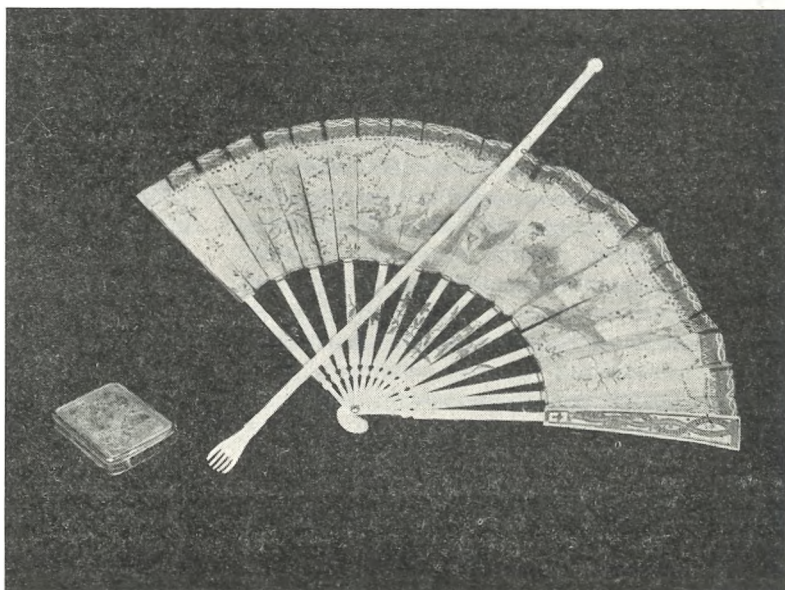
Frak iz konca XVIII. stoletja, Pokrajinski muzej v Mariboru

merah izredno ozek. K fraku te vrste so nosili možje kratke svilene telovnike in hlače dokolenke. Tudi po bogatih okraskih tega oblačila smemo sklepati, da ga je nosil za slovesne priložnosti kak plemič. Frak smo pridobili za muzej iz garderobe mariborskega gledališča, oblačilo iste barve in s sorodno ornamentiko pa hrani graški deželni muzej.

Izrazitejšo obliko fraka ima suknjič iz progastega zelenkastega tafta z visokim ovratnikom in dolgimi škrici. Gre za značilno modo iz konca XVIII. stoletja, ki se je pod vplivom angleških vzorov naglo razširila po modnem svetu. Frak je v tem času nekajkrat spremenil svoj kroj; podobno kot justaucorps ga niso zapenjali, marveč so nosili k oblačilu te vrste še bolj ali manj okrašen telovnik.

V času nastanka obeh frakov v naši zbirki sodi tudi pet svilenih telovnikov, ki se odlikujejo po izredno kakovostni vezenini. Pozornost zbudi zlasti telovnik z všitima medaljonoma, ki ju krasita na svilo naslikana figuralna motiva. Kakor fraka tako so tudi telovniki sestavni del svečane moške noše, ki se je bistveno razločevala od oblačil nižjih družbenih slojev. Kakor drugod po svetu so ta oblačila tudi pri nas zadnji zastopniki luksuzne mode, ki jo je z nastopajočim XIX. stoletjem pričela vse bolj spodrivati smotrnejša in preprostejša noša.

Žensko modo poznega XVIII. stoletja nam približajo trije životci in par čevljev. Životci so iz blaga s cvetličnimi vzorci in imajo naramnice, na spodnjem koncu pa nastavke, ki so služili za nameščanje krila. Že iz bežnega opisa je moč razbrati, da so bili ti oblačilni

Pahljača in praskalo XVIII. stoletja, Pokrajinski muzej v Mariboru

Moška pokrivala iz prve polovice XIX. stoletja, Pokrajinski muzej v Mariboru

kosi sestavni del meščanskega in polkmečkega oblačila, kakršno se je kot ljudska noša ohranilo v alpskih predelih vse do naših dni.

Ženski čevlji iz zelene svile z vezeninom in nizko peto so edino obuvalo iz XVIII. stoletja v naši zbirki. V primeri s čevlji iz prve polovice stoletja, ki jih spoznamo po visoki, strmi obliki in razmeroma tanki peti, je obuvalo proti koncu stoletja dobilo plitko, smotrnejšo obliko, dokaj podobno sodobnim ženskim nizkim čevljem.

Razen nekaterih vzorcev tekstila zbujajo pozornost tudi modni dodatki iz XVIII. stoletja, tako npr. pahljača z rokokojskimi figuralnimi motivi in vrečica za ključke — pompadura z mariborskim mestnim grbom. Zanimivost zbirke je koščeno praskalo (grattoir). V drobno ročico na dolgem ročaju izrezljani predmet je zgovoren dokument dobe, ki je sicer izpričala v oblačenju visoko mero okusa in ubranosti, a je močno zanemarjala higieno.

Iz konca XVIII. ali začetka XIX. stoletja je črn moški klobuk dvorogeljnik. Njegova usločena oblika spominja na modo »incroyable-*sov*«, francoskih modnih elegantov v času direktorija. Klobuke modela »à l'androsmane« so nosili tedaj k civilnim oblekam in uniformam. Že v Napoleonovem času pa se je pričel dvorogeljnik umikati cilindru in je slednjič postal izrazito pokrivalo uniformirancev.

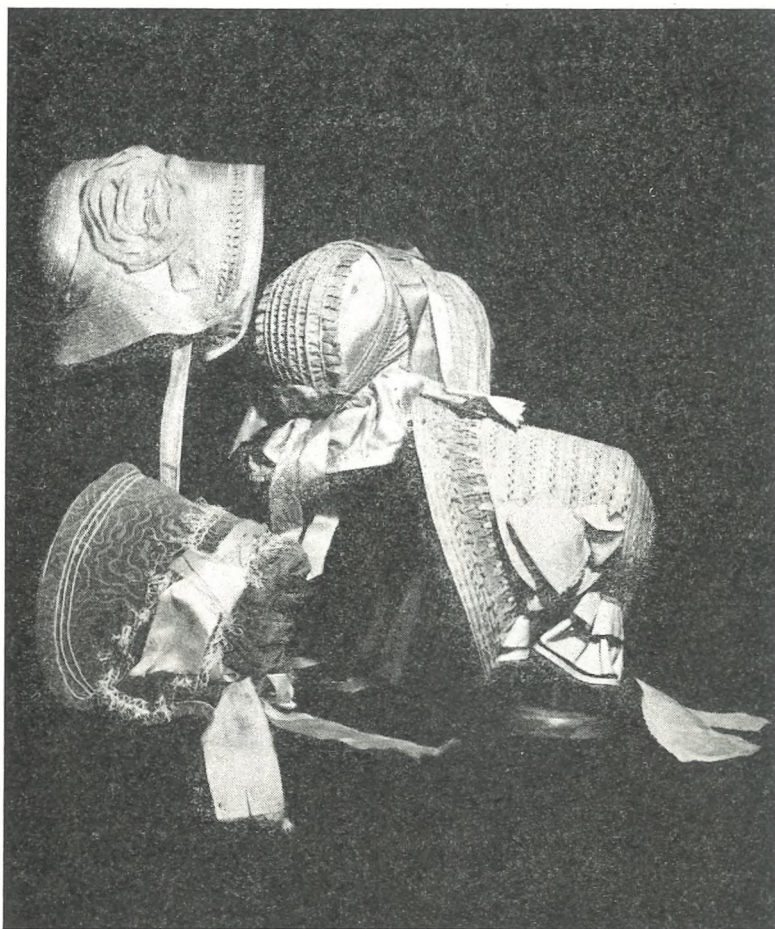
Iz začetka XIX. stoletja je tudi par ženskih čevljev. Čolničasto zašiljena oblika obuvala z okraski na konici in stopalo brez pete bi govorila za čas, ko je prevladal tudi pri nas modni okus empira.

Sorazmerno zelo šibko je v naši zbirki prikazano obdobje bidermajerja, torej dobe, ki je sicer zapustila v kulturni zgodovini mnogo zgovornih prič naše dejavnosti. Iz tega časa premoremo samo dva para ženskih čevljev in nekaj torbic ter denarnih možnjičev. Prvi par čevljev je plitko, copati podobno obuvalo iz črne svile z vezalkami, ki so si jih ženske zavezovale okoli gležnjev. Drugi par so beli svileni visoki čevlji — škorenjci (Stiefeletten) z vezalkami ob straneh. Čevlje te vrste zasledimo v modi še v drugi tretjini XIX. stoletja, le da so jih po sredini stoletja izdelovali iz trpežnejšega materiala in z nizko peto.

Iz obdobja poznega bidermajerja ali bolje »drugega rokokoja« hranimo v mariborski zbirki šest ženskih klobukov. To so pokrivala, katerih značilna oblika s širokimi, obraz obkrožajočimi kraji je kar simbolična za bidermajer (nemški izraz za to vrsto klobukov je Schutte). Klobuki so okrašeni s pentljami, ženske pa so si jih zavezovale pod brado.

Značilna modna silhueta druge tretjine XIX. stoletja je bilo krilo na obroče — krinolina. Zdi se, da sta se na Slovenskem ohranila samo zgornja dela — životca dveh takih oblek, žal brez krinoline. Prvi, iz bele svile, še dokaj spominja na modo bidermajerja, drugi, iz rjavega tafta s čipkami, pa je verjetno sodil k obleki iz sredine XIX. stoletja.

Iz druge tretjine XIX. stoletja utegnejo biti tudi nekateri oblačilni kosi moške noše: visoko zapet črn frak z dvema vrstama gumbov, nazobčanima zavihkoma pri ovratniku in z ravno prirezanimi škrici, svilen telovnik z okroglim ovratnim zavihkom in rjav cilindar z ravnimi kraji in proti vrhu zožujočim

Zenski klobuki iz druge tretjine XIX. stoletja, Pokrajinski muzej v Mariboru

Zgornji del ženske obleke iz druge tretjine XIX. stoletja, Pokrajinski muzej v Mariboru

se valjem. Kakor znano, sta frak in cilinder v tem času še vedno prevladovala v vsakdanjem oblačilu.

Boljše kakor v prvi polovici XIX. stoletja je pričevanje o razvoju mode od leta 1850 dalje. Kakor že poprej imamo seveda tudi za ta čas skoraj izključno dele prazničnih noš. V zbirki so tri ženske obleke (izdelane iz ripsa, tafta in moareja) iz obdobja, ko je oblike ženskega telesa poudarjalo oblazinjeno sedalo, tako imenovana tournure. Ta moda je trajala razmeroma dolgo, vse do konca osemdesetih let. Naše obleke pripadajo zgodnejšemu obdobju, ki ga spoznamo po modelu širših kril in kroju tournure. K oblačilom te dobe sodi tudi klobuček s cvetličnimi okraski in dolgimi, do hrbta padajočimi trakovi (fran. capote).

Z manjšim časovnim presledkom sledijo obleke iz konca XIX. in prvih dveh desetletij našega stoletja: žalna obleka iz črnega atlasa s paletajem in kepom iz vezenine in čipk, dvodelna svilena obleka z vlečko, poročna obleka iz rumenega brokata, obleka iz rožnatega volnenega blaga s čipkastimi aplikacija-

Frak iz druge tretjine XIX. stoletja, Pokrajinski muzej v Mariboru

mi in črn kostum. Posebej pritegne pri teh oblekah kakovost izdelave. Vrsto ženskih oblačil dopolnjujejo bluze iz časa pred prvo vojno, nadalje zbirka različnih ženskih čevljev in sončnikov. Med slednjimi velja omeniti »parazol« iz idrijskih čipk in miniaturni sončnik z zložljivim držajem. Med modnimi dodatki iz druge polovice XIX. stoletja so nadalje stezniki, svilena ogrinjala, ročne torbice, nekaj nakita, npr. zapestnica, spletena iz las, in kolekcija okrasnih glavnikov.

Tudi v zbirki moških oblačil pogrešamo vsakdanjo nošo, muzej hrani samo kratek cutway, inačico fraka za vsakdanjo rabo iz konca XIX. stoletja, in dve salonski suknji (nem. Gehrock), ki sta bili v modi v času pred prvo vojno. V zbirki moških pokrival so trije modeli cilindrov, med njimi zložljivi »claque«, rjav polcilinder, nadalje plitek slamnik »girardi«, športna čepica itd. Od modnih dodatkov k moški modi naj omenimo še kravate, tobačnice, žepne ure in podobno.

Razvojni prikaz mode zaključuje nekaj oblačilnih kosov iz časa med obema vojnama

— cutway z dolgimi kraji iz tridesetih let, zbirka ženskih klobukov in slamniov iz istega časa, razen tega še nekaj manjših modnih dodatkov.

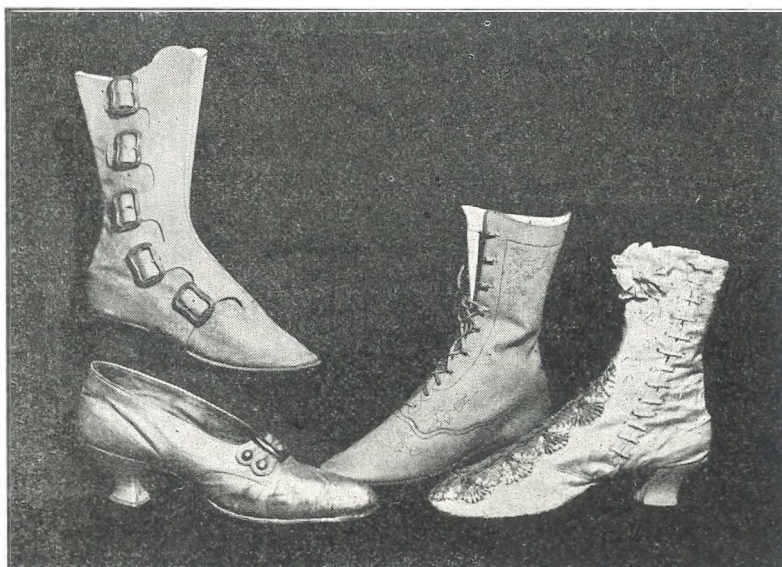
Ob koncu bi še omenili, da je v mariborski modni zbirki večje število starih fotografij, barvnih litografij in modnih listov iz preteklega stoletja.

Kot smo povedali že v uvodu, smo se odločili za ureditev slovenske zbirke modnih noš zelo pozno in v primerjavi z drugimi narodi z veliko zamudo. Prav nič čudno torej ni, če je prikaz o razvoju mode na naših tleh več kot pomanjkljiv. Zlasti občutne so vrzeli za starejša obdobja. Kljub temu pa je mariborska zbirka, takšna, kakršna je, prepotrebna osnova za nadaljnje delo na tem področju.

Predvsem bi se morali prizadevati, da bi dopolnili zbirko z nekaterimi nošami in predmeti, ki so še v zasebni lasti. Večinoma so to

Zenska obleka (s tournureo) iz druge polovice XIX. stoletja, Pokrajinski muzej v Mariboru

Zenski čevlji z konca XIX. in začetka XX. stoletja, Pokrajinski muzej v Mariboru

oblačila iz preteklega stoletja. Kakor na drugih področjih muzejskega zbiranja pa bi morali že danes skrbeti za to, da bi našli svoje mesto v muzeju tudi novejši modni izdelki iz obdobja med obema vojnoma in tudi že moda iz dveh povojnih desetletij. Pozornosti pa ne bi smeli usmerjati samo na praznično nošo, kot je bila to navada pri zbiralcih v preteklosti, marveč tudi na različne kroje v vsakdanjem oblačenju, delovne, športne in druge.

Akcijo za zbiranje sodobnih oblačil bi mogle učinkovito podpreti tudi gospodarske organizacije, zlasti tekstilna industrija, izdelovalci domače konfekcije in drugi, ki oblikujejo našo modo, s tem da bi že danes dopolnjevali zbirko s svojimi izdelki. Zamisel ni povsem nova; na podoben način so si pomagale že mnoge zbirke kostumov v tujini.

Zbiranje modnih noš, ki smo jo v letih 1965 in 1966 skušali poživiti z razstavo mode v Mariboru in Ljubljani, je rodilo doslej za-

dovoljive rezultate, Vsekakor zadostne, da je mariborsko zbirko modnih noš vredno spopolnjevati in razvijati naprej, saj nam zgodovina mode osvetljuje zanimive strani naše preteklosti in se v njej pogosto neposredno zrcalijo odločilne družbene menjave.

LITERATURA:

- C. Köhler, Die Trachten der Völker in Bild und Schnitt, 1871. — H. Mützel, Kostümkunde für Sammler, 1921. — F. Hotenroth, Deutsche Volkstrachten vom XVI. bis zum XIX. Jh., 1923. — E. Sichart, Praktische Kostümkunde, 1926. — M. Tilke, Kostümschnitte und Gewandformen, 1948. — E. Thiel, Geschichte des Kostüms, 1963. — M. Braun-Ronsdorf, Modische Eleganz, 1963. — F. Boucher, Histoire du Costume en Occident de l'Antiquité à nos jours, 1965. — L. Kybalova, Das grosse Bilderlexikon der Mode, 1966. — E. Klepper, Galerie der Moden 1800—1930, 1967. — S. Vrišer, Tri sto let mode na Slovenskem, 1965.

IZ ARHIVSKEGA GRADIVA O IDRIJSKEM ŠOLSTVU V DESETLETJU OD 1784 DO 1794

VINCENC ŽNIDAR

Pod geslom »Schul- und Milde-Sachen« je v idrijskem mestnem muzeju zbranih več sto zanimivih arhivskih aktov, ki se tičejo tamkajšnjega šolstva in socialnega skrbstva.

Pregledal sem arhivske dopise samo za eno desetletje, namreč spise za desetletje od 1784 do 1794. Zbrani so v fasciklih s številko XIII in so opremljeni za vsako leto še s posebnimi številkami. Predvsem so to uradni spisi, vloge, prošnje, predlogi in poročila idrijske glavne šole višji rudniški upravi in kernalnemu gospostvu v Idriji, dalje kresijskemu uradu v Postojni, guberniju v Gradcu in Ljubljani in podobno. Dodane so razne priloge in spremni dopisi.

V Idriji so »glavno šolo« ustanovili v času prve šolske reforme za vlade Marije Terezije, ko je leta 1777 komisar za Trst in Ljubljano, grof Torres, predlagal dunajski dvorni pisarji, naj bi na Kranjskem ustanovili pet glavnih šol: v Kranju, Kamniku, Loki, Radovljici in Idriji.¹ Dvorna komisija je Torresov predlog odobrila.²

Glavno šolo so v Idriji slovesno odprli 24. decembra 1778. Slovesnosti se je udeležil med drugim ravnatelj ljubljanske normalke Blaž Kumerdej, ki je moral zastopati tudi obolelega šolskega referenta grofa Edlinga. Naslednje leto 17. in 18. maja so imeli že tudi javno skušnjo, ki sta ji prisostvovala kot uradna nadzornika referent za normalne šole grof Edling in ravnatelj ljubljanske normalke Blaž Kumerdej. Nista se mogla dovolj načuditi »bleščečim« uspehom idrijskih učiteljev, ki so že poučevali po novi Felbigerjevi učni metodi, pa tudi učencev, ki so pokazali pri vseh predmetih lepo znanje. Tega leta je bil postavljen za ravnatelja idrijske glavne šole Jožef Leitner, ki je slovel po pedagoških sposobnostih. Kumerdej je ob nadzoru vanju ugotovil, da je idrijska glavna šola najboljša na Kranjskem in da je velika sreča videti v Idriji toliko prijateljev šole, ki z njo, kolikor je največ mogoče, tudi sodelujejo. Blagruje starše, ki svoje otroke lahko zapajajo taki šoli. Hvale vredno prizadevanje idrijskih učiteljev naj bi posnemali tudi drugi kranjski učitelji, ki imajo glede šole še kakšne pomisleke.³ Sicer pa je idrijska glavna šola imela tudi prav dobre materialne pogoje za svoj obstoj in delo, kar vidimo iz poročila dvorne pisarne iz leta 1806, kjer stoji, da v tistem času razen idrijske »Kameral-Schule« ni bilo na Kranjskem prav nobene

druge šole, ki bi povsem ustrezala predpisom »politične šolske ustave« iz leta 1805.⁴

Najstarejše ohranjeno »vabilo« na javno skušnjo hrani za idrijsko glavno šolo Narodni muzej v Ljubljani pod številko 9412. Naslov mu je *Einladung zur öffentlichen Prüfung der Dreyhundert sieben und sechzig Schüler beiderley Geschlechts in der kais. königl. Hauptschule zu Idria, freyen Bergstadt in Kraın nach geendigtem Sommerkurse im July 1789*. Iz njega zvemo, da so bile skušnje 16. in 17. julija, da so tedaj poučevali na šoli direktor Kavčič, katehet Anton Schöpf, risarski učitelj Jožef Hermann, razredni učitelji Janez Zore, Primož Cvek, Kajetan Kahl, Leopold Pečirer in Frančiška von Haas za ročna dela. Imeli so štiri razrede ter risarsko in industrijsko šolo. Med navedenimi predmeti je največ verouka (učenje katekizma, razlage evangelijev, učenje sv. pisma, osnove religije), dalje tudi latinščina, spise po diktatu, lep opis in pravopis, pisemska stilistika in zemljepisje. Za vsak razred in predmet je navedeno tudi število učnih ur, tako v razredih 25, risanja in industrijskih ročnih del pa po 10 ur na teden. Slovenščine so se učenci učili v prvem razredu ob učenju katekizma tedensko 6 učnih ur ter pri branju v drugem razredu 7 učnih ur.

V obdobju, ki ga obravnavajo obdelani arhivski akti, je bil ravnatelj idrijske glavne šole Janez Nepomuk Kavčič. Dekret za to službeno mesto je dobil od gubernijske uprave leta 1788. Postojnski okrožni komisar ga je moral formalno vpeljati v službo in poučiti, kakšni naj bodo njegovi odnosi do višje rudniške uprave in do drugih uradov pa tudi do učiteljev na šoli.⁵ Kavčič je bil pedagoško zelo prizadeven in tudi razgledan, kar se razodeva iz njegovih dopisov, predlogov in odgovorov rudniški upravi, ki je šolo materialno vzdrževala in nastavljal učitelje.

Že tedaj so se pedagogi zavedali, da je treba talentirane revnejše učence študijsko usmerjati in finančno podpirati. Idrijski učitelji so dali rudniški upravi zelo utemeljen predlog, naj ustanovi poseben štipendijski sklad. Do tedaj so se nekateri učenci učili latinščine in celo grščine privatno, da so si tako pridobili možnosti za nadaljnji študij v gimnaziji ali pa na višjih šolah. Bolj kot plačevanje dveh honorarnih učiteljev, kar je bilo tedaj v praksi, bi se splačalo nadarjenim učencem dajati štipendije, ker bodo s svojim

znanjem koristili kraju in domovini. Ta predlog so podpisali vsi tedanji učitelji: direktor Kavčič, katehet Schöpf, učitelji Zore, Cvek, Kahl in Pečirer.⁶

Prav tako je v smislu prizadevanja za »boni publici«⁷ direktor Kavčič utemeljeval leta 1792 potrebo štipendijskega sklada, ko je govoril tudi o reformi glavne šole, o obveznostih učiteljev in o potrebi novih delovnih mest.⁷

Ob bolezni nekega učitelja so si njegove učne obveznosti razdelili ostali učitelji, izdelali tudi ustrezen urnik in predmetnik ter z utemeljitvami predložili finančni predračun za osebne dohodke.⁸

Zavedajoč se, da mora biti šola tudi pod javnim nadzorstvom, je naslednjega leta 1793 ravnatelj Kavčič poslal rudniški upravi dobro utemeljen predlog, kjer je svetoval, naj bi imenovali pri rudniški upravi posebno šolsko komisijo, ki naj bi nadzirala pouk in vzgojo vsaj enkrat na leto v razredih. Ta komisija je bila zraven tega dolžna reševati še druge probleme vzgoje in pouka, ki bi jih ugotavljala sproti, najbolj pa ob obiskih na šoli. V komisiji naj bi bil tudi ravnatelj glavne šole.⁹

Dvomesečnemu šolskemu poročilu za oktober in november leta 1793 je ravnatelj šole priložil tudi nadrobno izdelan osnutek za vzdrževanje šolske discipline in za uresničitev vzgojnih načel, pri čemer so ga podprli s podpisi tudi učitelji. Predlagal je lestvico za ocenjevanje učnega uspeha učencev in je priporočal, naj se uporabijo vse ocene, pogostejše tudi ocene »prav dobro«¹⁰ (recht gut) kot najboljše v ocenjevalni lestvici in le izjemo ma najslabše (schlecht), češ da mora vsaka ocena imeti tudi pedagoško vzpodbudni značaj. Posebej se je ustavil ob problemih šolskega obiska in ob vzrokih izostankov od pouka. Navajal je, da mnogi učenci ostajajo doma zaradi paše ali ker na »šihth«¹¹ zamenjujejo svoje očete oziroma starejše brate. Če bi učenec izostal od rednega pouka brez ravnateljeve vednosti ali dovoljenja, bi ga le-ta mogel izključiti iz šole. Nadalje je govoril o predpisih za vedenje učencev v šoli in zunaj nje, našteval pa tudi dolžnosti razrednikov in dežurnih učiteljev. V šoli torej niso videli le institucije za poučevanje, marveč tudi za vzgajanje; osnovana naj bi torej bila na latinskem načelu: consuetudo altera natura.¹⁰

Zelo pomembne so tudi instrukcije za učiteljico industrijske šole oziroma industrijskega razreda. Direktor ji je svetoval, naj vzbuja veselje do dela in sploh do industrijske šole, kjer ni treba vzdrževati absolutne di-

scipline in tišine, temveč naj uvede metodo pogovora; z njim naj učiteljica seznanja učenke z različnimi življenjskimi problemi, naj večkrat, celo dvajsetkrat razloži (»mit sanftiger Stimme«) težjo učno snov, zraven pa naj ima veliko mero potrpežljivosti pri zahtevah. Med delom naj bodo učenke čustveno sproščene in lahko celo zapojejo kakšno priljubljeno pesem.¹¹

Direktor Kavčič se je zelo zanimal za metodične principe lepopisja. Leta 1794 je opozarjal, da učitelji premalo poznajo Felbigerjevo delo »Methodenbuch«. V posebnem navodilu z 41 paragrafi je obnavljal metodične napotke za lepopis in jih povezoval z branjem, pisalnimi vajami, prepisovanjem, s predpisano držo, s pisalnim orodjem ipd.¹²

V nekaterih dopisih je govoril tudi o tako imenovanih javnih skušnjah, ki so jih šole morale imeti dvakrat letno, in sicer po zimskem in po letnem semestru. To niso bila spričevala znanja le za učence, temveč tudi za učitelje. Za take skušnje so dali natisniti posebna vabila (»Einladungen«), ker so bile javne in so nanje povabili tudi starše in podporne šole, seveda pa tudi njene nadzornike. Javno spraševanje učencev je trajalo več dni po natančno predvidenem razporedu. Učitelji so spraševali vse učence, smeli pa so jim stavljati vprašanja tudi drugi člani komisije. »Vabilo«¹³ za javno skušnjo je predhodnik poznejših letnih poročil ali izveštij, ker je imelo tudi pregled učiteljev, njihovih položajev in dolžnosti, predmetnik, številčne podatke o razredih in najvažnejše podatke iz šolske kronike. Takih vabil ima Slovenski šolski muzej lepo število in so zelo zanesljiv vir za preučevanje zgodovine našega šolstva. Za idrijsko glavno šolo hrani »vabilo«¹⁴ za leto 1789 knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani.¹³

Med arhivskimi spisi so tudi taki, ki dokazujejo, da so se učitelji že od nekdaj prizadevali doseči višje strokovno znanje, ker jim je vsakodnevno delo nalagalo tudi dolžnost po osebnem strokovnem izpopolnjevanju, ki pa naj ga omogoča tudi družba. Direktor Kavčič se je s posebno prošnjo obrnil na rudniško upravo, da bi mu s finančno pomočjo omogočila nadaljnje usposabljanje glede »nove metode poučevanja«¹⁵ na graški normalni. Katehet Anton Schöpf pa je na priporočilo gubernija dobil pri rudniku podporo oziroma študijsko štipendijo 100 fl za metodično spopolnjevanje na Dunaju in za nakup dragih strokovnih knjig.¹⁴

Idrijski risarski oddelek nekaj let ni imel zadosti učencev, zato sta rudniška in okrož-

na upravo z dopisi pozvedovali za vzroki takega stanja. Ker se število učencev kljub prizadevnosti šole ni zvišalo, je bila šola ukinjena, njen arhiv dodeljen glavni šoli, učitelj risanja Jožef Hermann pa premeščen na normalno šolo v Celovec.¹⁵

Nekaj je tudi uradnih aktov, ki se tičejo industrijske dekliške šole. Učiteljica Frančiška von Haas je bila pripravljena, da za letno odškodnino 20 fl odstopi za pouk svojo veliko sobo v šoli, nasprotuje pa navodilom in večjim službenim obveznostim, ki jih je v posebnih instrukcijah poslal ravnatelj šole rudniški upravi v potrditev. Kot priloge so tudi trije sezname z navedbami, koliko so v tej šoli izdelali srajc, nogavic in rokavic, denarnih mošnjičkov in drugih ročnih izdelkov v posameznih učnih obdobjih v letih 1788, 1793 in 1794.¹⁶

Poleg že naštetih so tudi vloge na rudniško upravo za učiteljske nastavitve in službena napredovanja ter nadomeščanja, iz česar je moč sklepati na razmere, v katerih so takajšnji učitelji delali in se tako kot vselej borili tudi za svoj obstoj in družbeno priznanje. Med njimi vzbuja posebno pozornost akt, ki priča o službenih sporih med ravnateljem šole in katehetom Schöpfom zlasti v letih 1788 in 1794.¹⁷

Več je tudi prošenj za posebne plačilne dodatke, za tako imenovano remuneracijo zaradi nadomeščanja ali povečanih delovnih obveznosti.¹⁸

Za šolo manj važni so arhivski dopisi, ki govorijo o odpravi verskih bratovščin leta 1784, o možnostih za ustanovitev trivialnih šol v idrijskih okoliških vaseh, a do ustanovitve zaradi nizkega števila otrok ni prišlo; dalje, da so spričevala, priložena prošnjam za stipendije, prosta kolkov, o materialni obveznosti učitelja Zoreta glede obnove šolskega poslopja, risarske učilnice in učiteljskega stanovanja in o višini sklada, v katerega so se stekale krajevne doklade od prodanega vina. Spisi so iz let 1785, 1786 in 1788.¹⁹

Nekaj teh zadev omenja tudi že M. Arko v svoji zgodovini Idrije, le da jih kljub poznavanju konkretneje ne navaja.

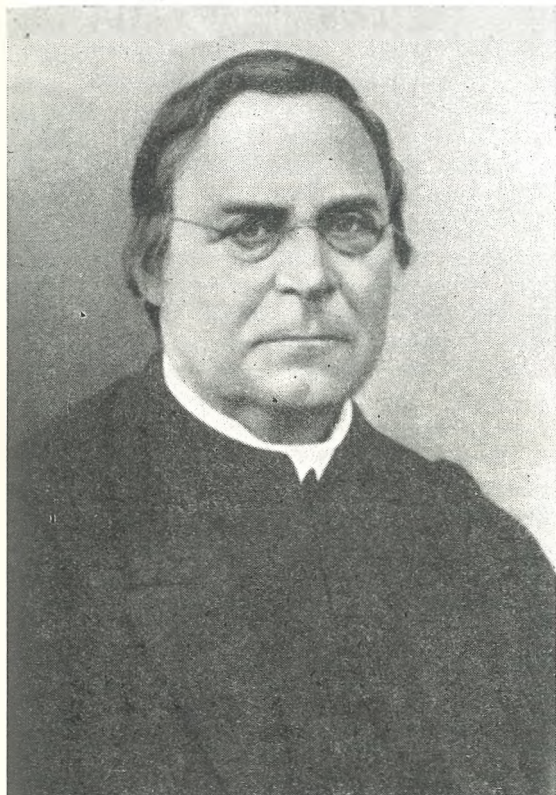
Naštetih arhivskih dokumenti so izredno zanimivi, ker izpričujejo, v kakšnih za tisto dobo naravnost zavidljivih pogojih se je razvijalo šolstvo v Idriji. Učitelji pa kljub »nizki« izobrazbi kažejo izredno pedagoško prizadevnost in didaktično strokovnost. Gornji prevodi arhivskih spisov in poskusi njihove interpretacije so samo delni fragment za zgodovino idrijskega šolstva.

OPOMBE

1. Pred tem so v Idriji imeli tudi že trivialno šolo, kar omenja Apih v sestavku Ustanovitev narodne šole na Slovenskem (1894), in pa metalurško in kemijsko strokovno šolo od 1763 do 1769 (Arhiv Slovenije, Ljubljana, arhiv idrijskega rudnika, fasc. Berichte und Resolutionen 1763—1770). — 2. J. Helfert, Die Gründung der österreichischen Volksschule, Prag 1860, str. 404. — 3. Einladung zur öffentlichen Prüfung der Schüler an der k. k. Normalschule in Laibach 1779. Hrani Slovenski šolski muzej pod inv. št. 1295. — 4. J. Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, Letopis Slovenske matice za leto 1894/95. — 5. Arhivska zbirka v idrijskem mestnem muzeju, fasc. XIII za leto 1788, št. 233. — 6. Ibidem, fasc. XIII za leto 1792, št. 435. — 7. Ibidem, spis št. 454. — 8. Ibidem, fasc. XIII za leto 1792, spis št. 472. — 9. Ibidem, fasc. XIII za leto 1793, spis št. 637. — 10. Ibidem, fasc. XIII za leto 1793, spis št. 744. — 11. Ibidem. — 12. Ibidem, fasc. XIII za leto 1794, spis št. 174. — 13. Fotokopijo tega vabila ima tudi Slovenski šolski muzej. — 14. Arhiv. zbirka v idr. mest. muzeju, fasc. XIII za leto 1789, št. spisov 117 in 291. — 15. Ibidem, fasc. XIII za leto 1788, spis št. 230, ter za leto 1791, spisi št. 194, 254, 268. — 16. Ibidem, fasc. XIII za leto 1788, spisi št. 30, 38, 69, 283, dalje za leto 1793, spisi št. 161, 516, 744, končno za leto 1794, spisa št. 60 in 174. — 17. Ibidem, spisi za leto 1788, št. spisa 264 in 278, za leto 1788 spisa 445 in 446, za leto 1794 spisi št. 134, 727, 787. — 18. Ibidem, spisi za 1788 št. 222, za 1791 št. 317, 368, 375, za leto 1792 št. 472. — 19. Ibidem, za 1784 št. 125, za 1785 št. 266, za 1786 št. 537, za 1788 št. 314 in 325.

SLIKA DR. ANTONA MURKA

JAN SEDIVY

Med slikami slovenskih književnikov pogrešamo slovničarja in leksikografa dr. Antona Murka (1809—1871). Tudi dr. Ivan Grafenauer ni poznal nobene njegove slike, ko je napisal Murkov življenjepis v Slov. biografskem leksikonu. Rešil nam jo je Jožef Kodrič, župnik pri Sv. Rupertu v Slov. goricah. V svojem zanimanju za zgodovino in jezikoslovje je dolgo iskal sliko dr. Antona Murka, ki se je rodil v Črmlenščaku v njegovi župniji. Ko jo je našel, si jo je sposodil in jo dal prefotografirati v naravni velikosti. Tudi po Kodričevi smrti je ostala fotografija na steni hodnika v prvem nadstropju župnišča. Kodričev naslednik župnik Anton Prosenak je dovolil, da se je preslikala in da se sme objaviti. Pod sliko je v lepi okrogli pisavi naslednji napis:

»Dr. Anton Murko, rojen 5. junija 1809 v Črmlenščaku, posvečen 26. julija v Gradcu. Bil je 5 let bogoslovni adjunkt. Nekaj let je bil odgojitelj v hiši grofa Wickenburg v Gradcu. 14. oktobra 1843 je promoviral za doktorja bogoslovja. Od 1849—1861 je bil dekan v Zavrču, nato pa do svoje smrti dekan in konzistorialni svetnik v Hočah. Umrl je 31. decembra 1871. Vrlemu pisatelju in slovničarju blag spomin!«

REGULACIJSKI NAČRT SEVERNEGA DELA LJUBLJANE

VLADO VALENCIČ

I

Regulacijski načrt iz leta 1896 je pustil del Ljubljane severno od železniške proge skoraj nedotaknjen. Predvidel je le nekaj ulic na levi strani Dunajske (Titove) ceste, kjer sta bili tik za železniškim prelazom Tschinkelnova tovarna cikoriije in Tönniesova strojna tovarna, sledile so jim posamezne hiše, ob sedanji Hranilniški ulici pa je bila skupina hiš, ki jih je zgradilo Društvo za gradnjo delavskih stanovanj. Še bolj redke so bile hiše na desni strani Dunajske ceste, kjer je velik kompleks zavzemalo pokopališče sv. Krištofa. Na tej strani je regulacijski načrt določal dovozno cesto ob železniški postaji, današnjo Vilharjevo, ter nekaj ulic okrog tedanjega pokopališča. Vprašanje preložitve pokopališča še ni bilo razčiščeno, zato so ureditev celotnega okoliša takrat odložili.¹

Toda zelo kmalu se je mestna občina morala ukvarjati z vprašanjem ureditve vsega severnega dela mesta. Leta 1897 je dala zgraditi topniško vojašnico ob Dunajski cesti. Za državnim, gorenjskim kolodvorom pa si je mesto tedaj pridobilo del zemljiškega kompleksa, kjer naj bi se zgradile delavnice državnih železnic, za katere se je župan Hribar vztrajno toda brezuspešno prizadeval.² Zato je bilo treba misliti na ureditev komunikacij v okolišu topniške vojašnice ter do bodočih železniških delavnic. Da bi rešil to vprašanje, je mestni stavbni urad izdelal regulacijski načrt za del Kapucinskega predmestja med topniško vojašnico in pomerijalno mejo proti Spodnji Šiški. Ker je tudi občina Spodnja Šiška tedaj pripravljala zazidalni načrt za svoje ozemlje, sta se obe občini, ljubljanska in šišenska, sporazumeli glede cest, ki naj bi se nadaljevale na ozemlje sosednje občine. Ljubljanska občina se je ob tej priliki tudi zavzela, da se ne bi napravile ulice na zemljišču v šišenski občini, ki je bilo predvideno za železniške delavnice. Želela je tudi, da bi ceste v Šiški, ki bodo zvezane z novo projektiranimi mestnimi cestami, bile vsaj 12 m široke, prvotno so namreč bile predvidene le v širini 6 do 8 m.³

Po regulacijskem načrtu mestnega stavbnege urada sta bili predvideni ob južni in severni strani topniške vojašnice 20 m široki cesti. Cesta ob severni strani vojašnice je bila podaljšana v isti širini proti zahodu do mestne meje. Navpično na to cesto in vzporedno z Dunajsko je bila projektirana tudi 20 m

široka cesta, ki je bila pozneje realizirana s Parmovo, cesta v Kleče (današnja Vodovodna) pa naj bi bila v stiku z Dunajsko preložena tako, da bi zadela na njo pravokotno in ne več v ostrem kotu. Zoper to so nekateri občinski svetniki ugovarjali, ker je bila v tej cesti glavna vodovodna cev, vendar ugovori niso obveljali. Sicer je regulacijski načrt, katerega je občinski svet odobril, urejal okoliš med Dunajsko cesto in mestno mejo proti Spodnji Šiški, kjer je določil več novih ulic, nekaj svojčas projektiranih pa je opustil.⁴

Zoper regulacijski načrt se je pritožila Kranjska stavbna družba, ki je bila lastnica večjega zemljiškega kompleksa ob Dunajski in Vodovodni cesti. Ugovarjala je preveliki širini Dunajske ceste, ki je bila določena na 23 m, ter zahtevi, da bi morali biti pred hišami vrtovi v širini 2 m. Tudi je bila zoper preložitev ceste v Kleče. Po regulacijskem načrtu bi bilo njeno zemljišče tako razkosano, da bi bilo večji del parcel težko zazidati, če posestniki sosednih zemljišč ne bi pristali na zamenjavo ali prodajo. Stavbni odsek, ki je obravnaval pritožbo Kranjske stavbne družbe, je predlagal občinskemu svetu, da se ji delno ugodi. Vrtovi pred hišami na Dunajski cesti naj bi se opustili, kajti v hišah blizu vojašnice bodo razne trgovine in obrti, pri drugih ulicah ob družbenem svetu pa naj bi se obdržali. Cesta v Kleče naj bi ostala v starem poteku, le razširila naj bi se na 16 m. To bi bilo koristno tudi za mestni vodovod, da ne bo treba prelagati glavne vodovodne cevi. Razen teh sprememb naj bi sprejeti regulacijski načrt ostal v veljavi. Nekateri člani občinskega sveta so spremembam nasprotovali, toda večina je potrdila predlog dr. Tavčarja, da se sklep o odobritvi regulacijskega načrta med Dunajsko cesto in pomerijalno mejo prekliče in napravi nov osnutek načrta, pri katerem se obdrži dotedanji potek ceste v Kleče. Glavni Tavčarjev argument, ki je verjetno največ zalegel, je bil, da mora izvedba regulacijskega načrta čim manj stati. Zato se mu je zdela razširitev Dunajske ceste na 23 m preveč, ker bi zemljišče za več kot 20 m široko cesto bilo treba plačati.⁵

K odločitvi glede regulacijskega načrta severno od kolodvora so mestno občino priganjali tamkajšnji zemljiški lastniki, ki so hoteli graditi, in so prosili za določitev stavbnih črt. Da ne bi zadrževali gradnje, je občinski svet na predlog stavbnega odseka odobril regulacijsko črto za 200 m ceste, ki se je odce-

pila za nekdanjim pokopališčem na desni strani Dunajske ceste in je potekala poleg velike in globoke gramozne jame. Načina zazidave za to cesto ni določil, temveč je določitev prepustil magistratu, le stavbišča na vogalu Dunajske ceste bi se morala zazidati v stavbnem sistemu, ki je bil veljaven za Dunajsko cesto nasproti topniške vojašnice. Ob tej priliki je stavbni odsek zavrnil regulacijski načrt stavbnega urada, ker se je premalo oziral na bodoči razvoj tega mestnega dela. Novi del mesta bi bilo treba na primeren način zvezati z ostalim mestom in mu že v načrtu določiti javne prostore, prostore za javna poslopja in prikladne ceste, ki bodo razvoj pospeševale. »Treba je tedaj sistematičnega, dobro premišljenega načrta, v katerem se svet ne deli v poljubne pravokotne in druge geometrične figure, temveč v to svrho se potrebuje načrt, katerega more izdelati le pravi veččak specialist na podlagi večletne korenite prakse.«

Občinski svet je na predlog stavbnega odseka naročil županu, da se je zaradi splošnega regulacijskega načrta za del mesta med južnim kolodvorom in Dunajsko cesto obrnil na dunajskega arhitekta Ludovika Baumanna.⁶ Ker od arhitekta Baumanna ni bilo odgovora, je župan po sklepu občinskega sveta stopil v stik z arhitektom Fabianijem, ki je nalogo prevzel ter sporočil, da mu bo pri tem delu pomagal arhitekt Ivan Jager. V pismu, s katerim je magistratu sporočil svoje pogoje glede honorarja, povrnitve potnih stroškov in gotovinskih izdatkov, ga je tudi obvestil, da bo načrt izdelal v katastrskem merilu in da bo po potrebi določil tudi način zazidave in splošne smernice za regulacijo.⁷

II

Pri seji stavbnega odseka 14. marca 1899 je arhitekt Fabiani pojasnil svoj osnutek. Pojasnila vsebuje tudi poročilo k regulacijskemu načrtu severnega dela Ljubljane, ki ga je objavil.⁸ Pri svojem načrtu je Fabiani računal s preureditvijo železniškega kolodvora in proge, s tem bi odpadla ovira za zvezo med novim severnim delom mesta in starim mestom. Mislil je na preložitve proge in postaje na severozahodno periferijo ali pa na dvig železnice in kolodvora nad cestni nivo. V obeh primerih bi se severni del priključil notranjemu mestu. Zato je Fabiani glavne radialne ulice na novem ozemlju projektiral tako, da bi nadaljevale ulice, vodeče iz mestnega središča proti severu, potem ko bi bila vendarle odstranjena ovira, ki jo predstavlja železnica.

Upoštevalo je tedanje stanje pa je napravil le dva prehoda čez progo za zvezo z mestom tostran železnice, to sta Dunajska cesta in podaljšana Radeckega (Vidovdanska) cesta. Novo pokopališče je predvidel severovzhodno od mesta na meji mestnega ozemlja. To je bilo zahodno od sedanjega pokopališča, ki leži že onstran nekdanje mestne meje in je bil prej v območju občine Ježica. Pokopališče naj bi bilo v radialni legi do mestnega središča, toda kolikor mogoče daleč od obeh glavnih prometnih cest, Dunajske in podaljšane Radeckega ceste. Do pokopališča bi vodila avenija, kot glavne radialne ulice bi bila iz estetskih razlogov usmerjena proti gradu. Seveda bi ta avenija mogla dobiti polno veljavo šele s prestavitvijo kolodvora ali z dvigom železniške proge, ko bi jo bile mogoče podaljšati v Resljevo cesto in tako ustvariti zvezo pokopališča z mestnim središčem. Pri nekaterih projektiranih cestah se je bilo treba ozirati na novejšo zgradbo kot topniško vojašnico in delavske hiše. Glavne radialne ceste, vojašnica in železniška proga so narekovale smer vseh drugih ulic. Predvidenih je bilo več manjših trgov, z osjo orientiranih na grad, ki so se organsko izoblikovali na križiščih pomembnejših komunikacij. Središče novega mestnega dela bi bil centralni trg kot križišče radialne pokopališčne ceste in diagonalnih cest, ki bi vezale Šiško z Mostami oziroma topniško vojašnico z vojaškim vežbališčem (nekdanji aerodrom) ter Dunajsko cesto s podvozom Radeckega ceste pri Zeleni jami. Z uličnim omrežjem je bilo zemljišče dokaj enakomerno razdeljeno na sorazmeroma velike bloke, da bi se mogli ob hišah urediti večji vrtovi. Večji parki so bili predvideni ob novem in na starem pokopališču, v Zeleni jami ter med progo gorenjske železnice in delavskimi hišami, tu zlasti zato, da bi bil rezerviran prostor za bodoči kolodvor. Cesto v Kleče je Fabianijev projekt ohranil v tedanjem poteku. Ker se ta cesta združi z Dunajsko v zelo ostrem kotu ter bi bila parcelacija zemljišča v tem kotu neugodna, je bil na tem prostoru predviden trg. Opuščena pa je bila zamisel velikega pravokotnega trga v podaljšku ceste na južni strani topniške vojašnice. Važno vlogo v Fabianijevem načrtu je imela podaljšana Radeckega cesta. Zato je ni obdržal v poteku odobrenega regulacijskega načrta, temveč jo je potegnil kar najbolj v isti smeri in jo v podvozu izpeljal pod železniško progo vzhodno od sedanjega podvoza na Šmartinski cesti. Od podvoza cesta ne bi potekala proti pokopališču, ampak mimo Zelenih jame proti Mostam. Radeckega cesta, ki bi

potekala od Sv. Petra (Trubarjeve) ceste, bi po Fabianijevem osnutku vezala mestno središče z vzhodnim delom novega mestnega področja.⁹

Stavbni urad (ing. Duffé) je Fabianijev osnutek regulacijskega načrta precej kritično sprejel. V svojem poročilu je takoj opozoril, da bo potrebnih več sprememb. Skozi severni del mesta potekajoča 30 m široka krožna cesta je bila projektirana čez zemljišče in zgradbe tovarne za klej. Fabiani je pojasnil, da se na tovarno ni oziral, ker po njegovem prepričanju o njej ne bo več sledu, ko bo prišlo do izvedbe projektirane ceste. Sicer pa se bo mogoče z majhno premaknitvijo trase tovarni umakniti. Stavbni urad tudi ni soglašal s traso dovozne ceste, projektirane ob železnici za kolodvorom. To cesto bi bilo treba glede na že določeno stavbno črto in v tej črti podeljena stavbna dovoljenja preložiti proti severu. Ena izmed ulic (nekako v poteku današnje Hacquetove) bi prerezala poslopje zasilne bolnišnice, ki je mestna občina brez tehtnega razloga ne bi mogla odstraniti. Fabiani je bil pripravljen v obeh primerih ugovorom ugoditi in potek ulic spremeniti, da bi se dosegla željena rešitev. Izvedba podvoza na podaljšani Radeckega cesti, ki bi pomenila pomaknitev sedanje Šmartinske ceste proti vzhodu, bi zahtevala odstranitev več pred kratkim zgrajenih hiš na desni strani ceste. Zato je imel stavbni urad zoper tako izvedbo pomisleke: bila bi združena s prevelikimi stroški. Priznaval pa je, da bi bila Fabianijeva rešitev glede na terenske razmere najbolj primerna. Fabiani jo je zagovarjal z razlogom, da bi bil zaradi manjših višinskih razlik podvoz lažje izvedljiv na mestu, kjer ga je projektiral. Ing. Duffé, načelnik mestnega stavbnega urada, se je zavzemal za podvoz na obstoječi trasi Šmartinske ceste, kakor ga je ob gradnji dolenjske železnice predlagal železniški gradbeni vodja Ferdinand Klemenčič. Pokopališče se stavbnemu uradu ni zdelo projektirano na primernem prostoru, kajti pri intenzivnem razvoju mesta bi se ponovile enake razmere, kakor so bile tedaj. Bolj primerno bi bilo za pokopališče izbrati prostor proti vzhodu od Ljubljane.¹⁰

III

Fabianijev načrt za osnovo in preosnovo severnega dela Ljubljane je bil le delno obravnavan in sprejet. Na predlog stavbnega odseka je občinski svet na seji 5. aprila 1899 razpravljal o regulacijskem načrtu za območje zahodno od Dunajske ceste, to je za del med omenjeno cesto in mestno mejo proti

Šiški ter med progo južne železnice in ulice v podaljšku ceste na severni strani topniške vojašnice. Ta načrt je bil v načelu podoben načrtu, ki je bil sprejet leta 1897. Fabianijev načrt se je od njega razlikoval po tem, da so bile prečne ulice od južne železnice do topniške vojašnice projektirane v skladu z ulicami na desni strani Dunajske ceste, katerih stavbne črte je občinski svet do tedaj že določil. Opuščen je bil projektirani trg zahodno od delavskih hiš v Hranilniški ulici, ki bi ga nadomestila 25 m široka cesta. Stavbni odsek je opustitev trga utemeljil z napravo trga nasproti topniške vojašnice ob stiku Dunajske z Vodovodno cesto. Širina ceste na severni strani vojašnice je bila zmanjšana od 20 na 16 m, ker je Fabiani na južni strani projektiral 30 m široko krožno cesto. Na novo je bila projektirana ulica v podaljšku Hranilniške ulice, ki je bila potrebna zaradi prevelike širine stavbnih blokov. Zemljišče proti progi državne železnice, namenjeno za železniške delavnice, bi ostalo nezazidano, Dunajska cesta je bila projektirana v širini 23 m. Za cel okoliš naj bi glede zazidave veljal odprt sistem, kar pa ne bi izključevalo, da bi zgradili strnjeno več ali manj poslopij, če bi bili za to tehtni razlogi in bi se dosegle harmonične skupine. Pred hišami nasproti topniške vojašnice so bili predpisani vrtovi, ker so bili vrtovi tudi pred vojašnico.¹¹ Na seji 18. maja 1899 je občinski svet sprejel Fabianijev regulacijski načrt za nadaljnji del zahodno od Dunajske ceste in sicer med podaljškom ceste ob severni strani topniške vojašnice in severno mestno mejo.¹²

Zoper sprejeti regulacijski načrt je ugovarjal tovarnar Tönnies, ki je imel v tem okolišu poleg tovarne obsežnejša zemljišča, ter posestnik, prizadet zaradi projektiranega trga nasproti topniške vojašnice. Stavbni odsek je občinskemu svetu predlagal zavrnitev drugega ugovora, ker trga iz prometnih in arhitektonskih razlogov ni mogoče opustiti. Ugodilo pa naj bi se Tönniesovi pritožbi in opustile ulice, ki so bile projektirane čez njegovo zemljišče in sicer ena vzporedno z Dunajsko cesto (približno v trasi Pleteršnikove ulice) in dve prečni ulici (Livarska in Smoletova ulica). Občinski svetnik Pavlin je ugoditvi pritožbe nasprotoval, da se ne bi kršilo načelo, na katerem je regulacijski načrt zasnovan. Pred očmi je treba imeti celoto, ne pa posameznih delov. Tönniesu naj bi se ugodilo le glede ulice ob južni strani njegovega zemljišča, sicer pa naj ostane pri že sprejetem načrtu. Poročevalec odseka dr. Stare je zagovarjal odsekov predlog.

Gradnja cest je draga, zato naj se opusti-jo ceste, ki niso potrebne. Regulacija naj bo taka, da bo zemljiškim posestnikom mogoče razpolagati z lastnimi zemljišči in da se razkosavanje kolikor mogoče prepreči. Tönnies potrebuje prostor za svoje podjetje, projektirana cesta bi ga ovirala pri morebitni razširitvi tovarne. Občinski svet je sprejel predlog odseka, ugodil je Tönniesu in zavrnil drugo pritožbo zoper projektirani trg ob Dunajski cesti.¹³ Sprejeti regulacijski načrt je deželna vlada odobrila izvzemši čez Tönniesovo zemljišče projektirane ulice.¹⁴

Regulacijski načrt je bil kmalu po odobritvi spremenjen, cesta v Kleče je bila v širini 17 m podaljšana do Dunajske ceste in odpadel je projektirani trg. Nekaj let pozneje je bila cesta zaradi lege glavne vodovodne cevi razširjena na 20 m.¹⁵ Od Fabianijevega načrta, kolikor je bil sprejet, po vseh omenjenih spremembah ni veliko ostalo, še manj od tega je bilo dejansko izvedeno.

IV

Regulacijski načrt severnega dela Ljubljane vzhodno od Dunajske ceste občinskemu svetu ni bil predložen v razpravo. Tudi nič ne kaže, da bi se bil mestni stavbni urad z njim kaj ukvarjal. Postavlja se vprašanje, zakaj ga je magistrat pustil v predalu, dasi se mu je prej zanj tako mudilo. Verjetno je bilo več razlogov. Regulacijski načrt severnega dela Ljubljane je bil za območje med Dunajsko cesto in mestno mejo proti občini Moste skoraj gotovo preuranjen. Tisti, ki so se zanj zavzemali, so možnosti gradbenega razvoja precenjevali. V tem mestnem delu se — če izvezamemo topniško vojašnico ter nekaj zgradb ob Dunajski cesti in ob začetku Linhartove ceste — sploh ni gradilo vse do preteka nekaj let po koncu prve svetovne vojne. Brez dvoma tudi ni bilo takrat potrebe, da bi tam gradili. Zato bi vsak regulacijski načrt, četudi bi bil sprejet, ostal le na papirju.

Drugi razlog, da Fabianijev regulacijski načrt ni bil uveljavljen, je treba iskati v preveliki oddaljenosti od dejanskega stanja in premajhnem upoštevanju tedanjih možnosti. Načelnik stavbnega urada ing. Duffé je imel v tem pogledu več pomislekov, ki so bili že omenjeni. Najbrž so isti in podobni pomisleki prevladovali tudi pri drugih, ki so o regulacijskem načrtu odločali.

K Fabianijevemu načrtu se tudi pozneje niso povrnili, ko je že bilo urejeno sedanje pokopališče in je razvoj mesta že toliko napredoval, da je bilo treba pričakovati njego-

vo razširitev severno od kolodvora in od železniške proge. Ko je ing. Skabernè razpravljajal o regulacijskem načrtu za severni del mesta, je sicer priznal Fabianijevemu načrtu veliko dobrih misli, toda ugotovil je, da »ne sloni popolnoma na načelih modernega mestnega graditeljstva.«¹⁶ Vprašanje, kje naj leži novo pokopališče, se mu je zdelo ugodno rešeno, manj ugodna je bila zveza pokopališča z mestom. Fabiani je namreč glavno cesto proti pokopališču projektiral nekako od srede Dovožne (Vilharjeve) ceste. Manjkala pa je neposredno zveza pokopališča z mestnim središčem tako čez prehod na Dunajski cesti in posebno preko prehoda na Šmartinski cesti, kamor se je usmeril glavni del prometa, odkar je pokopališče na sedanjem mestu. Nepotrebna se je zdelo Skabernetu tudi projektirana krožna 30 m široka cesta od Dunajske ceste mimo novega pokopališča proti Mostam. Ni mu bilo jasno, kakšen pomen naj bi imela tako široka cesta na periferiji, kjer ni bilo nobenega prometa. Stroški bi bili veliki, na cesti pa bi se lahko pasle krave.¹⁷ Danes bi pomen take krožne ceste, ki bi vodila od centralnega stadiona na Titovi cesti v Moste, prav gotovo drugače ocenili.

Fabiani je vrtove pred hišami dopuščal le v zelo majhni meri, ker le zmerno prispevajo k estetski podobi ulic, ker imajo potem notranji vrtovi in dvorišča manjši obseg in ker ne varujejo pred cestnim prahom. Skaberne je imel glede tega drugo mnenje. Tudi ni soglašal s Fabianijem, ki je svetoval, naj se v novem mestu pri zazidavi ne uveljavijo predpisi glede minimalnih višin hiš. Opozoril je na način zazidave okrog Slovenskega trga (pred sodno palačo) in Tabora. Razen nekaj izjem je Fabiani projektiral ravne ulice. To se je zdelo Skabernetu umestno le pri ulicah, ki so bile usmerjene proti gradu ali kakemu drugemu hribu, ki bi dajal cestni sliki lep zaključek. Važno je bilo tudi vprašanje globine stavbnih blokov. Skabernè je imel globino 80 m za primerno, Fabiani pa je projektiral stavbne bloke v globini 110 do 190 m, kar za intenzivnejše izkoriščanje zemljišč pri tedanjem načinu zazidave gotovo ni bilo ugodno.¹⁸

Verjetno je na Fabianijev načrt s spremembami, ki jih je sklenil občinski svet, in le za območje zahodno od Dunajske ceste, mislil ing. Lenarčič, ko je pisal o bežigrajskem regulacijskem načrtu iz leta 1901. Po ravnih cestah, ki bi razrezala ozemlje v pravokotne bloke, ga je označil za ameriškega. Načrt se ni oziral na katastrsko stanje in posestne razmere, bil je brezčuten do zemlje ter brez

razumevanja za ljudske, dejanske potrebe. Vazne in nevažne ceste je predvideval preko gramoznic in bi z njihovo izvedbo naprtil mestu velike stroške. Zaradi neupoštevanja katastrskega stanja bi bile parcelacije zemljišč za stavbišča mogoče le s komasacijami, te pa so bile glede na posestne razmere največkrat neizvedljive. Načrt je bil za realizacijo zgrešen in je bil neporaben, zato so ga morali zamenjati z novim. V dobro pa je štel načrtu predvideno javno zelenje in dvoje važnih komunikacij, ki pa pozneje nista bili izvedeni tako, kot sta bili projektirani, to sta bili sedanji Parmova in Einspielerjeva ulica.¹⁹ Lenarčičeve pripombe so na splošno upravičene, vendar njegova sodba, da je regulacijski načrt oviral razvoj in zazidavo tega okoliša, ni utemeljena. Za Bežigradom do začetka dvajsetih let niso gradili, ker pač ni bilo za to ne potrebe ne zanimanja. Nekaj večjih zemljišč za Bežigradom ob Dunajski in Vodo-

vodni cesti je bilo sicer parceliranih za stavbišča, vendar kupci, ki bi na njih zidali, so bili redki. Na obširnem območju vzhodno od Dunajske ceste do pomerijalne meje proti moščanski občini pa ni bilo postavljenega nič pomembnega z izjemo pokopališča s cerkvijo in upravno zgradbo, Kolinske tovarne ob Šmartinski cesti ter Ravniharjevih tesarskih delavnic ob Linhartovi cesti. Pokopališče je bilo urejeno na sedanjem mestu leta 1904, toda to je bilo na ozemlju ježenske občine. Mestna občina je kupila takrat svet za trg pred pokopališčem ter dovozno cesto. Toda Ljubljančani so se morali za več kot desetletje zadovoljiti za dostop do pokopališča s preprosto potjo, preden je bila urejena cesta.²⁰

v

Čeprav so bile nove gradnje zelo redke, se je mestni stavbni urad vendarle zavedal, da je treba pričakovati tudi razvoj severnega

Regulacijski osnutek arhitekta Maksa Fabianija (Vijesti... Društva inženirjev v Ljubljani... Zagreb 1913, str. 91)

dela mesta vzhodno od Dunajske ceste. Verjetno je to zavest pospešil podvoz na Šmartinski cesti, s katerim je bila leta 1910 na novo urejena zveza med starim mestom in novim mestnim delom, ki naj bi se razvil onstran železniške proge. Za ta razvoj je bilo treba pripraviti regulacijski načrt, ki naj bi urejal njegovo rast in oblikovanje. Leta 1911 je mestni stavbni urad izdelal »osnutek načrta za severni del mesta nad progo južne železnice«, načrt je podpisal Ciril M. Koch. Ta načrt je predvideval krožno cesto, ki bi potekala v polkrogu od Dunajske ceste približno ob mestni meji mimo trga pred pokopališčem na križišču Linhartove in Savske ceste do železniške proge onstran Zelene jame v Mostah. Od Dovoze (Vilharjeve) ceste pred njenim stikom s Šmartinsko bi vodila na pokopališče ravna cesta, ob obeh straneh zasajena z drevjem. Krožni cesti in cesti k pokopališču je brez dvoma botroval Fabianijev načrt. Glede uličnega omrežja se osnutek naslanja delno na Fabianija. Stavbni bloki so veliki, imajo največkrat obliko nepravilnih četverkotnikov. Zaradi ostrih kotov bi bili mnogi izmed njih težko zazidljivi. Na križiščih več cest so bili predvideni manjši trgi.²¹ Ta načrt ni najbrž nikogar zadovoljil, kajti

že naslednje leto so bile v posebni anketi določene smernice za izdelavo novega in je občinski svet sklenil, naj se v ta namen razpiše javen natečaj.²²

Konec leta 1912 je bil razpisan natečaj za izdelavo osnovnega načrta za severni del Ljubljane. Mestni gradbeni urad je projektantom v informacijo določil nekatere smernice, ki naj bi jih upoštevali. Vse odobrene regulacijske črte južno od železniškega kolodvora in drugih železniških naprav, stavbne črte zahodno od Dunajske ceste in regulacijske črte v občini Spodnja Šiška morajo ostati in dajejo izhodišče za osnutek novega mestnega dela. Regulacija se mora ozirati zlasti na dejstvo, da vodita čez progo južne železnice le dve zvezi in sicer križišče na Dunajski ter podvoz na Šmartinski cesti. V doglednem času bo težko doseči med omenjenima točkama še kak tretji prehod ali podvoz. Vendar naj se pri novi regulaciji misli na možnost, da se bo nekoč posrečilo kolodvor premestiti na mestno periferijo, nato bi se dale južno od železnice projektirane ceste podaljšati proti severu. Ozirati se je treba tudi na obstoječe ceste in poljska pota ter na novo pokopališče, ki pa leži zunaj pomerjalne meje. Dunajska, Šmartinska in Linhartova cesta so glavne

Tloris Ljubljane leta 1910 po načrtu C. M. Kocha

prometne žile, ki jih je treba upoštevati, zlasti zato, ker so vsa zemljišča severno od južne železnice zasebna last in bi mogla mestna občina le v primeru parcelacij brezplačno pridobiti za cestne namene sveta do največ 20 m širine. Vsa poslopja v novem mestnem delu so pritlična ali enonadstropna, največji zazidani kompleks je topniška vojašnica, ki jo bo treba verjetno razširiti in sicer proti vzhodu in proti jugu. V regulacijskih načrtih naj se določi način zazidave ter naj se ozira zlasti na ugodno zazidanje, namestitve trgov in parkov ter situiranje javnih poslopij. Glavna smer vetra je od zahoda, kar naj bo odločilno za lokacijo tovarn. Ozemlje je ravno. Na gramozu, pesku in delno konglomeratu leži 30 do 50 cm debela plast prsti. Talna voda stoji 10 do 20 m pod obstoječim nivojem. Kanalizacijo je zaradi ugodne lege mogoče brez ovir napeljati v Ljubljano.²³

Na razpis je bilo vloženih 15 osnutkov, od katerih je ocenjevalna komisija osem izločila iz ožje konkurence. Prvo nagrado (1000 kron) je prejel ing. Heide iz Nauena pri Berlinu, drugo nagrado (600 kron) je prejel arhitekt Friderik Schmidinger iz Münchna, tretja nagrada (400 kron) pa je bila podeljena za načrt arhitektov W. Schweglerja in Ch. Beguelina iz Düsseldorfa. Načrt ing. Gustava Meningerja pl. Lerchenthala je bil odkupljen za 200 kron.²⁴ Arhitekt Schmidinger, ki je prejel drugo nagrado, je bil rojen v Ljubljani kot sin notarja dr. Karla Schmidingerja. Študiral je umetnostno zgodovino in arhitekturo v Münchnu in na Dunaju. Dalj časa je delal pri arhitektu prof. Berlepschu v Münchnu, ki si je prizadeval, da bi v Nemčiji udomačil sistem angleških vrtnih mest. Ta sistem je Schmidinger skušal, kolikor so pač dopuščali oziri na ostalo mesto, uveljaviti v načrtu za regulacijo severnega dela Ljubljane.²⁵ Nagradjeni in še nekateri drugi osnutki regulacijskih načrtov so bili razstavljeni v Jakopičevem paviljonu.²⁶

Trije nagrajeni in en odkupljen osnutek ter njihovi avtorji so znani po Skabernetovi objavi. Skabernè je objavil tudi osnutek pod geslom »Zukunftsbild«, trije osnutki so se ohranili v zbirki načrtov mestnega stavbnega urada, toda njihovi avtorji niso znani.²⁷ Drugih osnutkov ne poznamo, pač pa vemo za imena nekaterih projektantov. Arhitekta Karel Krist in Franta Šramek z Dunaja sta predložila pod geslom »Slovinská Lublaň« osnutek, ki mu je razsodišče izreklo pohvalo. Na njuno zahtevo jima je bil elaborat vrnjen. Magistrat je na željo avtorjev vrnil tudi osnutke z gesli »Podoba mesta« arh. Ferdinan-

da Mayra iz Innsbrucka, »Zlatorog« ing. Kurta Fritscheja iz Katovic v Šleziji ter »Suum cuique« Kurta Karnela iz Gradca.²⁸

VI

Skabernè, ki je poročal o nagrajenih in dveh drugih načrtih, je na prvo mesto postavil Schmidingerjev osnutek, dasi mu je ocenjevalna komisija priznala drugo mesto. Prednost mu je dajal zato, ker je Schmidinger »umel velikopotezne ideje modernega mestnega graditeljstva spraviti v sklad z lokalnimi razmerami.«²⁸ Pri projektiranju je Schmidinger dokaj ostro ločil stanovanjske ulice od poslovnih in prometnih. Stanovanjskim ulicam je določil majhno širino, 5 metrov za cestišče in 1.5 do 2 metra na vsaki strani za hodnik, ker te ulice ne bi imele tranzitnega prometa, temveč bi služile le kot dohod k posameznim hišam. Da bi imele tudi višje hiše dovolj luči in zraka, je predvidel pred hišami vrtove. Take ulice bi bile lepše in bolj zdrave kot široke ceste ter cenejše glede ureditve in vzdrževanja. Kot eno glavnih prometnih cest je Schmidinger projektiral cesto od podvoza na Šmartinski cesti diagonalno v severozahodni smeri do trga, ki bi nastal severovzhodno od topniške vojašnice. Druga glavna cesta je računala s prometom iz zahodnega dela Ljubljane proti pokopališču. Bila bi podaljšek Linhartove ceste in bi vodila čez novi trg pred pokopališčem proti Šmartnemu. V križišču teh dveh cest je bil projektiran glavni trg, kjer bi se mogel sčasoma razviti trgovski promet. Nadaljnje prometne žile bi bile obstoječa pokopališka cesta od podvoza na Šmartinski cesti proti severu, ki bi utegnila postati potrebna za direktno zvezo s Stožicami, in zveza Zgornje Šiške po krožni cesti v severovzhodni smeri proti Tomačevemu. Vsem tem cestam je bila določena širina 10 do 14 m za cestišče ter primerni hodniki. Ker bi nekatere ulice, projektirane v bližini glavnega trga, mogle imeti živahnejši promet, je bilo zanje predvideno trotirno cestišče sedmih metrov. Vse ceste in ulice naj bi imele vrtove pred hišami, vsaj na eni strani; v primeru potrebe bi vrtove odstranili in ulice brez posebnih stroškov razširili. V estetičnem pogledu se je Schmidinger držal načela, da mora oko vedno kaj videti, zato naj imajo ceste in trgi vedno kak zaključek, da ne uhaja pogled v praznoto. Ceste naj bodo rahlo ukrivljene in stavbna črta tu pa tam premaknjena. Kadar pelje cesta čez kak trg, naj se ne nadaljuje v ravni smeri, temveč naj trg zapusti morda v diagonalni točki. Vodnjaki, spome-

niki itd. naj ne bodo v sredini trga, marveč naj se postavijo ob strani pred kakšno steno, kjer lepše učinkujejo. Monumentalne zgradbe, cerkve itd. naj ne stojijo prosto same zase. Ker daje ravno razmerje arhitekture med posameznimi stavbami glavni stavbi čestokrat pravi poudarek, se uniči arhitektonski učinek, če se postavi popolnoma osamljena. Stavbni bloki so po Schmidingerjevem projektu bili 80 m globoki in 180 do 200 m dolgi, kar naj bi bilo za racionalno izkoriščanje zemljišč najugodnejše tako glede na prometne razmere kakor glede na stroške, ki odpadejo za gradnjo cest na posamezna stavbišča. Na glavnem trgu si je zamislil cerkev, ki bi se je na obeh straneh držale druge stavbe, potem morda kako javno poslopje. Za šole bi bil primeren prostor severno od podvoza. Ob kolodvoru severno od Dovožne ceste naj bi bil park, ker neposredna bližina železnice ni ugodna za stanovanja. Industriji je bil odkazan glede na prevladujočo smer vetrov jugovzhodni del novega mesta ob Zeleni jami, kjer so že tako bile tovarne. Vse ozemlje ob vzhodni in severni pomerialni meji naj bi bilo zazidano v odprtem sistemu in sicer kot vrtno mesto. Schmidinger ni računal s premestitvijo kolodvora, ki se mu je zdela iz praktičnih razlogov neizvedljiva in za mesto neugodna. Zato tudi ni pripisoval pomena zvezi s cestami južno od kolodvora. Skabernè, ki je sicer glede širine cest in razporeditve cestnega omrežja Schmidingerjev načrt odobral, z njim v vprašanju kolodvora ni soglašal. Bil je prepričan, da bo Ljubljana prej ali slej dobila centralni kolodvor, ki bi se dal ugodno namestiti med Marije Terezije (Gospodsvetsko) cesto ob progi južne železnice in obstoječim gorenjskim kolodvorom v radialni legi k sredini mesta. Seveda bi bilo treba progo južne železnice preložiti na severno periferijo mesta.²⁹

Osnutek ing. Heideja kaže glede poteka glavnih prometnih cest, razmestitve trgov in delitve ulic v prometne in stanovanjske kakor glede splošnih načel zanimivo sorodnost z osnutkom arh. Schmidingerja. Pri projektiranju cestnega omrežja se je Heide med vsemi projektanti najbolj naslanjal na obstoječa pota in meje. Na ta način se je bilo najlažje ogniti regulacijam mej in parcelacijam zemljišč. Razlikoval je dve vrsti prometnih cest. Glavne ceste služijo hitremu prehodnemu, ceste druge vrste pa notranjemu mestnemu prometu. Šele od teh se izteka promet v stanovanjske ulice. Smer glavnih prometnih cest določajo pota, ki vodijo v sosedne kraje. Te ceste bi bile izpeljane kolikor mogoče togo (straff), besede »ravno« se je Heide izogibal,

in zadosti široke tudi za trgovski promet. Stanovanjske ulice bi imele cestišče široko 5 m, s hodniki in drevjem, zasajenim na obeh straneh, bi bila največja potrebna širina 10 m. Med hodniki in hišami bi bili 5 m široki vrtovi. Ulice naj bi bile dolge 200 do 300 m, to bi bila dolžina normalnih stavbnih blokov. Za ceste in ulice je Heide priporočal severovzhodno-jugozahodno ter severozahodno-jugovzhodno smer, ker dobijo stanovanja v taki legi povprečno največ sonca. Njegov osnutek je zahteval primerno velike hišne vrtove, zato tudi dosti globoke stavbne bloke, 40 do 75 m, odklanjal pa je vsake dvoriščne stavbe. Poleg vrtov pred hišami naj bi bili še trgi z nasadi, športni prostori, igrišča, parki in drevoredi. V oddaljenosti največ 7 do 8 minut od vsake stanovanjske ulice naj bi se doseglo otroško igrišče ali park. Novi mestni del na jugovzhodu, izvzemši zemljišča ob Zeleni jami, ki so bila določena za tovarne in večje obrti, naj bi se zazidal kot mesto z vrtovi v polodprtem sistemu. Višina hiš naj bi znašala v stanovanjskih ulicah največ 11 m, v glavnih ulicah pa 15 m. Bloki naj ne bi bili strnjeno zazidani, temveč bi bile hiše postavljene v prekinjenih vrstah in skupinah. Za ostalo ozemlje je priporočal odprti sistem, to je popolnoma izolirano zidavo s kvečjemu 1/8 izkoriščanja zemljišč. Glavne prometne ceste so pri Heideju iste kot pri Schmidingerju. Nekaterim izmed njih je določil širino 48 m, drugim 30 metrov. Prometne ceste druge vrste naj bi bile široke 20 m; tiste, ki bi bile zasajene z drevoredi, bi morale biti primerno širše. Glede širine cest je bil Heide torej velikopotezen in daljnoviden, toda Skabernè, ki je sicer označil njegov osnutek kot prvovrsten, je menil, da je zaradi radodarnosti pri odmerjanju cestnih širin (primerne bi bile za Berlin, ne pa za Ljubljano) v tem pogledu neizvedljiv. Ob severni pomerialni meji je Heide projektiral park v obliki širokega pasu. Njegovi razlogi za to lokacijo so bili: v obližju ni bilo gozda, zemljišča so bila tu najcenejša in v mirni legi, upravna meja bi bila prijetno poudarjena.³⁰

Arhitekta W. Schwegler in Ch. Beguelin iz Düsseldorfa, ki sta za svoj osnutek dobila tretjo nagrado, sta po Skabernetovi sodbi glavne prometne žile pogodila. Izpeljala sta jih skoraj natančno tako kot Schmidinger in Heide. Tudi trgi so bili mišljeni na istih mestih. Prometne žile sta ločila od stanovanjskih ulic, te so po načrtu v nelomljeni črti potegnjene največ v dolžini dveh stavbnih blokov, katerih povprečni obseg je bil 80 na 160 m. Ker bi držale prometne ceste na splošno v

Regulacijski osnutek arh. F. Schmidingerja (Vijesti ... Društva inženirjev v Ljubljani ... Zagreb 1913, str. 112)

ravni smeri, bi pritegnile ves promet nase, večkrat premaknjene stranske ulice pa bi se povsem naravno uveljavile kot mirne stanovanjske. Najvažnejše prometne ceste bi bile 20 m široke; cesta, izpeljana verjetno po Fabianijevem vplivu, od Dunajske ceste mimo pokopališča kot avenija, obojestransko zasažena z drevjem, bi imela širino 30 m. Manj pomembne prometne žile bi bile široke 16 do 18 m, stanovanjske ulice 12 do 14 m, toda brez vrtov pred hišami. Parki so bili projektirani pred pokopališčem ob Linhartovi cesti ter ob 30-metrski aveniji. Projektiranim trgov naj bi državna poslopja, banke in cerkve dale arhitektonsko monumentalnost in umerjenost. Osnutek se je oziral na obstoječa pota ter je računal z možnostjo premestitve južnega kolodvora. Po Skabernetovi sodbi je osnutek predvidel preveč ulic, izvedba načrta bi bila dražja kot Heidejeva.⁵¹

Osnutek Gustava Menningerja pl. Lerchen-thala je imel od vseh predloženih načrtov največ cest. Ni se pa pri projektiranju uličnega omrežja dovolj oziral na obstoječe ceste. Skabernè mu je najbolj zameril, da ni predvidel nikake cestne zveze od podvoza na

Šmartinski cesti v severozahodni smeri proti Ježici. Ceste in ulice bi bile od 8 do 20 m široke. Razlike med prometnimi in stanovanjskimi ulicami v Menningerjevem osnutku ni. Linhartova cesta bi kot najvažnejša imela enostranski drevored. V drugih 20 m širokih ulicah so bili projektirani 3 do 4 m široki obcestni nasadi, ki naj bi omejevali prah. Osnutek je imel 8 trgov, zadnji na skrajni severni točki je bil določen za šport, telovadbo, svečane prireditve in razstave. Tam je bilo mišljeno tudi primerno poslopje, ki bi bilo po svoji legi ob državni cesti lahko dostopno. Da bi prišla cerkev sv. Krištofa bolj do veljave, bi stala sredi posebnega trga. Pri zazidavi bi bili upoštevani strnjeni sistem, odprti sistem in vile. V Linhartovi ulici si je projektant zamislil trgovine, hotele, restavracije, kavarne, banke, zavarovalnice, kino itd. V novem mestnem delu je predvidel številna javna poslopja, cerkve, dve hiši za urade, dve kopališči, štiri šolske zgradbe, tržnico, mestno vrtarijo z drevesnicami in učnim poslopjem, razstavno zgradbo, namenjeno tudi za telovadbo in šport ter razen tega na dveh trgih še po eno poslopje za kak javen namen. Ska-

bernetu, ki se je čudil, da je bil Menningerjev osnutek odkupljen, bi bolj ugajalo, če bi bil brez vseh pojasnil.³²

Zanimiv je bil načrt z geslom »Zukunfts-bild«, ki mu je ocenjevalna komisija prisodila šesto mesto. Edino avtor tega načrta je združil ureditev novega mestnega dela s premeštvijo obstoječega kolodvora, v katerem je videl največjo oviro za razvoj mesta. Nov centralni osebni kolodvor je postavil v svojem načrtu vzporedno z Dunajsko cesto nasproti nekdanjega pokopališča sv. Krištofa, tovarni pa med Bežigradom in Šiško. Na prostoru starega pokopališča bi bil urejen velik trg z nasadi, kot je Zrinjskega trg v Zagrebu. Nova železniška proga bi potekala od križišča na Marije Terezije (Gospodsvetski) cesti v skoraj ravni črti do centralnega kolodvora. Za Bežigradom bi zavila čez Dunajsko cesto na polje poleg smodnišnic, ki bi jih bilo treba preložiti, ter bi peljala za pokopališčem pri sv. Križu proti Mostam, kjer bi se nekako pri kemični tovarni združila z obstoječo progo. Dolenjska železnica bi se z južno spojila pri pokopališču ali pa se bi pri dolenskem kolodvoru odcepila od sedanje trase ter bi peljala mimo Kolezije do tobačne tovarne, kjer bi zavila v progo južne železnice. Po Skabernetovi sodbi je bil tak načrt izvedljiv. V bistvu je šlo le za preložitev 6 km dolge proge, kajti spričo nameravane preureditve kolodvora obstoječi objekti tako niso več prišli v poštev. Zemljišče, na katerem so železniške naprave, in ki obsega nad 16 ha, bi se dalo brez težav prodati za stavbišča. Bleiweisovo cesto je načrt »Zukunfts-bild« od križišča na Marije Terezije cesti potegnil v ravni smeri pred novi centralni kolodvor, od tu naprej pa ob novi trasi južne železnice proti severu do krožne avenije, ki bi bila izpeljana okrog novega mestnega dela do Šmartinske ceste. Glavni trg bi bil nameščen za topničarsko vojašnico, druge manjše trge je imel osnutek na križiščih važnejših cest. Na vseh trgih so bili projektirani nasadi, skoraj vse ulice bi imele vrtove pred hišami in drevorede, vrtovi naj bi bili tudi znotraj stavbnih blokov. Osnutek ni razločeval prometnih in stanovanjskih ulic, vsem je določil povprečno po 20 do 25 m širine. Cesta na južno železnico (Trg OF) naj bi bila spremenjena v park, od novega dela mesta na severu bi ga ločila vrsta enonadstropnih hiš. Za tem pasom bi začela strnjena zazidava, ki bi segala do krožne ceste. Tu bi bila zazidava deloma strnjena, deloma odprta, naprej od krožne ceste pa samo odprta. Hiše na velikih trgih bi bile trinadstropne, v sosrednih ulicah le dvonadstropne.³³

Svoje poročilo o osnutkih je Skabernè zaključil s priporočilom, naj se regulacijski načrt izdela po osnutku arh. Schmidingerja, poskusi pa naj se obenem doseči preložitev južne železnice ter zgradbo novega centralnega kolodvora, kakor si to predstavlja avtor osnutka »Zukunfts-bild«.³⁴

VII

Ker nobeden izmed projektov ni bil sposoben za izdelavo brez potrebnih sprememb in prilagoditev lokalnim razmeram, je bila naloga mestnega stavbnega urada, da na podlagi prejetih osnutkov izdela uradni regulacijski načrt za severni del Ljubljane in ga spravi v sklad z že odobrenim načrtom okoliša med Dunajsko cesto in šišensko mejo.³⁶ Ta načrt sta do srede leta 1914 izdelala inženirja stavbnega urada Duffé in Štembov.³⁷ V svojem poročilu sta dala nekaj pojasnil o smernicah, ki so ju pri izdelavi načrta vodile.

Regulacijski načrt sta zasnovala po sklepu občinskega sveta na podlagi Heydejevega in Schmidingerjevega konkurenčnega osnutka. Smeri prometnih žil sta izvedla, kolikor so bile v obeh načrtih različne, po Heydejevem osnutku, to pa zlasti zaradi ugodnejše izpeljave cest, ki imajo severovzhodno-jugozahodno smer, in pa glede na ugodnejšo zvezo severne prometne žile s podvozom južne železnice na Šmartinski cesti. Širina cest je povzeta po Schmidingerju in ravno tako obseg stavbnih blokov, ki merijo normalno 80 × 150 m (Heyde je imel večje bloke in širše ceste). Javni trgi in nasadi so povzeti deloma iz enega, deloma iz drugega načrta. Glavni trg je iz Schmidingerjevega osnutka, tako tudi način zazidave. V detajlni izdelavi se regulacijski načrt naslanja bolj na Heydejev osnutek. Vsi stavbni bloki s posameznimi stavbami ali skupinami stavb naj bi imeli na vseh štirih straneh vrtove pred hišami. V hišah na severni strani bo tako mogoče ugodneje razmestiti stanovanjske prostore. Pri strnjenem sistemu bi se na severni strani vrtovi pred hišami kar največ opustili, zato pa bi se razširili na južni strani. Na blokih okrog glavnega trga bi bile dvo- oziroma trinadstropne zgradbe. Na prostoru opuščenega pokopališča sv. Krištofa so bili predvideni štirje stavbni bloki, kar pa bi glede na predpise o opustitvi pokopališč moglo biti izvedeno šele v daljnji bodočnosti. Zato bi se ta prostor kot tudi prostor protestantskega pokopališča trenutno uredila kot park.³⁸

S cestnim omrežjem je bilo vse območje po regulacijskem načrtu stavbnega urada razde-

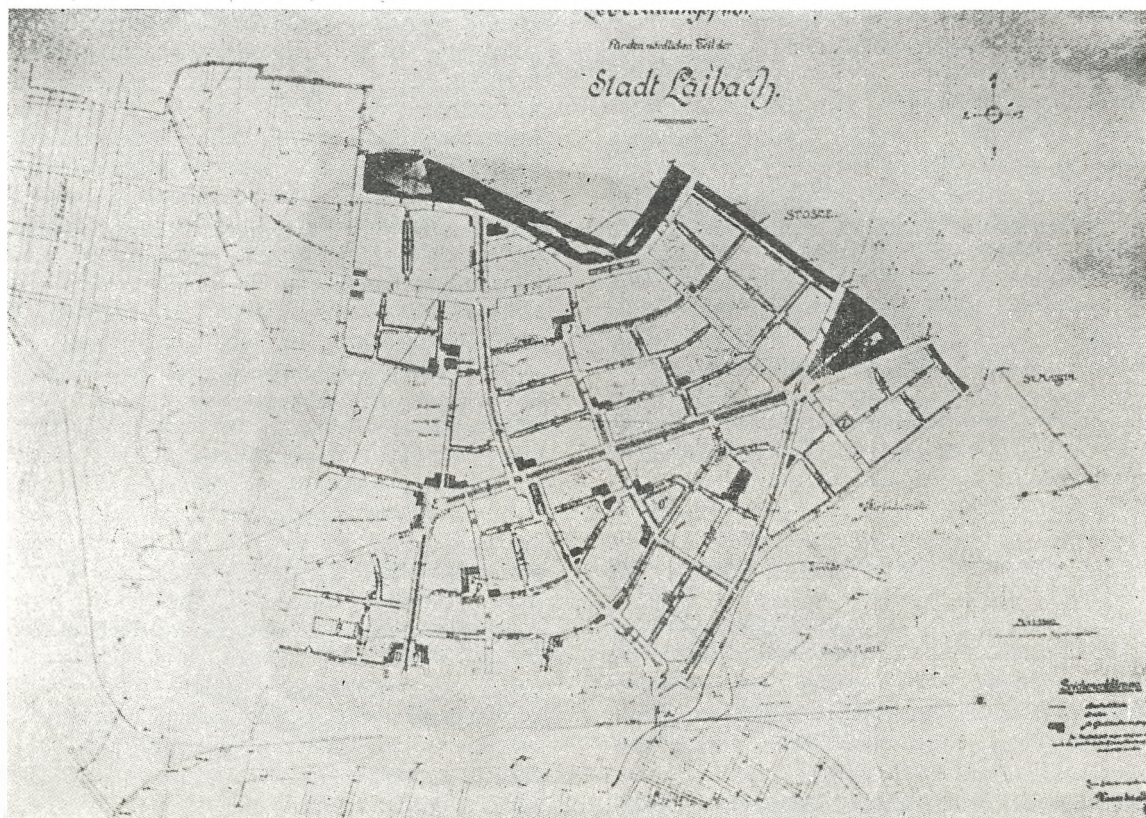
ljeno na stavbne bloke v obliki precej pravih četverkotnikov, mnogo jih je bilo majhnega obsega. Prostor za tovarne je bil določen med Šmartinsko cesto in pomerijalno mejo proti Mostam. Trgov in parkov je bilo le malo predvidenih in v majhni površini. Od obstoječih potov je bila ohranjena Linhartova cesta v dotedanjem poteku; razširjena je bila, izvzemši ob odcepu od Dunajske ceste, na 30 metrov; bila bi glavna prometna žila, ki bi vodila proti Mostam.

Pri tem regulacijskem načrtu dobimo vtis, da sta se projektanta zelo omejila pri uporabi zemljišč v javne namene. Za trge in parke so bile predvidene majhne površine, omenja se le eno otroško igrišče, ne pa kakšni športni ali telovadni prostori. Z javnimi poslopji v novem mestnem delu niso veliko računali. Regulacijski načrt je bil napravljen tako, da bi ga mestna občina izvajala s čim manjšimi stroški.

Občinski svet je načrt stavbnega urada sprejel 20. oktobra 1914.³⁹ Med prvo svetovno vojno je bila iz vojaških razlogov čez severni del mesta zgrajena zvezna proga med gorenjsko in dolensko železnico, obstoječe stanje se je s tem bistveno spremenilo. Zato je bilo

treba spremeniti tudi regulacijski načrt.⁴⁰ S koncem prve svetovne vojne, ki je prinesel nove razmere za razvoj mesta, je bil stari regulacijski načrt opuščen. Narodna vlada Slovenije je že začetek leta 1919 dala pobudo, naj se regulacija severnega dela Ljubljane rešuje obenem z železniškim vprašanjem in vprašanjem preložitve glavnega kolodvora.⁴¹ Do take rešitve sicer ni prišlo, toda stari načrti so bili pozabljeni in po preteku nekaj let se je mesto pričelo ukvarjati z novimi regulacijskimi načrti za območje severno od kolodvora.

Prav gotovo ne bi bilo upravičeno očitati mestni občini, da se ni dovolj prizadevala za določitev smernic, po katerih naj bi se novi mestni del oblikoval. Saj je z razpisom javnega natečaja, ki je imel širok odziv, prvič pritegnila večje število projektantov, da bi s svojimi predlogi sodelovali pri izdelavi regulacijskega načrta. Toda praktičnega uspeha ni bilo; ko se je ta mestni del po prvi svetovni vojni pričel razvijati, se njegov razvoj ni dal usmerjati tako, kot so predvidevali avtorji osnutkov za regulacijski načrt. Nekatere ovire, posestne razmere in gramozne jame, so bile že cmenjene. Med vojno se jim je pri-

Regulacijski osnutek ing. Heideja (Vijesti... Društva inženirjev v Ljubljani... Zagreb, 1913, str. 148)

družila zvezna proga med gorenjsko in dolnjsko železnico. Glavni razlog za neizvedljivost regulacijskih načrtov severnega dela mesta pa je treba iskati v njihovem konceptu samem. Vsi projektanti od Fabianija naprej so ga hoteli oblikovati kot nov, od starega mesta po železnici ločen in zato skoraj samostojen mestni del, pravzaprav nekako mesto zase. Če bi populacijske in gospodarske razmere izsilile naglo rast novega mestnega dela, bi bil morda tak regulacijski načrt uresničljiv. Pri počasnem razvoju, ki se je raztegnil na več desetletij, pa severni del mesta ni mogel urbanistično sam zaživeti, temveč je ostal del, čeprav nekoliko osamljen, enotnega mestnega organizma in seveda od njega odvisen. K opustitvi prejšnjih načrtov je prispevalo tudi pričakanje, da bo rešitev železniškega vprašanja odstranila oviro med starim mestom in novim mestnim delom ter dala drugo osnovo za njegovo regulacijo.

OPOMBE

Vse arhivsko gradivo, na katero se sklicujem, je v Mestnem arhivu v Ljubljani. — 1. Cod. III/46-1896, fol. 29' sl.; Reg. I fasc. 2070, zapisnik VI. seje ankete za presojo regulacijskega načrta; zbirka načrtov, regulacijski načrti za severni del Ljubljane, načrt od 9. 11. 1895. — 2. Cod. III/48-1897, fol. 207 sl., 247' sl.; Cod. III/49-1897, fol. 9', 338'. I. Hribar, Moji spomini, I. del. Ljubljana 1928, str. 314 sl. — 3. Reg. I fasc. 1136, fol. 116 sl. — 4. Cod. III/49-1897, fol. 169 sl. — 5. Cod. III/50-1898, fol. 184. — 6. Cod. III/50-1898, fol. 194' sl. — 7. Cod. III/51-1898, fol. 4 sl. in 181 sl.; Reg. I fasc. 2070, št. 15.819, 19.813, 27.866, 30.581/98. Prim. N. Šumi, Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani. Ljubljana 1954, str. 21 sl. — 8. M. Fabiani, Regulacija deželne stolnega mesta Ljubljane. Dunaj 1899, str. 5 sl. — 9. Reg. I fasc. 2070, zapisnik seje stavbinskega odseka od 14. marca 1899; zbirka načrtov, M. Fabiani, Načrt za osnovo in preosnovo severnega dela Ljubljane od 14. februarja 1899. Fabiani, n. o. m. str. 5 sl. ter reprodukcija regulacijskega načrta. Reprodukcijsko načrta je objavil tudi Šumi, n. o. m. str. IV. — 10. Reg. I fasc. 2070, št. 8826/1899; zapisnik seje stavbinskega odseka od 14. marca 1899. — 11. Cod. III/53-1899, fol. 203' sl. Prim. Šumi, n. o. m. str. 22. Šumi navaja napačno letnico sklepa občinskega sveta 1898 namesto 1899; v tej zvezi je treba popraviti tudi opombo 65. — 12. Cod. III/53-1899, fol. 263' sl. — 13. Cod. III/54-1899, fol. 5' sl. — 14. Cod. III/59-1902, fol. 5. Regulacijski načrt Kapucinskega predmestja severno od železniškega tira v zbirki »A. Izpre-

membe in dopolnitve regulacijskega načrta za Ljubljano, v kolikor so bile od nadzorne oblasti odobrene do 5. julija 1919«. — 15. Cod. III/60-1902, fol. 50'; Cod. III/67-1909, fol. 326' sl. — 16. V. Skabernè, Osnovni načrt za severni del mesta Ljubljane. Vijesti Hrvatskog društva inženirera i arhitekta u Zagrebu, Društva inženirjev v Ljubljani i Društva inženirera i arhitekta u kraljevini Dalmaciji. Godina XXXIV. Zagreb 1913, str. 89. — 17. Skabernè, n. o. m. str. 90. — 18. Skabernè, n. o. m. 90. — 19. V. Lenarčič, Razvoj Bežigrada. V zborniku: Naš Bežigrad v luči zgodovine, kulture, gospodarstva. Ljubljana 1940, str. 40 sl. — 20. Cod. III/62-1904, fol. 277 sl.; Cod. III/73-1915, fol. 198 sl. — 21. Zbirka načrtov, severni del Ljubljane. — 22. Cod. III/70-1912, fol. 513' sl. — 23. Skabernè, n. o. m. str. 90. — 24. Cod. III/70-1912, fol. 513' sl.; Reg. I fasc. 1783, XVI/1, št. 4957/1913. Skabernè, n. o. m. str. 91. — 25. »Slovenski narod« 17. februarja 1913, št. 39, str. 3. — 26. »Slovenski narod« 14. februarja 1913, št. 37, str. 3. Reg. I fasc. 1783, XVI/1, št. 9907/13. — 27. Skabernè, n. o. m. str. 91. Skabernè je bil kot zastopnik deželne odbora član razsodišča za presojo regulacijskih načrtov (Reg. I fasc. 1783, XVI/1, št. 41.408/12). Projektant osnutka z geslom »Zukunftsbild« je ugotovljen po vložnem zapisniku mestnega magistrata za leto 1913 pod št. 5600. Sicer je naveden kot Karel Brünner, toda v popisni poli ljudskega štetja leta 1910 za hišo Wolfova ulica 8 je vpisan kot Karel Brünner. Adresar za Ljubljano leta 1912 navaja kot njegov priimek Bruenler. Zbirka načrtov, severni del Ljubljane, pod geslom »Emona Nova« ter pod geslom »Sava« in »Sedanost, Preteklost, Prihodnost«. Sodeč po geslu in po slovenskem besedilu na osnutkih sta avtorja zadnjih dveh bila Slovenca. Mogoče je bil tudi osnutek z geslom »Zdravo bivanje«, ki pa ni znan, delo slovenskega avtorja. Vsi ti osnutki so bili izločeni iz ožje konkurence. Eden izmed projektantov je bil Jos. Juste (vložni zapisnik za leto 1913, št. 5675), ni pa znano geslo, pod katerim je svoj osnutek vložil, tudi ne poznamo drugih podatkov o njem. — 28. Reg. I fasc. 1783, XVI/1, št. 4957 in 12.357/13, št. 7297 in 9968/13. št. 12.645/13 in št. 16.284/13. Osnutka »Podoba mesta« in »Zlatorog« nista prišla v ožjo konkurenco. — 29. Skabernè, n. o. m. str. 91. — 30. Skabernè, n. o. m. str. 92 in 111 sl. — 31. Skabernè, n. o. m. str. 113 in 147 sl. — 32. Skabernè, n. o. m. str. 148 sl. — 33. Skabernè, n. o. m. str. 149. — 34. Skabernè, n. o. m. str. 161 sl. — 35. Skabernè, n. o. m. str. 162. — 36. Cod. III/71-1913, fol. 76' sl. — 37. Zbirka načrtov, Načrt regulacije severnega dela mesta Ljubljana, meseca junija 1914. — 38. Reg. I fasc. 1783, XVI/1, št. 7264/13. — 39. Cod. III/72-1914, fol. 263 sl. — 40. Cod. III/76-1918, fol. 35 sl. — 41. Vložni zapisnik št. 5257/1919; Cod. III/79-1921, fol. 54' sl. —

SLOVENSKA ZAHODNA ZILJSKA DOLINA V PREVRATNIH DNEH V LETIH 1918—1919
ZGODOVINSKA RESNICA O 24. NOVEMBRU 1918 V ŠT. ŠTEFANU

JULIJ FELAHHER

I

NARODNI SVET ZA OBČINO BRDO PRI ŠMOHORJU

Po zlomu avstro-ogrške monarhije v oktobru 1918 so tudi Slovenci v najzahodnejših občinah Koroške — Blače, Brdo, Goriče in Št. Štefan — vse v političnem okraju Šmohor, ki so že ob podpisovanju majniške deklaracije leta 1917 manifestirali svojo voljo po združitvi z jugoslovanskimi narodi v skupni domovini, začeli ustanavljati narodne sve-te in se pripravljati na priključitev k državi Slovencev, Hrvatov in Srbov oziroma jugoslovanski državi. Najprej je bil ustanovljen narodni svet za občino Brdo, na čelu katerega je bil župan slovenske občine Brdo Rauscher, po domače Injak v Melvičah, tajnik pa Franc Grafenauer, bivši slovenski poslanec v avstrijskem državnem in koroškem deželnem zboru. V odboru so bili domačini skoraj iz vseh vasi v občini, tako iz Brda, Dol, Loč, Melvič, Limarč, Mel, Most, Pazrij, Potoč in Velike vasi. Vsi so bili oboroženi z vojaškimi puškami. Sestajali so se k sejam na Grafenauerjevem domu v Mostah. Narodni svet za občino Brdo je bil popolnoma suveren organ za svoje ozemlje in je izvajal suverene pravice na tem ozemlju. Dal je sneti slike avstrijskega cesarja iz prostorov ljudskih šol na Brdu in v Melvičah, v občinski pisarni in na pošti ter drugod. Narodni svet je odstranil vse učitelje in učiteljice na obeh ljudskih šolah, državne gozdarje eraričnih gozdov — Kuhna in Zobla — prevzel občinsko upravo, ki jo je do tedaj že tako vodil slovenski župan Rauscher, ter pretrgal vse zveze z okrajnim glavarstvom v Šmohorju. Učiteljstvo, ki je hotelo še dalje služiti v novi jugoslovanski državi, je zaprosilo narodni svet za sprejem v službo — med temi je bil tudi šolski upravitelj Planteu na ljudski šoli v Melvičah. Učitelji so dali zaobljubo lojalnosti do nove države. Tudi najhujši nasprotniki Slovencev v občini so izrazili narodnemu svetu lojalnost do jugoslovanske države, med njimi bivši nemčurski župan iz prvih let svetovne vojne, veleposestnik Ludvik Pipp v Dolah, ki je nasledil slovenskega župana Josipa Felahherja v občini. Imenovani je med prvimi razobesil slovensko zastavo na svoji hiši v Dolah. Član narodnega sveta za občino Brdo sem bil tudi podpisani Julij Felahher, ki sem se v prvi polovici novembra 1918 vrnil s fronte iz Romunije čez Madžarsko in Maribor

domov v Melviče in sem se udeleževal sej narodnega sveta.

Narodni svet za občino Brdo je bil potrjen od narodnega sveta za Koroško in komisariata Narodne vlade SHS za Koroško v Celovcu. Z obema forumoma so bili vzpostavljeni stiki in ustanovila se je za občino Brdo tudi narodna straža, za katero smo dobili potrebno orožje od narodnega sveta za Koroško v Celovcu (»Mir«, št. 46, z dne 15. 11. 1918, str. 240).

Narodni svet je vzpostavil tudi stike s slovensko narodno vlado v Ljubljani in jo dvakrat obvestil s posebnima spomenicama, ki ju je dostavil po kurirju Josipu Ravterju, predsedniku slovenske narodne vlade dr. Janku Brejcu in vojnemu ministru Pogačniku. V teh spomenicah je opisal položaj v slovenski Ziljski dolini in nujno zahteval, da zasede vojaštvo slovenski del Ziljske doline. Že pred tem je posebna delegacija narodnega sveta na čelu s poslancem Francetom Grafenauerjem v Šmohorju zaprosila komandanta bosenskega pešpolka, ki se je tedaj vračal s fronte skozi Ziljsko dolino domov v Bosno, da za novo jugoslovansko državo zasede slovenski del Ziljske doline vzhodno od Šmohorja. Žal pa ta intervencija ni imela uspeha.

V decembru 1918 sem po nalogu narodnega sveta vzpostavil stik z jugoslovansko vojaško posadko v Podkloštru in z nadporočnikom Mehletom, ki je bil tedaj komandant orožništva za Ziljsko dolino s sedežem v Podkloštru. V imenu narodnega sveta sem ga zaprosil, da bi čimprej ustanovil orožniško postajo na Brdu; zaradi pomanjkanja moštva pa tej naši prošnji ni mogel ugoditi.

Narodni svet za občino Brdo je torej razpolagal samo z lastnimi silami — domačini in je obstajal do 5. januarja 1919, ko je avstrijski Volkswehr iz nemške gornje Ziljske doline napadel Podklošter in ga zavzel. Do tedaj je narodni svet popolnoma suvereno ukrepal v vseh zadevah za občino Brdo.

Ko je bila zveza z Ljubljano po padcu Podkloštra prekinjena in občina Brdo popolnoma odrezana, narodni svet ni mogel nadalje obstajati. Avstrijski volkswehrovci se najprej niso upali ozemlja občine zasesti in so pošiljali le posamezne patrulje na konjih, da ugotovijo položaj v občini. Ker je bila nevarnost, da bodo glavni funkcionarji narodnega sveta v občini zajeti, sta se poslanec Franc Grafen-

auer in veterinar Josip Ravter odločila, da v najhujši zimi tvegata nevarno pot čez Brško planino in Čurčelna v Naborjet v Kanalski dolini in skušata od tam priti v Ljubljano. Zaradi visokega snega v gorovju je bila pot zelo težavna. Ko sta prispela v Naborjet, sta se zatekla k rojakinji Elizabeti Kriebler, ki je bila domačinka iz Pazrij v brški občini in je služila kot kuharica v Naborjetu. Tam ju je italijanska policija izsledila in oba aretirala ter zaprla. Osumljena sta bila, da sta komunistična agitatorja, verjetno po denunciaciji nekega Nemca v Naborjetu, ki je oba poznal. Po enem tednu zapora sta bila izpuščena in izgnana v Jugoslavijo. Prispela sta v Ljubljano in poročala slovenski vladi o razmerah v zahodnem delu slovenske Ziljske doline. Gimnazijskemu abiturientu, rezervnemu poročniku Ulriku Maliču iz Loč, ki je bil tudi član narodnega sveta, je uspelo, da se je po železnici umaknil iz Koroške in se prijavil kot koroški prostovoljec vojaški komandi v Ljubljani; pozneje je padel kot poročnik v bojih zoper avstrijski Volkswehr v Mežiški dolini. Pokopan je na pokopališču v Dravogradu.

Podpisani Julij Felaher sem se še nekaj časa po padcu Podkloštra zadrževal doma v Melvičah. Vedno pogosteje so skozi vas prihajale posamezne volkswehrovske patrole, signaliziral jih je navadno pes župnika Jerneja Božiča z glasnim laježem. Z Božičem sva se pred njimi vsakokrat skrila v velik dimnik v melviškem župnišču, ki je vodil iz črne kuhinje. Končno sem se le odločil, da se prek nemške Ziljske in Dravske doline umaknem iz občine Brdo in sem prek Brucka na Muri na Štajerskem prispel v Gradec. Tedaj so bila ravno pogajanja med avstrijsko in jugoslovansko delegacijo glede Koroške po dne 13. januarja 1919 sklenjenem premirju, ki sta se jih udeležila člana ameriške študijske komisije profesorja Coolidgea na Dunaju, podpolkovnik Miles in poročnik King; ta sta pozneje sestavila znano neresnično poročilo o narodnostnih razmerah na Koroškem in predlagala Karavanke kot demarkacijsko črto. V Gradcu sem poročal članom naše delegacije o dogodkih v Ziljski dolini in o trenutnem položaju. Omogočili so mi, da sem kot poslušalec prisostvoval eni seji obeh delegacij.

II

NAMERAVANA USTANOVITEV NARODNIH SVETOV
ZA OBČINE BLAČE, GORIČE IN ŠT. ŠTEFAN

Dne 17. novembra 1918 so Slovenci v Blačah priredili zborovanje. Kot govornik je nastopil na tem zborovanju poleg drugih vete-

rinar Josip Ravter iz Most kot delegat narodnega sveta občine Brdo. Na tem zborovanju so izvolili pripravljalni odbor za ustanovitev narodnega sveta za občino Blače.

Isti dan je slovenski župnik v Št. Štefanu, Anton Pelnarž, med mašo s prižnice oznanil, da bo 24. novembra 1918 javno zborovanje v gostilni slovenskega župana Petra Urbanca, po domače Korparja v Št. Štefanu, na katerem se bo ustanovil narodni svet za občino Št. Štefan in se bo razglasila priključitev občine k novo nastali jugoslovanski državi. Župnik je to oznanil na pobudo in prošnjo dolgoletnega župana občine Petra Urbanca in domačih slovenskih rodoljubov.

Narodni svet za občino Brdo je določil za svoje delegate, naj se udeležijo 24. novembra javnega zbora v Št. Štefanu, Josipa Ravterja, veterinarja iz Mel, poročnika Ulrika Maliča, gimnazijskega abiturienta in Mihaela Petriča, kovaškega mojstra, oba iz Loč, ter podpisanega takratnega nadporočnika Julija Felaherja, pravnika iz Melvič. Na poti v Št. Štefan smo se ustavili v Goričah in imeli pogovor z goriškimi domačini o nameravani ustanovitvi narodnega sveta za občino Goriče. Ob tej priliki smo tudi odstranili slike avstrijskega cesarja iz vseh učilnic ljudske šole Goriče—Borlje in jih uničili. Podpisani Julij Felaher in Ulrik Malič sva imela še vojaške obleke: jaz sem se vrnil s fronte kot nadporočnik v rezervi 27. ljubljanskega črno-vojniškega pešpolka, Malič pa kot poročnik v rezervi 2. bosenskega pešpolka, vendar nisva imela ne oficirskih distinkcij in ne orožja.

Ko smo 24. novembra iz Gorič prispeli v gostilno župana Petra Urbanca v Št. Štefanu, je bilo v gostilniški sobi zbranih že lepo število Slovencev domačinov, večinoma kmetov iz občine. Navzoč je bil tudi tedanji teolog Rudolf Blüml, doma iz Št. Pavla, občina Št. Štefan, poznejši stolni prošt krške škofije in prelat. Kot delegata narodnega sveta občine Blače, ki se je ustanavljal, sta prišla na zborovanje Ludvik Grafenauer, poznejši šolski upravitelj v Št. Danijelu pri Prevaljah, ter Bartel Mörtel, poznejši gimnazijski profesor. Poleg tega še Jernej Limpel, poznejši železniški uradnik, ter Zdravko Grafenauer, poznejši geometer, vsi iz Blač. Gostilniška soba je bila polna domačinov Slovencev. Nihče ni bil oborožen. Pogovarjali smo se o dnevnih dogodkih in čakali, da pridejo še drugi, ki so bili tedaj še pri maši v cerkvi. Potem bi začeli z zborovanjem. Bil smo popolnoma mirni. V tem pa se je nenadoma začelo vpitje in razgrajanje pred Korparjevo hišo in v gostilniško sobo so prihrumeli trije ali štirje

oboroženi moški v uniformah avstrijske vojske. Njihov vodja je bil neki bivši narednik avstrijske vojske Zwick. Ta je kričal po nemško: »Kje je tisti nadporočnik? Ven s tistimi, ki niso iz šentštefanske občine!« — Mislil je pri tem mene, ni me pa poznal, ker nisem več nosil oficirskega čina. Dejansko se je lotil veterinarja Ravterja in ga udaril. Razgrajanja in vpitja v gostilniški sobi ni hotelo biti konec. V tem razburjenju je nastopila zelo hladnokrvno in pogumno žena župana Urbanca, ki je skušala uniformirane moške razgrajče pomiriti in odvrniti od nasilja, toda brez uspeha. Pred gostilno pa je razgrajala večja drhal moških, ki so bili očitno opiti in so vzklikali protislovenske in protijugoslovanske parole. To drhal je pripeljal Zwick s seboj. Na kak odpor spričo tega stanja ni bilo mogoče misliti. Tudi ni bil nihče od Slovencev oborožen. Pozneje se je ugotovilo, da so bili ti razgrajči tujci, večinoma rudarji iz Plajberka za Dobračem, ki jih je najel nadučitelj v Št. Štefanu, Valentin Raunig, jih v gostilni pri »Motlu«, ki leži ob vhodu v vas Št. Štefan ob glavni cesti, opil in nahujskal ter nato poslal razgrajat v gostilno h Korparju ter razbijat zborovanje Slovencev. Nas delegate narodnega sveta občine Brdo — Maliča, Petriča, Ravterja in mene so s silo izrinili iz gostilniške sobe med razgrajajočo drhal pred gostilno. Situacija je bila zelo kritična, ker se je bilo bati krvoprelitja. Zato nismo šli po glavni poti skozi vas Št. Štefan, ampak smo krenili čez polja po bližnji iz vasi in se tako znebili drhali. Šli smo v smeri proti Goričam, toda uniformirani moški, ki so bili oboroženi s puškami, so nas zasledovali in streljali za nami. K sreči niso nobenega zadeli. Eden izmed teh uniformirancev je celo na konju prijahal za nami skoraj do vasi Goriče, kjer smo se ustavili v gostilni pri Eršniku.

Po našem odhodu iz Korparjeve gostilne so vinjeni uniformiranci razgnali slovenske zborovalce ter se lotili župana Petra Urbanca, ga zaprli v svinjak ter ga imeli tam pozno v noč zaklenjenega.

Med razgrajči se je posebno izkazal neki Waschitscheg, trgovec iz občine Goriče, češki renegat. Tedaj v Št. Štefanu še ni bilo jugoslovanskih orožnikov, avstrijski orožniki na orožniški postaji v Št. Štefanu pa so nasilje tujcev celo podprli, saj je bil njihov komandir Hubmann dne 5. januarja 1919 udeležen pri napadu na jugoslovansko posadko v Podkloštru in je v boju tam padel. Jugoslovanski orožniki pa so v Št. Štefanu prevzeli orožniško postajo šele nekaj dni pozneje, ko je

njihov komandant, nadporočnik Mehle, ki je imel svoj sedež v Podkloštru, organiziral in vzpostavil orožniške postaje v Bistrici, na Zilji, na Čajni, v Gorjah, Straji vasi in v Zahomcu. Vendar se te orožniške postaje niso mogle dolgo obdržati, ker Mehle ni imel zadosti moštva na razpolago.

Med ljudstvom je bilo tedaj razpoloženje za Jugoslavijo. Slovenci pri Zilji so Wilsonovo krilatico o samoodločbi narodov resno vzeli. V Št. Štefanu pa je zmagalo golo nasilje tujcev proti narodni volji domačinov.

III

UGOTOVITEV ZGODOVINSKE RESNICE GLEDE DOGODKOV V ŠT. ŠTEFANU 24. NOVEMBRA 1918

»Landfremdes Gesindel ist in die Gemeinde St. Stefan eingedrungen und wollte die Gemeindekasse rauben« — (»Deželi tuja drhal je vpadla v občino Št. Štefan in je hotela izropati občinsko blagajno«).

Tako so pisali o dogodkih z dne 24. novembra 1918 v Št. Štefanu koroški časopisi, posebno zloglasne »Freie Stimmen«, da so pred javnostjo opravičili nasilni napad tujega elementa v slovensko občino Št. Štefan. To neresnično in tendenčno prikazovanje dogodkov z dne 24. novembra so nato povzeli vsi avstrijski pisci. Tako piše dr. Martin Wutte v svoji knjigi: *Kärntens Freiheitskampf*, 1. izd., Celovec 1922, str. 49 in II. izd., Weimar 1943, str. 93: »Dne 24. novembra se je v Št. Štefanu pojavilo pet slovenskih nacionalističnih mladeničev, da bi priredili zborovanje, na katerem bi propagirali za Jugoslavijo in v sporazumu z jugoslovansko orientiranim županom prevzeli občinski urad. Bili pa so od več koroško mislečih slovenskih kmetov in delavcev iz Močidl in Št. Štefana zasačeni, ko so ravno imeli opravka z občinsko blagajno, aretirani in do občinske meje sprevedeni. Tam se jim je reklo, da morajo tako daleč leteti, da ne bodo več videli Št. Štefana. Županu pa je bilo zagroženo, da ga bodo zaprli v svinjak, če bo nadaljeval s svojim jugoslovanskim rovarjenjem.«

Nadalje piše Hans Steinacher, koroški brambovec in vodja protijugoslovanske avstrijske propagande v plebiscitni dobi na Koroškem, v svoji knjigi »Sieg in deutscher Nacht« (Zmaga v nemški noči) — o koroških brambovskih bojih, dunajska založba leto 1943, na strani 66 in 67 naslednje: »V tem delu Ziljske doline — v Št. Štefanu — je bil doma Grafenauer, ki je bil leta 1911 izvoljen kot edini slovenski državnozborski poslanec Koroške južno od Drave, in ki je

razglašal panslavizem. Njegov sorodnik istega imena in študent teologije Blüml sta v novembru obiskovala občino za občino, da bi pripravila ziljske vindišarje za bodočo slovensko državo. V Št. Štefanu je mogel nadučitelj Valentin Raunig spoznati daljnosežnost takega početja in dati pobudo za odpor. Mnenja je bil, naj bi se ti lažnivi preroki aretirali in je za to pridobil fante iz Št. Štefana in okolice. Ko so dne 24. novembra 1918 prispeli slovenski propagandisti, se jim je slabo godilo. Blümlu in Grafenauerju je sicer uspelo pravočasno pobegniti, drugi pa so bili primorani, da s pospešenimi koraki zapuste območje občine in za njimi so pokale puške bivših vojakov, ki so se vrnili iz vojne domov.«

Dogodke 24. novembra 1918 v Št. Štefanu je obdelal tudi avstrijsko-koroški pisatelj Josef Friedrich Perkonig v romanu »Patrioten«, ki je izšel leta 1950 v založbi Antona Pusteta v Gradcu, Salzburgu in na Dunaju. Na straneh 94 do 106 in 110 piše, da je v nedeljo, 24. novembra, predpoldne prispelo sedem mladih slovenskih, tujih fantov v Št. Štefan, ki so bili oboroženi z velikimi revolverji. Najeti in zapriseženi so bili od duhovnikov in drugih študiranih gospodov za domovino za Karavankami in naj bi zasedli vas Št. Štefan za ljubljansko narodno vlado. Eden teh mladeničev je imel po maši govor s cerkvenega zidu na zbrano ljudstvo, v katerem je poveljeval novo kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev. in rekel, da bo sedaj tudi Koroška Slovenija. Ko je izgovoril zadnje besede, so ga ljudje vrgli s cerkvenega zidu. Drugi mladenič pa je nekoliko pozneje dvakrat streljal z revolverjem v zrak, pa so ga fantje iz Št. Štefana oklofutali. Tretji pa je s palico zbil tablo z nemškim napisom »Gemeindeamt« na tla, pa ga je neki kmet primoral, da je grb zopet namestil na staro mesto na občinskem uradu.

Nato se je vseh sedem mladeničev zaklenilo z županom v občinsko pisarno, kjer so se spravili na občinsko blagajno in preštevali denar, ki so si ga prilastili. Tudi so v nemščini spisane uradne spise zmetali na tla in zažigali v peči. Ljudje pa so skozi okna opazovali to početje.

Iz občinske pisarne so ti mladeniči, »znalci slovenske države«, z revolverji, pripravljenimi na strel, šli v gostilniško sobo. Bili pa so tam z županom vred jetniki ljudske množice, ki se je zbrala pred gostilno. Možje in fantje so bili oboroženi s koli, držaji lopat, ročicami in cepci. Nadporočnik Steiner (to je psevdonim za nadporočnika Steinacherja) pa

je s svojim strežnikom, uniformiranim Beivoglom, vdrl v gostilniško sobo, razorožil vseh sedem fantov in jim zaukazal zapustiti gostilno. Preden so ti mladeniči odšli iz gostilne, so spraznili žepa z denarjem, ki so si ga prisvojili iz občinske blagajne, in ga položili na gostilniško mizo. Zunaj pa so morali skozi špalir množice, ki je divje kričala. Začeli so teči, ljudje pa so metali kamenje za njimi. Pet moških je šlo po župana, ki se je skrtil v gostilniški kuhinji; privedli so ga pred množico in razglasili, da mu je odvzeto županstvo ter ga zaklenili v svinjak.

Pisatelj Josef Perkonig je pod naslovom »Kehraus in St. Stefan« zgoraj opisani odlomek o dogodkih v Št. Štefanu že prej objavil v dnevniku »Kärntner Grenzruf« z dne 10. oktobra 1940, št. 282, kot podlistek v posebni prilogi na strani 2 in 4, izdani ob 20. obletnici koroškega plebiscita. Podnaslov se je glasil: »Iz velikovškega romana o koroškem bramborskem boju, ki nastaja«. V isti prilogi je na drugi strani objavljena kronika boja za Koroško in je za 24. november 1918 zabeleženo: »Jugoslovani se skušajo v Ziljski dolini ustaliti« (Št. Štefan). V letu 1940 objavljenem odlomku je Perkonig še bolj določno oklevetal tistih sedem slovenskih fantov iz okolice Št. Štefana. Pisal je: »...da so bili poslani od par slovenskih župnikov in kaplanov, ki so v teh nemirnih časih hoteli imeti plen, pa sami v svojih talarjih niso mogli iti (v Št. Štefan), da bi vlomili v občinsko blagajno in jo izpraznili; zato so poslali tja mlade ljudi. Dotični slovenski fantje, ubožni poslanci nove države, so revolverje najbrž sprejeli od jugoslovanskih orožnikov.«

Podpisani dr. Julij Felaher, ki sem se tedaj osebno udeleževal dogajanj v Št. Štefanu, ugotavljam:

1. Dolgoletni slovenski župan slovenske občine Št. Štefan, Peter Urbanec, je skupaj s Slovenci domačini sklical na dan 24. novembra 1918 širši sestanek domačega prebivalstva v občini, ki naj bi bil v njegovi gostilni, po domače Korparju, v Št. Štefanu. Ustanovil naj bi se narodni svet za občino Št. Štefan in razglasila naj bi se priključitev občine k Jugoslaviji.

2. Domači župnik Anton Pelnarž je na prošnjo slovenskih domačinov in župana Petra Urbanca nedeljo pred tem, dne 14. novembra, naznanil v cerkvi pri maši, da bo 24. novembra zborovanje v Korparjevi gostilni, na katerem se bo ustanovil narodni svet za občino Št. Štefan.

3. Narodni svet za občino Brdo je dobil od pripravljalnega odbora v Št. Štefanu vabilo,

da pošlje na zborovanje svoje delegate. Kot delegati so bili določeni Ulrik Malič, Mihael Petrič, Josip Ravter in podpisani Julij Felaher. V imenu bodočega narodnega sveta v Blačah, katerega ustanovitev se je že pripravljala, so bili kot delegati poslani v Št. Štefan: Ludvik Grafenauer, Bartel Mörtel, Jernej Limpl in Zdravko Grafenauer. Neresnično je torej, da bi bili ti poslani od par slovenskih duhovnikov in kaplanov, da izropajo v Št. Štefanu občinsko blagajno.

4. Ni res, da bi prej imenovani nosili revolverje ali kakršnokoli drugo orožje, zato je tudi izključeno, da bi eden od njih streljal z revolverjem. Vsi, ki so bili zbrani v Korparjevi gostilni, so bili neoboroženi.

5. Od župana Petra Urbanca nihče ni zahteval ključev od občinske pisarne in tudi nihče ni bil tam. Docela izmišljena in neresnična je trditev, da bi se bili slovenski fantje z županom zaklenili v občinsko pisarno, preštevati denar v občinski blagajni in si ga prilastili ter ga nato pri odhodu iz gostilne položili na gostilniško mizo. Tudi ni res, da bi ti metali uradne spise v občinski pisarni po tleh ali jih zažigali. Izmišljeno je tudi, da je eden od teh fantov zbil tablo z nemškim napisom »Gemeindeamt« s poslopja, v katerem je bila občinska pisarna.

6. Noben uniformiran nadporočnik ni nastopil v Korparjevi gostilni in je neresnična trditev, da je to bil nadporočnik Steiner (ta priimek uporablja Perkonig v romanu »Patrioten« kot psevdonim za nadporočnika Hansa Steinacherja). Steinacherja tedaj sploh ni bilo v Št. Štefanu in ne v Ziljski dolini.

7. Napadalci in razgrajachi zoper Slovence so bili po veliki večini tujci, ki so preprečili zborovanje mirnih slovenskih domačinov dne 24. novembra 1918 v Št. Štefanu z nasiljem. Med njimi so bili trije ali štirje uniformirani bivši avstrijski vojaki, ki so bili oboroženi. Napad je organiziral in tujce privabil v Št. Štefan nadučitelj Valentin Raunig v Št. Štefanu, ki pa sam ni bil domačin. On je bil doma v Glinjah. Narednik Zwick (Cvik), ki je poleg nekega Paulitscha in Rudolfa Waschitschega najbolj divjal in nastopal kot vodja napadalne drhali, je bil nečak nadučitelja Rauniga in ni bil domačin. On je bil še v vojaški uniformi in je nosil vojaški čin avstrijskega narednika. Tudi Paulitsch je bil tujec.

Ko sem se podpisani po letu 1950 srečal s pisateljem Josefom Friedrichom Perkonigom v vinski kleti Longo na Novem trgu v Celovcu, sem mu v pogovoru predložil neresničnost podatkov, ki jih je napisal o dogodkih v Št.

Štefanu v svojem romanu »Patrioten«, posebno pa zadevo vdora v občinsko pisarno in izropanje občinske blagajne ter krivično označitev župana Petra Urbanca. Odvrnil mi je: »Obžalujem, toda dobil sem tak opis in poročilo o dogodkih v Št. Štefanu, ki sta mi služila za podlago za moje pisanje«. To izkrivljeno poročilo je sestavil omenjeni nadučitelj Valentin Raunig, ki si je na lepem izmislil tako neverjetne stvari, da je laže kril vdor tujcev v Št. Štefan in nasilni napad na mirno slovensko prebivalstvo; uglednega slovenskega župana Petra Urbanca pa je v tem poročilu opisal kot pokvarjenega in neznačajnega človeka samo zato, ker je bil zaveden Slovenec. Pripominjam, da je bil Peter Urbanc nepretrgoma 21 let od Slovencev izvoljeni župan občine Št. Štefan. Rojen je bil leta 1865. Pred njim je bil dolga leta slovenski župan občine Št. Štefan njegov oče Jakob Urbanc, ki je bil istočasno odbornik podružnice sv. Cirila in Metoda v Št. Štefanu.

Dne 24. novembra 1918 ga je drhal tujcev poniževala in zaklenila v svinjak ter odstavila kot župana, kljub temu je bil pri poznejših občinskih volitvah izvoljen na slovenski listi v občinski odbor. Dne 29. junija 1918 je bil župan Peter Urbanc odlikovan z vojnim križcem od avstrijskih oblasti.

Primoran sem tu omeniti, da je bil nadučitelj Raunig funkcionar nemške hranilnice in posojilnice v Št. Štefanu in je poneveril večjo vsoto denarja. Ko je revizija odkrila njegovo poneverbo, je zbežal iz Št. Štefana v Celovec in si v Trnji vesi prerezal žile. Deželno sodišče v Celovcu ga je obsodilo na več let zavora, ki jih je presedel.

Isti Valentin Raunig je organiziral tudi napad na jugoslovanske orožnike. Ti so po 24. novembru 1918 prevzeli orožniško postajo v Št. Štefanu, ki jo je vzpostavil orožniški nadporočnik Mehle. Zaradi maloštevilnega moštva pa se je morala v decembru 1918 ta postaja opustiti.

IV

SLOVENSTVO V OBČINI ŠT. ŠTEFAN

V Perkonigovem romanu »Patrioten« nastopata pred ljudsko množico, ki je prišla na zborovanje h Korparju v Št. Štefan, dva »junaka«, razbijača tega zborovanja, neki »Rot-schädel« in »Stangel«, ki kričita pred Korparjevo hišo, potem ko so najeti tujerodni razgrajachi preprečili zborovanje: »Živijo Nemčija! — Mi stojimo tukaj na nemških tleh in jih bomo nemška ohranili do naše zadnje kaplje krvi«. ... Njima pa sekundira prevoznikov sin Peter Puschnig z vzkliki:

»Koroška je Nemčija... tudi Št. Štefan je Nemčija!« (str. 102 in 103 v romanu »Patrioten«).

Da je bila v tisti dobi občina Št. Štefan 100 % slovensko ozemlje in njeno prebivalstvo slovensko, naj v dokaz navedem le nekaj bežnih dejstev, iz katerih izhaja, da je bilo slovensko prebivalstvo občine v novembru 1918 upravičeno z ustanovitvijo narodnega sveta potrditi slovenski značaj občine in manifestirati voljo ljudstva za priključitev k Jugoslaviji.

Občina Št. Štefan v političnem okraju Šmohor meri 36,93 km² in leži ob slovensko-nemški jezikovni meji severno od reke Zilje. Obsega naslednje slovenske vasi: Draganče, Gozdinja ves, Hadre, Krnica, Kazaze, Loče, Močidle, Na Podne, Na Potoce, Nizale, Plešišče, Polane, Poreče, Senčni graben, Smočica, Sušoviče, Št. Pavel na Zilji, Št. Štefan na Zilji, Vezenice. Po ljudskem štetju iz leta 1961 šteje obina 1582 prebivalcev.

Občina Št. Štefan je pred letom 1918 imela več kot 30 let nepretrgoma slovenskega župana in Slovenci so pri vseh občinskih volitvah dosegli znatno večino odborniških mest v občinskem odboru. Zadnji slovenski župan, ki je skozi 21 let do konca novembra 1918 stal na čelu občine, je bil Peter Urbanc, posestnik in gostilničar v Št. Štefanu. Zaveden, značajan Slovenec, vzoren gospodar in javni delavec, vseskozi poštenjak, ki je užival velik ugled med domačim prebivalstvom in pri avstrijskih oblasteh. Kdor je poznal tega nesebičnega moža, se mora zgražati, da je opisan v romanu »Patrioten« kot pokvarjenec in neznačajnejš in da ga pisatelj Perkonig spravlja celo v zvezo z izmišljeno vlomno tatvino v občinsko blagajno dne 24. novembra 1918. Ta grdi opis je delo zloglasnega nadučitelja Valentina Rauniga, po katerem neresničnem poročilu je pisatelj Perkonig povzel svoje podatke. Župan Peter Urbanc je bil oče dveh sinov, zavednih Slovencev, gimnazijskega abiturienta Petra, ki je v prvi svetovni vojni padel na fronti v Galiciji, in pravnika doktorja Antona, poznejšega odvetnika in kulturnega delavca v Ljubljani.

V občini Št. Štefan je poslovala slovenska posojilnica in hranilnica, ki je bila ustanovljena že leta 1894 vzorno in v zadovoljstvo slovenskega prebivalstva. Tako je imela leta 1906 — 311.170,92 avstrijskih kron denarnega prometa. Tudi so Slovenci imeli v Št. Štefanu slovensko konzumno društvo. To je bilo ustanovljeno leta 1896 kot zadruga z omejeno zavezo, ki je poslovalo v Murovi hiši.

Dalje je v Št. Štefanu delovala podružnica narodno-obrambne Družbe sv. Cirila in Metoda, ki je bila ustanovljena in ustanovitev potrjena z odlokom koroške vlade, št. 249, dne 22. februarja 1890. Leta 1892 je podružnica imela 133 članov, leta 1901 42 članov. Odborniki podružnice so bili slovenski kmetje domačini: Vinko Jank, Gašpar Leks, Ivan Morič, Ivan Verlič, Jernej Leks, Jakob Urbanec, Peter Urbanec, Jurij Blüml, Tone Milonik. Podružnica je obstajala do leta 1918.

Razen tega je v občini obstajalo in delovalo slovensko izobraževalno društvo, ki je imelo lastno knjižnico. V okviru tega društva so bile gledališke predstave, igrali so domači igralci diletanti.

Tudi po uradnih avstrijskih ljudskih štetjih v letih 1880, 1890, 1900 in 1910 je občina Št. Štefan bila skoraj 100 % slovenska.

Po občevalnem jeziku prebivalstva je bilo v občini:

	S slovenskim občevalnim jezikom	Z nemškim občevalnim jezikom
Leta 1880	1896 prebivalcev	50 prebivalcev
leta 1890	1777 prebivalcev	45 prebivalcev
leta 1900	1916 prebivalcev	34 prebivalcev
leta 1910	1713 prebivalcev	138 prebivalcev

Po štetju, izvedenem od slovenskega političnega in gospodarskega društva v letu 1910 je bilo 1826 prebivalcev s slovenskim in 25 prebivalcev z nemškim maternim jezikom.

V občini sta bili dve utrakvistični (slovensko-nemški) ljudski šoli in sicer štirirazredna v Št. Štefanu in dvorazredna v Št. Pavlu. Po uradni župnijski statistiki je bilo še l. 1923 na na šoli v Št. Štefanu 159 ali 97 % slovenskih otrok, ki so obiskovali slovenski verouk in le 6 ali 3 % nemških otrok, ki so obiskovali nemški verouk. Bili so to otroci učiteljev in nameščencev v graščini barona Aichelburga. V ljudski šoli v Št. Pavlu pa je bilo 53 slovenskih otrok, ki so obiskovali slovenski verouk in samo 3 nemški otroci, ki so obiskovali nemški verouk. Občina Št. Štefan obsega dve fari: Št. Štefan in Št. Pavel. Obe fari sta tako v letnih šematizmih krške škofije kakor tudi na zemljevidu župnij, izdelanem od Streit-Wutetja, označeni kot slovenski fari, v katerih se v bogoslužju uporablja samo slovenski kot cerkveni jezik. Oba župnika na obeh farah sta bila vedno slovenskega oziroma slovenskega rodu in zavedna narodnjaka. Vsi napisali v cerkvah in na kapelah križevega pota na Kalvariji v Št. Štefanu so bili v novembru 1918 še vedno izključno slovenski. V župniji Št. Štefan je bilo leta 1918 — 28 naročnikov Mohorjevih knjig, v župniji Št. Pavel pa 15. Tudi je bilo v občini Št. Štefan do leta

1918 lepo število naročnikov slovenskega koróškega tednika »Mir«.

Napis na železniški postaji Št. Štefan—Blače je bil od otvoritve ziljske železnice v letu 1895 do novembra 1918 dvojezičen.

V občini Št. Štefan se je rodil pri p. d. Nadižarju na Potoce Urban Jarnik, znameniti pesnik in jezikoslovec, sedaj je na Jarnikovem domu rod Ferlič p.d. Cijanič, hiša pa je na novo zgrajena.

Nadalje se je dne 16. aprila 1898 rodil pri p. d. Kugliču v Št. Pavlu stolni prošt krške škofije in prelat dr. Rudolf Blüml, ki je 28. septembra 1966 umrl v Celovcu. Iz občine Št. Štefan izvirajo slovenska učitelja Valtarič in Leks, ki sta padla v prvi svetovni vojni, jurist Jarnik, gimnazijski abiturient Peter Urbanc ter doktor Anton Urbanc, advokat in javni delavec, dipl. ing. arh. Janez Oswald ter še mnogo drugih slovenskih kulturnih delavcev in intelektualcev.

Iz zgoraj navedenega opisa narodnostnih in političnih razmer v občini Št. Štefan izhaja, da je bila tedaj do vključno leta 1918 občina skoraj popolnoma slovenska in v tedanji dobi najmočnejša postojanka na slovenskem ozemlju severno od Zilje ob slovensko-nemški jezikovni meji. Občina leži na tako imenovanem Ponagorju, katero ozemlje se razteza od Čač—Čajne pa do zahodne meje sosedne občine Goriče.

To so zgodovinska dejstva, to je zgodovinska resnica. Dne 24. novembra 1918 je v Št. Štefanu zmagalo golo nasilje tujcev proti narodni volji Slovencev. In to nasilje se od tega časa nadaljuje v različnih oblikah. Po uradnih avstrijskih ljudskih štetjih z dne 1. junija 1951 pa je izkazano, da velja sedaj občina Št. Štefan za popolnoma nemško občino, celo župnika Pelnarža in njegovega kaplana so vpisali v števne pole samovoljno kot Nemca. Isti postopek se je ponovil pri ljudskem štetju leta 1961.

LJUDSKO ŠTETJE Z DNE 7. MARCA 1923 NA KOROŠKEM

TONE ZORN

V znanstveni, poljudnoznanstveni literaturi in v dnevnem časopisju je bilo že večkrat načeto vprašanje, koliko je Slovencev na Koroškem in kakšno je njihovo razmerje do deželanov nemškega jezika po posameznih geografskih okoliših. Da rezultati ljudskih štetij, ki sprašujejo po raznih variantah občevalnega jezika, ne dajejo resnične podobe in da so v škodo manjšine, priznavajo tudi neslovenski pisci, med njimi celo dr. Martin Wutte, z opozorilom, da se je pri štetju leta 1900 naštel na Koroškem s kriterijem občevalnega jezika več Nemcev na škodo slovensko govorečega prebivalstva.¹ Pa tudi pretres podatkov pri ljudskih štetjih pokaže precejšnja neskladja po posameznih jezikovnih kategorijah. Poleg neenotnih kriterijev: sprašuje se po občevalnem jeziku (do leta 1910); leta 1934 po tem, h kateremu kulturnemu krogu se posameznik prišteva; leta 1939 po jeziku, ki se ga posameznik poslužuje v vsakdanjem življenju; leta 1951 pa so se vprašanja znova povrnila k stari metodi avstrijske statistike, ki je spraševala po jeziku, ki ga posameznik govori v družinskem krogu; od leta 1939 dalje se sprašuje tudi po Slovencem žaljivi jezikovni kategoriji »windisch«.

Pretresi ljudskih štetij po narodnostnih kategorijah tudi kažejo, da je bila najmanj tendenciozna prva avstrijska narodna statistika iz leta 1846, ko nacionalni boji še niso bili tako ostri in ko so bili uradni krogi še bolj objektivni.² Tedaj je bilo ugotovljenih na vsem Koroškem 95.544 Slovencev (30 %) in 223.033 Nemcev (70 %), po novejših raziskavah pa smemo trditi, da je bilo naštetih tedaj še vedno premalo slovensko govorečih Korošcev in da je njihovo resnično število presegalo 100.000.³ Druga avstrijska statistika iz leta 1880 je dognala 85.154 Korošcev s slovenskim občevalnim jezikom na območju avstrijske Koroške po letu 1920 (na ožjem etničnem slovenskem ozemlju z nemškim robom 84.826), bila je pa že precej tendenciozna v korist nemško govorečih. Na istem območju so leta 1910 naštel 66.602 Korošca s slovenskim občevalnim jezikom (na ožjem območju 66.191), a po istočasnem slovenskem štetju naj bi bilo še vedno nad 115.000 Slovencev. Štetje leta 1923 je naštel le še 39.292 slovenskih Korošcev, najbolj porazne pa so številke leta 1934, ko je bilo naštetih le 26.796 Slovencev. Pač pa zasledimo naraščanje števila slovensko govorečih ob štetju 1939, ko so nacistične oblasti naštele v raznih jezikovnih kategorijah nad

45.000 slovensko govorečih Korošcev.⁴ Podobne vrednosti je dalo tudi ljudsko štetje leta 1951 na območju dvojezičnega šolstva (42.095),⁵ leta 1961 pa je bilo naštetih na istem območju brez nekaterih občin na severni jezikovni meji 25.472 slovensko govorečih Korošcev. Dr. Janko Pleterski ob tem štetju ugotavlja — upoštevajoč podatke popisov jezikovne strukture učencev na dvojezičnih šolah in podatke štetja leta 1951 — da bi moralo štetje leta 1961 izkazati nad 50.000 slovensko govorečih oseb, pripominja pa tudi, da mora ta vrednost služiti le kot spodnja in to dokaj nizka meja pri ugotavljanju številčne moči koroškega slovenstva.⁶ Tudi z avstrijske strani imamo kritične glasove o podatkih jezikovne strukture Koroške po posameznih ljudskih štetjih. Po prvi svetovni vojni imamo taka opozorila za štetje leta 1923, ko je avstrijski socialnodemokratski tisk zavračal rezultate tega štetja ter ocenil takratno število na Koroškem bivajočega slovenskega prebivalstva na okrog 80.000.⁷ Dr. Theodor Veiter je leta 1936 ocenil število koroških Slovencev na 55.000.⁸ Po drugi svetovni vojni je ocenil vidni avstrijski socialistični delavec Populorum število Korošcev slovenskega jezika na 70.000, ameriški zgodovinar Hans Kohen pa nad 75.000,⁹ britanska zasedbena oblast je cenila število slovensko govorečih Korošcev med 60.000 do nad 80.000.¹⁰

Ob štetju leta 1923 moramo predvsem upoštevati, da se je štetje odvijalo v neugodni atmosferi, ki je vladala po plebiscitu 10. oktobra 1920. Da pa rezultati tega štetja niso bili neugodni le za Slovence, kaže takratni protest češkoslovaškega narodnega sveta na Dunaju kanclerju dr. Seiplu proti metodam oblasti pri tem štetju. Narodni svet je tudi zahteval ponovitev štetja v krajih, poseljenih s češkim življem in to ob sodelovanju češkoslovaškega narodnega sveta.¹¹ Na to pritožbo je dunajski župan priznal, da podrejeni organi niso vedno postopali zakonito in pravično ter obljubil ukrepe, da bi se kaj takega več ne ponovilo.¹²

Tako kot za časa stare monarhije so tudi leta 1923 popisovali prebivalstvo številni komisariji, ki so jih izbrale posamezne občine. Po ustreznih določilih so spraševali po jezikovni pripadnosti, znanju nemščine ter narodnostni pripadnosti in rasi (za Žide), upoštevajoč pod jezikovno pripadnostjo tisti jezik, ki ga posameznik najlaže govori in v katerem najlaže misli.¹³ Teoretično bi bilo

po teh določenih štetje po jezikovni in narodnosni pripadnosti vsekakor ustrežnejše, vendar so se ob popisovanju pokazali za Slovence neustrezni postopki koroških lokalnih faktorjev. Tako je izdal celovski okrajni glavar navodilo, po katerem bi se morale že pri svoj čas nameravanem ljudskem štetju pri določevanju števnih komisarjev »posamezne občine... v prvi vrsti ozirati na javne uradnike in na nastavljene Nemce, ki so bili izgnani iz narodne države.«¹⁴

Da so bili pri štetju postavljeni tudi Slovencem očitno nenaklonjeni števni komisarji, kaže akt celovskega okrajnega glavarja Rainerja, ki je v nasprotju z navodili notranjega ministrstva zahteval spremembo sestave števnih komisarjev v izrazito slovenskih občinah Sele, Slovenski Plajberk in Bistrica v Rožu. Šlo je namreč za vključitev Slovencev nenaklonjenega učiteljstva v popisovalni aparat: »Okrajno glavarstvo je opazilo, da je v tamkajšnji občini izločeno učiteljstvo pri postavljanju števnih komisarjev. Okrajno glavarstvo ne more odobriti tega postopka ter naroča občinskemu predstojništvu, da se takoj poveže s šolskim vodstvom ter pritegne učiteljstvo za števne komisarje. Izloči se toliko od občine predlaganih komisarjev, kolikor je učiteljev na razpolago. Okrajno glavarstvo je prepričano, da brez sodelovanja učiteljstva pri štetju v tamkajšnji občini ne bo možna potrebna varnost, za katero je ta odgovorna. Učiteljstvo bo opravljalo delo števnih komisarjev brezplačno. O izvršitvi je treba takoj poročati.«¹⁵ Slovenski tisk je ob tem pisal, da je za tem dopisom stala znana protislovenska organizacija Kärntner Heimatdienst.¹⁶ Za občino Bistrico v Rožu opozarja v tipkopisnih spominih predvojni koroški deželnozborski poslanec Janez Starc, da so po prejemu tega odloka izvedli v tej občini ponovno štetje, pri katerem je učiteljstvo naštel za tretjino manj Slovencev.¹⁷ Podobno je v občini Blato na podlagi odloka velikovskega okrajnega glavarja po že opravljenem štetju učitelj Pörtsch popolnoma ponemčil slovenska zaselka Komel in Vrh. Podobne jezikovne »spremembe« so nastale v jezikovni strukturi tudi po drugih krajih.¹⁸ Ponekod pa so šli učitelji-popisovalci še dalje; tako je v Šmihelu učitelj Wrölich pobiral istočasno podpis proti slovenščini v tamkajšnji cerkvi, čemur je krški ordinariat tudi ustregel.¹⁹ V občini Bistrica pri Pliberku pa je okrajno glavarstvo po že zaključenem štetju zahtevalo, da mora občina dati v pregled celoten popisni material tamkajšnjemu nadučitelju. Občina tega ni storila, temveč poslala ves

elaborat okrajnemu glavarstvu, s pomočjo katerega so tamkajšnji orožniki in nadučitelj »popravili« rezultate štetja v nemškem duhu, občinski tajnik pa je moral za leto dni v preiskovalni zapor, ker je naštel premalo nemško govorečih. Prav tako je bil odstavljen tudi župan občine Lipa v beljaškem okrajnem glavarstvu.²⁰

Na odločilni vpliv deželnih oblasti na orientacijo števnih komisarjev opozarja tudi dejstvo, da so bili v občini Dobrla ves poučeni v tem smislu, da morajo, kar se tiče znanja nemščine, osebam, pri katerih slutijo vsaj minimalno znanje tega jezika, vpisati nemščino, čeravno stranka to zanika.²¹ V Podjuni se menda ni postavljalo vprašanje po nacionalni, ampak po državni pripadnosti (»Korošec ali Jugoslovan«), kar je tudi imelo posledice pri dokončnih podatkih vpisa. Števni komisarji so poudarjali, da kolikor bodo našli preveč Slovencev, bo Drava postala meja med Avstrijo in Jugoslavijo. Po tej razlagi naj bi imelo štetje tudi plebiscitarni značaj, značaj glasovanja za Avstrijo ali Jugoslavijo.²²

Dokumentacija kaže, da ponekod sploh niso spraševali po jezikovni pripadnosti.²³ To gledanje se je pokazalo tudi v občini Dholca, kjer je poudaril števni komisar slovenski stranki, da se more vpisati le za Nemca, Srba ali Hrvata, ker Slovencev ni več.²⁴ V Loki pri Glinjah je popisovalec celo spraševal Slovence, za katero državo so glasovali pri plebiscitu.²⁵ Najbolj odkrit pa je bil števni komisar v Podgori (Rož) s pojasnilom, da je tako vseeno, ali se posameznik vpiše za Slovence ali Nemca, saj bodo pozneje podatki štetja po jezikovnih kategorijah prenašeni.²⁶ V dokaz, da se ugotovitve štetja niso ujemale z dejanskim stanjem, so izvedli Slovenci — podobno kot leta 1910, 1925. leta privatno statistiko po družinskem jeziku v 57 od 77 občin južne Koroške. Ta popis je zajel med 80.704 prebivalci 71.542 oseb s slovenskim in 9162 oseb z nemškim družinskim jezikom, od katerih je bilo 4893 priseljencev, rojenih drugje.²⁷ Rezultati štetja so bili objavljeni leta 1925. Še pred tem pa je slovenski deželnozborski poslanec dr. Franc Petek v deželnem zboru 28. januarja 1925 kritiziral izvedbo tega štetja; slovensko Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem pa je po ustanovitvi odbora za pritožbe pri koroškem deželnem zboru vložilo 22. februarja 1926 tudi posebno formalno pritožbo.²⁸ Podobno pritožbo so leta 1923 predložili velikovskemu okrajnemu glavarstvu z zahtevo po reviziji ljudskega štetja tudi Slovenci iz Libuč.²⁹

Tako v povezavi z rezultati štetja 1923 kot tudi s takratnimi pogajanji o uvedbi posebne kulturne avtonomije za koroške Slovence je leta 1929 objavil Janez Starc v julijski številki glasila nemških manjšin v Berlinu Kulturwehr podatke slovenskega privatnega popisa iz leta 1910 po občinah v primerjavi z rezultati štetja tega leta. Ti podatki so v nasprotju z drugimi popisi toliko bolj zanimivi, ker podajajo poleg sumarnih številčk tudi jezikovno strukturo slovenskih in nemško govorečih otrok iz 87 šol južne Koroške.³⁰ Objava teh podatkov je po opozorilu Janeza Starca vzbudila dokajšnje razburjenje v krogih koroške deželne vlade.³¹ V obrambo rezultatov štetij leta 1923 pa je čez tri leta stopil tudi tiskovni referent koroške deželne vlade, Bernhard Scheichelbauer, zajemajoč tudi podatke posameznih političnih volitev na območju južne Koroške, prištevajoč k nemštvu vse Korošce slovenskega jezika, ki so v tem času oddajali svoje glasove nemškim političnim strankam.³²

OPOMBE

1. Die sprachliche Verhältnisse in Kärnten auf Grundlagen der Volkszählung vom 1900 und ihre Veränderungen im 19. Jh., Carinthia 1, 1906, str. 153—178. — 2. B. Grafenauer, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stol. do danes, Koroški zbornik, 1946, str. 197—248. — 3. Prav tam. — 4. (T. Zorn), Ob ljudskem štetju 1939 na Koroškem, Koroški koledar 1966, Celovec 1965, str. 55; Th. Weiter, Die Sprach- und Volkszugehörigkeit in Österreich nach den Ergebnis-

sen der Volkszählung vom 1939, Europa Ethnica, Wien, 1965, št. 3, str. 109—123. — 5. Vl. Klemenčič, Pretres avstrijskega popisa prebivalstva 1951 glede na jezikovno strukturo prebivalstva na Koroškem, Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja, 1960, št. 2, str. 101—182. — 6. J. Pleterski, Die Volkszählung vom 31. März 1961 in Kärnten, prav tam, 1966, št. 4/5, str. 182—183. — 7. Arbeiterwille, 5. 4. 1925 (po Carinthus-Erhartič, Die Lage der Slowenen unter Österreich und jene der Deutschen im Königreiche der Serben, Kroaten und Slowenen, Ljubljana 1925, str. 10. — 8. Th. Weiter, Die Slowenen in Kärnten, Leipzig, 1936, str. 129 sl. — 9. Vl. Klemenčič, c. d. — 10. Prav tam; Continental Daily Mail, 25. 10. 1946. — 11. Koroški Slovenec (KS), 4. 4. 1923, št. 14. — 12. KS, 28. 3. 1923, št. 13. — 13. KS, 28. 2. 1923, št. 9. — 14. Prav tam. — 15. KS, 28. 3. 1923, št. 13. — 16. KS, 28. 3. 1923, št. 13; 4. 4. 1923, št. 14. — 17. Spomini Janeza Starca, shranjeni v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja. — 18. KS, 2. 5. 1923, št. 18; 23. 5. 1923, št. 21. — 19. KS, 25. 4. 1923, št. 17. — 20. KS, 16. 5. 1923, št. 20. — 21. KS, 18. 4. 1923, št. 16, prim. tudi 28. 3. 1923, št. 13. — 22. KS, 6. 6. 1923, št. 23; 23. 8. 1923, št. 13. — 23. Npr. v velikovškem okrajnem glavarstvu, prav tam. — 24. Gl. op. 15. — 25. KS, 25. 4. 1923, št. 17. — 26. KS, 4. 6. 1923, št. 26/27. — 27. B. Grafenauer, c. d. str. 217. — 28. Prav tam, str. 204. — 29. KS, 28. 3. 1923, št. 13. — 30. Schul- und Religionsunterrichtsstatistik der slovenischen Minderheit in Kärnten, Kulturwehr, Zeitschrift für Minderheiten Kultur und — Politik, Berlin, zv. 7, 1929, str. 246—252. — 31. Prim. spomine Janeza Starca. — 32. B. Scheichelbauer, Aufrichtigkeit, Klarheit, Verständigung, Klagenfurt, 1932.

IZ DELA NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Razstava o gradovih na Gorenjskem

Razstava o gorenjskih gradovih je bila postavljena v galeriji Mestne hiše v Kranju decembra leta 1967, nato pa v Kamniku in Skofji Loki.

Pripravili so jo Gorenjski muzej v Kranju, Muzej v Kamniku in Zavod za spomeniško varstvo v Kranju; sodeloval je tudi dr. Ivan Komelj, konservator Zavoda za spomeniško varstvo SRS.

Na razstavi je bilo prikazanih 63 gorenjskih gradov in to s fotografskimi povečavami grajskih objektov, arhitekturnih detajlov in reprezentativnih stilnih elementov (189), situacijami, tlorisi, načrti in zemljevidi (51), arhivskimi dokumenti (11) in nekaterimi drugimi predmeti.

Tako po prikazani materiji kot po namembnosti je bila zamišljena kot zgodovinska razstava, pri kateri je težišče na slikovnem gradivu, študijsko pripravljenih zemljevidih, načrtih, tlorisih, situacijah in obsežnih tekstih ter legendah.

Posebnost razstave je bila predvsem v prikazu velikega števila gradov, postavljenih na celotnem območju historične Gorenjske v obdobju XI. do vključno XIX. stoletja. Razumljivo je, da so bila zaradi tega potrebna velika predhodna dela, s katerimi so prireditelji pričeli že v decembru 1966, in se niso omejevala samo na študij virov in literature ter na zbiranje dokumentarnega gradiva, marveč so bile opravljene številne terenske raziskave, pri katerih se je ugotavljalo stanje grajskih objektov, stilne oznake, za starejše gradove pa so bile opravljene terenske izmere. Zaradi velikega števila tovrstnih objektov seveda raziskave še niso zaključene in bo za dokonč-

no obdelavo zbranega gradiva potrebna še nadaljnja komparacija arheoloških, zgodovinskih in umetnostno-zgodovinskih izsledkov. Namen razstave je bil posredovati obiskovalcem poglobljene podatke o nastanku, gradbenem razvoju in današnjem stanju gradov ter ga opozoriti na vse pomembnejše dogodke, ki so povezani z njimi.

V uvodnem delu razstave so bili na preglednih kartah razvrščeni vsi gorenjski gradovi po stilno-razvojnih in tipološki pripadnosti, geografski legi, srednjeveški gradovi pa tudi po prvih omembah v virih. Sledili so prikazi posameznih gradov. Poseben problem je predstavljalo za pripravljavce vprašanje razporeditve. Odločili smo se za kronološko zaporedje po najstarejših ugotovljivih gradbenih fazah. Pogosto so sicer prve omembe gradov v arhivskih virih že starejše, kar pa tudi ne izključuje možnosti, da je bil grad postavljen že desetletja prej.

Na Gorenjskem se omenjajo gradovi v vi-rih sicer že v X. in XI. stoletju (castrum Bosisen, briksenška utrdba v Kranju, castellum Veldes), bili pa so to le leseni, utrjeni dvori, ki se niso ohranili. Najstarejši gradovi, ki so bili torej prikazani na razstavi, so nastajali v XII. stoletju na višinah, na težko dostopnih in naravno zavarovanih predelih. Za vodilni družbeni razred, višje plemstvo in višjo duhovščino, so bili oporišče njihove oblasti, upravna in gospodarska središča njihovih zemljiških gospostev, med sovražnimi spopadi pa so dajali varno zavetje fevdalcem in njihovim družinam. Za te zgodnje gradove je značilna stolpasta oblika (turn). Stolpasti gradovi so imeli predvsem obrambni značaj, služili pa so tudi za stanovanja in za potrebe uprave (primer stolpastega gradu Zgornji

Grad Kamen pri Begunjah
Gorenjski muzej v Kranju

stolp na Krancju v Škofji Loki). Zaradi večje udobnosti so že v naslednjih stoletjih dodajali stolpu poleg obzidja še poseben trakt, stanovanjski palacium (npr. Novi grad — Neuburg nad Preddvorom, Waldenberg nad Zgornjo Lipnico itd.). Pri srednjeveških gradovih je bil na razstavi poseben poudarek na terenskih izmerah. V prvotni obliki se nam na Gorenjskem niso ohranili, zato moremo elemente romanske in gotske arhitekture slediti le v razvalinah ali fragmentarno v prezidavah.

V drugem delu razstave so bili pokazani gradovi iz XVI. do vključno XIX. stoletja. Z uporabo strelnega orožja in zaradi težnje po vse večji stanovanjski udobnosti so gradovi začeli izgubljati svojo obrambno in strateško vlogo; že v drugi polovici XVI. stoletja, ponekod pa že prej, so jih začeli postavljati v ravnino. Ti, tako imenovani dvoriščni gradovi so bili še utrjeni z značilnimi ogelnimi stolpi (npr. Brdo pri Kranju, Brdo pri Lukovici,

Krumperk itd.), ki pa so v kasnejšem času okrnili v ogelne pomole (npr. Zaprice pri Kamniku, Čemšenik pri Domžalah, Drnča pri Begunjah, itd.). V XVII. stoletju so bili skoraj vsi obstoječi gradovi barokizirani, nastalo pa je tudi nekaj novih graščin. V XIX. in XX. stoletju so sledili težnji po vse večji reprezentativnosti. Tudi gorenjski gradovi so se v tem času ponašali s slavnostnimi dvoranami, razčlenjenimi fasadami, razkošnimi stopnišči in bogato urejenimi parki.

V XX. stoletje podedovana dediščina preteklih generacij predstavlja danes pereč spomeniški problem. Razen nekaterih grajskih objektov, ki so ohranili reprezentativen značaj (npr. Strmol pri Cerkljah, Brdo pri Kranju, dvorec v Goričanah, Blejski grad, Škofjeloški grad, Zaprice pri Kamniku, Ruardova graščina na Jesenicah) so skoraj vsi starejši gradovi in razvaline kljub prizadevanju spomeniške službe ogroženi.

Majda Zontar

NOVE PUBLIKACIJE

ARS Sloveniae — Sergej Vrišer, Baročno kiparstvo, Mladinska knjiga 1967

Ars Sloveniae bo v bodoče velika zbirka umetnostnozgodovinskih knjig, ki nam bo s kratkimi teksti, a bogatimi ilustracijami, približala našo kulturno preteklost. Za tak naslov zbirke so se odločili zato, da bomo razumeli pod imenom Ars Sloveniae vso tisto umetnost, ki jo je izpela naša zemlja, ne glede na to, kakšnega rodu je bil umetnik, ali odkod je prišel.

Že od prve svetovne vojne dalje se pojavljajo poskusi podati celotni pregled naše umetnosti. Temeljno delo naše umetnosti smo dobili ob izidu Orisa dr. Franceta Steleta leta 1924 (druga izdaja Mladinska knjiga 1966). Tudi Steletova Monumenta Artis Slovenicae I. in II., ter Slovenski slikarji, izšli že po drugi svetovni vojni, so mnogo prispevali k popularizaciji našega slikarstva. Zadnji Cevčev pregled slovenske umetnosti (Prešernova družba) je za tako resen tekst zaslužil boljšo knjižno opremo.

Zadnji čas pa je Mladinska knjiga sprožila misel, da so razmere pri nas že dovolj ugodne za izdajo reprezentančne zgodovine naše umetnosti, ki bi ponesla glas naših spomenikov tudi preko meja. Mladinska knjiga je v to podjetje materialno že precej vložila. Vseh knjig bi bilo 30, izšle pa bi nekako v osmih letih. Knjige bi ne izhajale kronološko, ampak pač tako, kakor imajo avtorji pripravljene svoje tekste. Vsa zbirka pa bo izšla še v nemškem jeziku. Reprodukcijske bodo tiskali pri nas, tekst pa v Nemčiji. V nadaljnjem imajo pripravljeno že gotško plastiko Emilijana Cevca in gotško arhitekturo Ivana Komelja. Kdor je ljubitelj hrbtov lepih knjig, bo čez osem let zbirko z veseljem pogledal. Ker Slovenci še nimamo umetnostne topografije, se ni bati, da bo s to zbirko zaključeno zanimanje in pisanje o naši umetnosti, saj zbirka Ars Sloveniae ne gre v na-drobnosti.

Prva knjiga Sergeja Vrišerja Baročno kiparstvo je opremljena po vseh načelih reprezentančne knjige. Likovno je knjigo opremil Lojze Gostiša, fotografski mojster pa je bil Nino Vranič. Bakrotiske so tiskali v Zagrebu, tekst pa v Ljubljani. Teksta je le dvajset strani, zaključuje pa ga zemljevid Slovenije s kraji, pomembnimi za baročno plastiko. Avtor je svojo temeljno študijo o baročnem kiparstvu na slovenskem Štajerskem razširil na vso Slovenijo (glej Sergej Vrišer, Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem, poro-

čilo o Kroniki XII, 1964, str. 142). Res je, da je baročno kiparstvo doživelo vrhunec kvantitete in kvalitete na Štajerskem, vendar so tudi drugi predeli prinesli svoje. Premalo se zdi poudarka na primorski kamniti plastiki. Kraški jug je inspiriran v Italiji, lahkotnejši, v lesu se izražajoči del Slovenije pa je vplivan iz Gradca. Oba vpliva se seveda prepletata in ostre meje ne moremo potegniti. Zelo na kratko obdela avtor delavnico pohorajskih Facijev itd. ...

Glavni del knjige obsega album 74 celostranih slik v bakrotisku ter 6 barvnih reprodukcij. Pri fotografijah imamo večkrat opravka z detajlom, katerega se bo posebno veselil ljubitelj umetnosti, manj umetnostni zgodovinar. Škoda je, da slike niso podnaslovljene, saj človek številke ob tekstu komaj dešifrira. Seznam del z opombami, ki sledi reprodukcijam, služi kot podnaslov k slikam. Sledi katalog z opombami. Ob teh manjših slikah so dokaj obširni komentarji. Seznam del z opombami in katalog z opombami se nanašata le na gradivo, obravnavano v tej knjigi. Škoda je, da se nekatere reprodukcije v albumu ponove zopet v katalogu. Prav na koncu knjige je na eni strani, vendar s tremi napakami, navedena večinoma domača literatura. (Tudi pri katalogu in seznamu del je nekaj podobnih spodrsrljajev.) Čeprav bo zbirka izhajala tudi v nemščini, bi bili resumeji v tujih jezikih primerni tudi pri slovenski izdaji (francoščina, angleščina).

Umetnostni zgodovinar bo še nadalje segal po temeljnih člankih za baročno kiparstvo. disertaciji Sergeja Vrišerja ter po gradivu Melite Stele mlajše v ZUZ n. v. IV. 1957 in ZUZ n. v. V.-VI. 1959.

Res pa je, da smo z Baročnim kiparstvom dobili knjigo, ki bo naše dovolj kvalitetno kiparstvo dostojno zastopala v svetu.

France Stukl

France Stele, Arh. Jože Plečnik v Italiji 1898—99. Slovenska Matica, Ljubljana 1967

France Stele nam v pričujoči knjigi objavlja Plečnikovo korespondenco in deloma njegov dnevnik s poti po Italiji in Franciji. Celotna Plečnikova korespondenca je ogromna. V tej knjigi imamo opraviti z lepo zaključeno celoto približno enega leta.

Od nekdanj so umetniki radi potovali v Italijo. Že slavni Dürer je šel dvakrat preko Alp, pozneje pa je postala Italija obljubljena dežela umetnikov. Za leto 1898/99 je dobil

mladi arhitekt »rimsko štipendijo« avstrijske vlade za turnejo po Italiji. Plečnik je to turnejo razširil tudi na Francijo, a jo je v Parizu predčasno zaključil zaradi materine smrti. Pisma so naslovljena največ na domače, posebej še na brata Andreja, ki ga je Plečnik štel za svojega mentorja. Andrejeva pisma bratu žal niso ohranjena. Dnevnik in pisma so pisana nemško, slovensko, včasih pa se v istem pismu izraža v obeh jezikih. Hotel se je pač najbolj kleno in originalno izraziti. Avtor knjige zato navaja na koncu kazalo imen, pojmov in tujk, ki bo prišlo prav posebno mlajšemu bralcu. V knjigi je priobčenih precej Plečnikovih skic in tlorisov, ki jih je skupaj s pomembnejšimi reprodukcijami italijanskih umetnin razvrstil ing. arch. Tone Bitenc. Pisma in dnevnik nam predstavijo Plečnika takšnega, kot ga poznamo: skromnega v življenju, a velikega v svoji ustvarjalnosti. Bratu Andreju piše iz Padove dne 26. novembra 1898: »Pomisli, da bi bili ti zapiski, če bi jih bil napisal Goethe, pač nekoliko dognanejši po obliki, toda težko popolnejši, za to Ti jamčim.« Ves čas se počuti kot človek silno nebogljenega, poln je omahljivosti (Haltlosigkeit), tako da se nam zdi včasih kar nekoliko zgubljen.

Popotni zapiski bi ne bili popolni, ne bi nam dali tako zaokrožene podobe, če nam ne bi dr. Stele Plečnikove osebnosti bogato razložil. Ker je v letih potovanja Plečnik že formirana osebnost, nas avtor vpelje v Plečnikovo življenje od takrat, ko je zapustil mizarско delavnico svojega očeta, odšel v Gradec in pozneje na Dunaj. Marsikatera zgodnja faza Plečnikovega življenja nam je sedaj jasnejša, posebno vstop v Wagnerjevo šolo. France Stele nam je prikazal Plečnika kot človeka in kot umetnika, ki se pozneje visoko vzpne v Pragi, na Dunaju in po prvi svetovni vojni pri nas.

France Stukl

*Emilijan Cevc, Slovenska umetnost,
Ljubljana, Prešernova družba 1966*

Kot redna knjiga Prešernove družbe je za leto 1967 izšel celoten pregled slovenske umetnosti. Avtor pravi v uvodu, da naj bi bila ta knjižica poljuden pregled življenja in razvoja likovne umetnosti na Slovenskem od časov naše naselitve v novi domovini pa do moderne. Zaradi omejenega prostora se je avtor odpovedal obravnavi umetne obrti.

Knjižica je poljudno pisan pregled umetnosti, velikokrat pa je dovolj izčrpen tudi za strokovnjaka, ki včasih ne utegne brskati po specialni literaturi.

Obdobja so tradicionalno razdeljena in obravnavana po umetnostnih panogah: stavbarstvo, kiparstvo, slikarstvo. Pri tem avtor tudi dovolj izčrpno označuje vmesna obdobja. Zadržuje se tudi pri umetnostno manj pomembnih mojstrih, ki pa so dali svoj kamenček v mozaik slovenske umetnosti. Po tekstu sledi za literaturo imensko kazalo umetnikov in krajev.

Posebno poglavje so reprodukcije. V bakrotisku jih je 106 in so sistematično izbrane. Barvnih reprodukcij je 16.

Tako resen pregled umetnosti bi zaslužil reprezentativnejšo izdajo v večjem formatu. Res pa je, da nam ravno priročnost knjižice pride prav, ko si spomenike ogledujemo na terenu. Ob naših spomenikih sem že večkrat opazil turista s to knjigo v rokah, kar nam dokazuje njeno razširjenost in dobro porabnost.

France Stukl

*Varstvo spomenikov XI/1966,
Ljubljana 1967*

Vsebina enajstega zvezka je dokaj pestra, saj so konservatorji svoja poročila s področja arheologije, umetnosti, urbanizma, etnologije, spomenikov NOB in rubrike razno skrčili na kratke in jedrnatе zapiske. Tako je večji podatek na obsežnejših člankih, ki zadevajo spomeniško gradivo.

Arheološke prispevke so napisali: Iva Miki Curk o rekonstrukciji rimske stavbe na Zgornjem Bregu v Ptuj, Marijan Slabe opisuje novo spomeniško področje na Trgu revolucije v Ljubljani, kjer že dominira statua emonškega meščana. Zanimivo prezentacijo staroslovanskih grobov na mestu odkritja, v Mestni hiši v Kranju, popisuje Andrej Valič.

Kaj delajo na naših spomenikih prvega reda? Albert Plemelj poroča, kako so z inženjerskim postopkom utrdili obrambni stolp gradu Rihemberk. Vse prepočasi restavriramo Žičko kartuzijo: o tem spregovori Marijan Zadnikar, ki piše tudi o spomeniških posegih v staro gotško cerkev kartuzije v Pleterjah. Njegov je tudi prispevek o razločku med spomeniško teorijo in prakso, kjer obravnava dva današnja primera o neustrezni restavraciji fasad cerkve v Slovenjem Gradcu in Murški Soboti.

Cene Avguštin piše o predvojni urbanistični regulaciji Kranja, Ivan Stopar pa o današnjih problemih spomeniškega varstva v Rogaški Slatini, kjer monumentalne ideje arhitektov nikakor ne gredo v skladu s spomeniško-varstvenimi načeli. Kako bomo v nadalje ravnali z etnološkimi spomeniki, beleži Ivan Sedej.

Izidor Mole piše o restavraciji portretov neznanega mojstra iz XVII. stoletja in o retušah.

O varstvu kulturnih spomenikov zunaj meja so prispevali naslednji avtorji: Peter Petru nas seznaja z modernimi metodami preučevanja arheoloških spomenikov; Viktor Povše podaja zgodovinski razvoj restavratorstva v Sovjetski zvezi, kjer restavrirajo oljne

slike tudi z ribjim klejem; Vladimira Zupan Saldias piše in memoriam dr. Pavla Coremansa, znanega restavratorskega strokovnjaka iz Bruslja in o vplivih svetlobe na muzejske predmete. Kako se romanska Stična uveljavlja v tuji literaturi, spregovori Marijan Zadnikar.

Resuméji so v francoščini. Knjiga je bogato ilustrirana.

France Stukl

SOMMAIRE

Vasilij Melik, chargé de cours à la Faculté des lettres, Ljubljana: Les «tabors» slovènes. (Les «tabors» furent au XIXe siècle, des manifestations de masse destinées à exprimer l'idée nationale slovène; en 1968, on célèbre le centenaire des premiers «tabors».) — 949.712 «1868/1871» — p. 65

Iva Mikl Curk, conservateur du Service slovène de protection des monuments, Ljubljana: Une reconstitution de l'image de l'antique Poetovio — 930.26(497.12) — p. 77

Iva Mikl Curk: Contribution à la connaissance des routes fluviales romaines en Slovénie — 386(398.5/.6) — p. 80

Miroslav Pahor, directeur du Musée communal et maritime, Piran: Le rôle du patriciat dans l'administration de la ville de Piran du XIVe au XVIIIe siècle — 352(497.12 Piran) «13/17» + 323.312(497.12 «Piran») «13/17» — p. 83

Sergej Vrišer, directeur du Musée régional, Maribor: La collection des costumes de mode au Musée régional à Maribor — 391 — p. 91

Vincenc Žnidar, conservateur au Musée slovène d'histoire de l'enseignement: Contributions à l'histoire de l'enseignement à Idria d'après les documents d'archives de 1784 à 1794 — 371(497.12 Idrija) «1784/1794» — p. 98

Jan Šedivý, professeur, Maribor: Une photographie du docteur Anton Murko — 779:92 Murko Anton — p. 101

Vlado Valenčič, adjoint scientifique des Archives historiques de la ville de Ljubljana: Le plan d'aménagement du secteur septentrional de la Ville de Ljubljana (1899—1914) — 711(497.12 Ljubljana) «1899/1914» — p. 102

Julij Felaher, adjoint scientifique en retraite, Ljubljana: La vallée de la Zilja occidentale slovène (Carinthie) dans les événements de 1918—1919 (désagrégation de l'Autriche-Hongrie). La vérité historique sur le 24 novembre 1918 à Št. Štefan — 943.66 «1918/1919» — p. 114

Tone Zorn, associé d'études de l'Institut pour l'étude des nationalités, Ljubljana: Le recensement de la population en Carinthie du 7 mars 1923 — 312(436.6) «1923» — p. 121

Informations sur l'activité de nos établissements et de nos sociétés — 061.055 — p. 124

Publications nouvelles — 930(048) — p. 126

Sommaire — p. 128

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov s kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije

G. A. Kos

Vstaja na Slovenskem

Gospodarske
organizacije,
zavodi
in ustanove

čestitajo

vsem borcem in aktivistom
narodnoosvobodilne vojne

za

27-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

CESTNI SKLAD SR SLOVENIJE

VIDIKI PRI NAČRTOVANJU HITRIH CEST V SLOVENIJI IN POSEBEJ HITRE CESTE ŠENTILJ—MARIBOR—LJUBLJANA—POSTOJNA—GORICA

Že dalj časa proučuje strokovna služba pri Cestnem skladu SRS in številne druge strokovne organizacije različna vprašanja s področja izgradnje cestnega omrežja s posebnim ozirom na izpeljavo hitrih cest. O izboljšavi cestne povezave čez SR Slovenijo po trasi od avstrijske do italijanske meje razpravljajo pristojni organi, pripravlja pa se tudi poseben zakon o izgradnji te ceste.

O hitrih cestah in še posebej o hitri cesti Šentilj—Ljubljana—Gorica je tekla razprava tudi na simpoziju o tej cesti, ki ga je priredila Zveza gradbenih inženirjev in tehnikov Slovenije v začetku februarja 1968 v Mariboru.

I.

Splošno o hitrih cestah

Po njihovem poteku, po prometnem pomenu in s priključevanjem na cestno omrežje v sosednjih deželah uvrščamo v omrežje hitrih cest Slovenije te ceste smeri:

— Šentilj—Ljubljana—Postojna z razvejiščem proti Gorici, Sežani in Trstu, Kopru in Sečovelju ter Rupi oz. Rijeki,

— državna meja na Gorenjskem—Ljubljana—Bregana.

Slovenija ima ugodno geografsko lego in je križišče važnih prometnih smeri.

Pomen, ki ga ima to območje za mednarodni promet, dokazuje uvrstitev cest v seznam mednarodnih cest, ki tečejo čez SR Slovenijo ali v njeni bližini:

E-27: Trst—Rijeka—Split—Dubrovnik—Skopje—Sofija—Varna;

E-93: Bruck an der Mur—Gradec—Šentilj—Maribor—Ljubljana—Trst;

E-94: Celovec—Ljubelj—Ljubljana—Zagreb—Beograd—Bela Crkva—Timisoara—Pitesti;

E-7: Rim—Videm—Trbiž—Beljak—Bruck an der Mur—Dunaj—Varšava;

E-14: Trst—Ronchi—Videm—Trbiž—Beljak—Salzburg—Praga—Ščečin;

E-96: Rijeka—Zagreb—Čakovec—Nagykanizsa—Budimpešta—Košice.

V našem sosedstvu, v Avstriji in Italiji, se prilagajata modernizacija in izgradnja cestnega omrežja zahtevam sodobnega prometa neprimereno hitreje kakor pri nas. Zato postaja obstoječe cestno omrežje v Sloveniji vse bolj ozko grlo za prometne tokove, v bodoče pa bo tako stanje lahko pomenilo veliko oviro za nadaljnje naraščanje prometa. V tem pa je tudi velika nevarnost za nadaljnjo rast gospodarstva, zlasti še za razvoj inozemskega turizma in tranzitnega blagovnega prometa. Obstoječe stanje cest v Sloveniji navaja sosedne dežele k iskanju novih rešitev okoli Slovenije, čeprav te pogosto potekajo po prirodno manj primernih in često daljših poteh. Slovenija pa postaja hkrati s tem prometno vse bolj izolirana. Zato je koncept o izgradnji slovenskega cestnega omrežja in o vključitvi Jugoslavije v mednarodno cestno omrežje še posebno aktualen. Glede na geografsko lego ima Slovenija pri tem vključevanju zelo pomembno vlogo.

V nadaljnji graditvi in modernizaciji cestnega omrežja v SFR Jugoslaviji oziroma SR Sloveniji

in pri usklajevanju tega omrežja z zahtevami prometa bo posebna naloga, kako doseči boljše cestne zveze z avtocestami zunaj meja naše države in podoben tehnični nivo cest tudi pri nas.

Sedanje ceste v trasah hitrih cest ne ustrezajo več, ker promet naglo narašča.

Pomanjkljivosti so zlasti v tem

— da potekajo skozi 127 naselij ali na 29 % celotne dolžine, kar neugodno vpliva na odvijanje in varnost prometa,

— da je poprečno 10 priključkov na vsak kilometer, kar ima podobne posledice,

— da imajo obstoječe ceste v trasah hitrih cest na 53 % dolžine preozko vozišče,

— da imajo 569 preostrih zavojev, ki se raztezajo na 8 % dolžine, in 210 prestrmih vzponov na 12 % celotne dolžine,

— da taki elementi znižujejo računsko hitrost skoraj na polovico ali točneje, neustrezni elementi dajejo samo okrog 63 km/h, primerna računaska hitrost pa bi bila 108 km/h,

— da zgornji ustroj na obstoječih cestah v splošnem ne ustreza za povečan promet, pri tem zajemamo povečanje glede na število vozil kakor tudi povečano specifično težo koles; prešibke utrditve so še na 41 % obstoječih cest v smereh hitrih cest. Tako stanje zgornjega ustroja pojasni dejstvo, da je bila skoraj polovica vsega zgornjega ustroja zgrajena pred 24 in več leti. Ojačevanje zgornjega ustroja oziroma utrditve vozišča ne odpravlja problema.

Promet na hitrih cestah naglo narašča. V zadnjem desetletju je promet naraščal letno za 20 %, mesečno za 16 %, dnevno za 0,5 %. Tak trend podvoji promet v 4 letih, potroji v 6 letih itd.

Neustrezno stanje obstoječih hitrih cest ima neugodne posledice, kakor so na primer neudobna vožnja, ovire v prometu, večja nevarnost v prometu, ekonomske posledice zaradi dražjega vzdrževanja cest, večjih stroškov v prometu, posredno pa vplivajo tudi na proizvodnjo in gospodarstvo, povzročajo manjši promet, so ovira za razvijanje turizma in podobno.

Rešitev za odpravo pomanjkljivosti, za preprečitev odvrčanja prometa je edino v postopni izgradnji hitrih cest, praviloma kot avtocest.

Elementi za projektiranje:

V SFR Jugoslaviji nimamo predpisov za projektiranje avtocest; predpisi iz leta 1957, ki sicer veljajo za projektiranje cest, pa ne ustrezajo več niti za običajne ceste. Pri načrtovanju avtocest uporabljamo elemente, ki smo jih privzeli po izkušnjah v tujih državah. Znano pa je, da predpise za projektiranje avtocest v SFRJ pripravljajo.

Avtoceste in drugo cestno omrežje.

Na avtoceste se priključuje drugo cestno omrežje na posebej določenih in v ta namen izgrajenih mestih. Če se pobira cestnina zaprtega tipa, potem je tu tudi zapornica za pobiranje cestnine.

Interesenti, bližnji lastniki vozil, podjetja in lokalni organi oblasti, ki zastopajo ta njihova stališča, izražajo težnjo po čim pogostejših priključkih.

Draga naprava priključka, varnejši promet na cesti z redkejšimi priključki in stroški pri po-

biranju cestnine pa težijo k temu, da so priključki v primernih razdaljah. Te razdalje pa spet ne smejo biti prevelike, ker odvrčajo promet.

Kaže, da je po izkušnjah v inozemstvu primerena mera za razmak priključkov poprečno 10 kilometrov.

V študijskih nalogah in pripravah tehnične dokumentacije za hitre ceste in posebej za hitro cesto oziroma avtocesto od Šentilja do Gorice sodelujejo številne organizacije, med njimi:

- Inštitut za ekonomska raziskovanja, Urbanistični inštitut SRS, Ljubljanski urbanistični zavod, Univerza v Ljubljani, Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij, Inštitut gradjevarstva Hrvatske, Geološki zavod SRS, Hidrometeorološki zavod SRS, Zavod za vodno gospodarstvo SRS itd..

- projekte izdelujejo Projekt nizke zgradbe in Investicijski biroji v Trbovljah,

- Cestni sklad SRS, tehnična služba,

- angažirani so oziroma se bodo angažirali po potrebi znani strokovnjaki iz SFRJ in tujine.

II.

O hitri cesti Šentilj—Ljubljana—Gorica

Na obstoječi cesti je poprečna vozna hitrost okrog 56 km/uro ali komaj nekaj več kot polovična od primerne. Ta hitrost bo naglo padala, in če cesta ne bo izboljšana, bo v letu 1970 samo okrog 26 km/uro.

Kaj zmanjšuje varnost in hitrost na obstoječi cesti?

To so neustrezni elementi, preostri ovinki, prestrmi vzponi, tri četrtine celotne ceste ima vozišče preozko. Sedanja cesta se vije skozi naselja, vse skupaj skozi 73 naselij ali na eni tretjini celotne dolžine; ima zelo goste priključke, poprečno več kot enajst na kilometer. Kljub temu, da je to mednarodna cesta, še vedno petkrat križa železnico v istem nivoju. Vsem tem pomankljivostim se pridružuje še prešibek zgornji ustroj obstoječe ceste.

Po oceni dosega sedanja cesta 54 točk od 100 možnih, pri tej oceni se sodi, da je cesta zadovoljiva, če ima 80 ali več točk.

Obstoječa cesta ima majhne zmogljivosti, zaradi tega bodo nastopile v bližnji bodočnosti vedno težje ovire v prometu.

Poleg že povedanih posledic je treba pozorno spremljati tudi ekonomsko plat. Neustrezni elementi, slab zgornji ustroj in slab potek trase povzročajo neugodne posledice, ki jih je mogoče izraziti tudi finančno. Če bi bila zgrajena celotna avtocesta, potem bi dosegli prihranki v prometu, pri vzdrževanju in zaradi zmanjšanja nesreč v letu 1975 okrog 375 milijonov N din, v letu 1980 okrog 500 milijonov N din. V primerjavi s celotno investicijo 3666 milijonov N din so ti prihranki kar ugodna nasprotna postavka in dober kazalnik za presojo v tem, ali so upravičena vlaganja sredstev v ta objekt.

Cestna smer Šentilj—Celje ima poseben nacionalni pomen. Povezuje gospodarsko najmočnejša območja v Sloveniji in je zato glavna gospodarska magistrala v republiki. Po oceni Inštituta za ekonomska raziskovanja je na to magistralo v širšem smislu vezano do 70 % vsega prebivalstva Slovenije in do 80 % družbenega proizvoda Slovenije. Ta cesta povezuje mariborsko, celjsko in ljubljansko gospodarsko območje med seboj in s pristanišči na Jadranu. Boris Vabnial je na simpoziju v Mariboru posebej poudaril, da bi bila sodobna hitra cesta močan integracijski dejavnik, ki bi pripomogel

do zaokroževanja v narodnogospodarsko celoto. Cesta Šentilj—Gorica bi postala gospodarska in prometna hrbtenica Slovenije.

Pomen hitre ceste Šentilj—Gorica pa je tudi v prometni povezavi sosednjih gospodarskih in turističnih območij na mejnem območju med SFRJ, Italijo in Avstrijo.

Kako izboljšati cestno povezavo Šentilj—Gorica?

Za izboljšanje sedanjih razmer se predlaga izgradnja avtoceste z dvema voziščema, ločenima za vsako smer vožnje. Trasirni elementi so privzeti po tovrstnih določilih iz držav, kjer so si pridobili že dosti izkušenj z avtocestami.

Kje bo tekla nova trasa hitre ceste?

Od Šentilja pa do Maribora bo tekla v bližini obstoječe ceste, na območju Maribora je potek načrtan, vendar se bo o tem še razpravljalo, zlasti če je razen predlagane trase blizu železniške proge morda še kakšna ustrežnejša rešitev. Skrbeti bo treba za dobro navezavo Maribora in križanje prometnice po Dravski dolini, morda bodoče panonske magistrale. Od Hoč dalje bo tekla nova cesta v bližini Slov. Bistrice in Slovenskih Konjic mimo Hudinje severno od Celja do Levca. Odtod dalje je načrtana trasa po Savinjski dolini z rahlo dilemo, kako najbolje uskladiti interese urbanizma, turizma in hmeljarjenja vključno z izraženimi težnjami tamkajšnjih dejavnikov. Od Vrskega dalje prevladuje dosedanja smer čez Trojane in po dolini Radomlje, čeravno še ni izključena iz presojanja tudi druga varianta, ki bi tekla deloma po dolini Motnišnice in čez Zlato polje proti ljubljanski nižini. Trasa se bo mimo Domžal raztegnila na cestno omrežje na širšem območju Ljubljane. Ne bo odveč pripomba, da je potek hitrih cest v Ljubljani po potrjenem urbanističnem programu nedvoumno načrtan. Rešitev po tem predlogu pa bo težka, vsekakor pa finančno precej zahtevna. Posebej omenjamo ta prometni problem na območju širše Ljubljane, ker je zapleten in je zaradi posebne geografske lege cest in Slovenije tudi prometni problem Evrope. Kakršnakoli prekinitev prometa v Ljubljani ustavi prometne tokove v tem delu Evrope, in to na precejšnje vplivno območje ter na velike razdalje.

Od Dolgega mosta dalje pa do Vrhnike se spoprijemajo načrtovalci in priznani strokovnjaki, cestni traserji, geologi in geomehaniki s težavami prehoda čez Ljubljansko barje. To vzbuja na eni strani mednarodno zanimanje, vzporedno s tem pa tudi zaskrbljenost načrtovalcev. Poiskati morajo namreč rešitev, ki bo ustrezala cestni napravi, ki je zahtevnejša od sedanje, hkrati pa se stroški ne smejo povzpeti čez razumne meje. Trasa je pri tem grobo podana do Vrhnike. Tu teče vzhodno in se vzpne do križanja z železnico pod znanim Šampetovim mostom, teče vzhodno od Logatca in Planinskega polja mimo Unca proti Postojni, ki jo obide vzhodno in južno. Krajša varianta, ki prečka Planinsko polje in bi se vzpela nad Planino proti Postojni zahteva precejšnje stroške. Na samem območju Postojne sicer ni idealne rešitve; zaradi številnih interesov in pogojev pa kaže, da je opisani potek v bližini železnice še najustrežnejši izhod iz te zagate.

Trasa južno od Postojne pa do Razdrtega predstavlja razvejišče pomembnih smeri, razen cestne smeri proti Gorici še zveze proti Trstu, Kopru in Rijeki. Obravnavana cesta od Šentilja do Gorice bo tekla od Razdrtega dalje po dolini Vipave in se južno od Nove Gorice navezala na avtocesto Villesse—Gorica, ki jo načrtujejo in delno že gradijo v sosednji Italiji.

Priključki na zasnovano hitro cesto bodo predvidoma razporejeni takole:

Sentilj; Maribor-sever; Maribor-jug; Pragersko; Slov. Bistrica; Slov. Konjice; Celje-sever; Celje-jug; Sentrupert; Vransko; Domžale; Sentjakob; Ljubljana-vzhod; Ljubljana-center; Ljubljana-Dolgi most; Vrhnika; Logatec; Unec; Postojna; Razdrto; Vipava; Ajdovščina; Gorica. Podrobno razglabljanje o priključkih na novo avtocesto še teče.

Celotna cesta bo dolga 253 km. Cestišče bo široko 26,40 m, imelo bo dvojne vozišče, štiri vozne pasove, dva odstavna pasova in srednji ločilni pas.

Ker je teren precej razgiban, izpeljava take zahtevne ceste pa je dopustna samo z blagimi elementi, bodo potrebna precejšnja zemeljska dela in objekti.

Med glavna dela spada 28 milijonov m³ izkopov, 23 milijonov m³ nasipov, 300.000 m³ zidov, 12.000 m mostov in predorov itd.

Pri gradnji bo potrebno 330.000 ton cementa, 27.000 ton betonskega železa, 143.000 m³ lesa, 100.000 ton bitumena itd.

Pričetek gradnje in nadaljnja izgradnja je odvisna od rešitve osnovnega vprašanja— to je, financiranja.

Poprečni stroški so ocenjeni s 14 milijoni N din za kilometer celotne ceste. Čeprav kažejo ekonomski izračuni ugodno gospodarnostno stopnjo za vlaganje sredstev v ta objekt, saj so predvideni prihranki na novi avtocesti zelo visoki, bo vendar osnovna težava, kako pridobiti finančna sredstva.

Opravljenе analize kažejo, da so sedanji viri finančnih sredstev za tako zahtevno nalogo prešibki in nezanesljivi za financiranje te ceste. Zato računamo tudi z gradnjo po etapah, z mednarodnim posojilom, z večjim vključevanjem sredstev iz republiškega proračuna in cestnino.

Večji razmah gradnje bi omogočila postopna dodelitev sredstev iz obstoječih davkov na goriva na republiški in zvezni ravni. Nadaljnja namen-sko povečana obdavčitev goriv bi dala določena finančna sredstva za gradnjo hitrih cest, vendar je pri tem potrebna previdnost, da s tem ne bi dosegli nasprotnega učinka pri domačih in tujih avtomobilistih, namreč manjšo porabo goriva.

Cestnina je eden izmed možnih virov za pridobitev finančnih sredstev, pri nas pa še ni nikjer uvedena. Cestnina je posebna pristojbina, ki jo plača uporabnik za prevoz po določenem odseku ceste, cestnem objektu in podobno. Naši predpisi dopuščajo uvedbo cestnine, če so izpolnjeni določeni pogoji. Ta način zbiranja sredstev ima zagovornike in nasprotnike. Dejstvo pa je, da je cestnina uspešna včasih pa sploh edina oblika, če je treba zbrati posebna sredstva za vračanje posojila. Poglejmo primer: če bi pobirali cestnino na primer za srednje velik osebni avto za razne razdalje od Sentilja do Celja 9 N din, do Ljubljane 16 N din, do Postojne 22 N din in do Gorice 29 N din, bi zbrali na primer v letu 1980 na odsekih Maribor—Celje in Vrhnika—Postojna 86 milijonov N din, na vsej cesti Sentilj—Gorica 200 milijonov N din cestnine. Prva investicija zahteva za 83 km 1100 milijonov N dinarjev, za 253 km 3666 milijonov N dinarjev.

Zaradi izrednega nacionalnega in mednarodnega pomena te ceste, nevarnosti prometnih težav in prometne izolacije bo treba napeti vse sile za ureditev financiranja. Samo tako bo mogoče uresničiti ta toliko potrebni, najbrž doslej največji gradbeni objekt v Sloveniji.

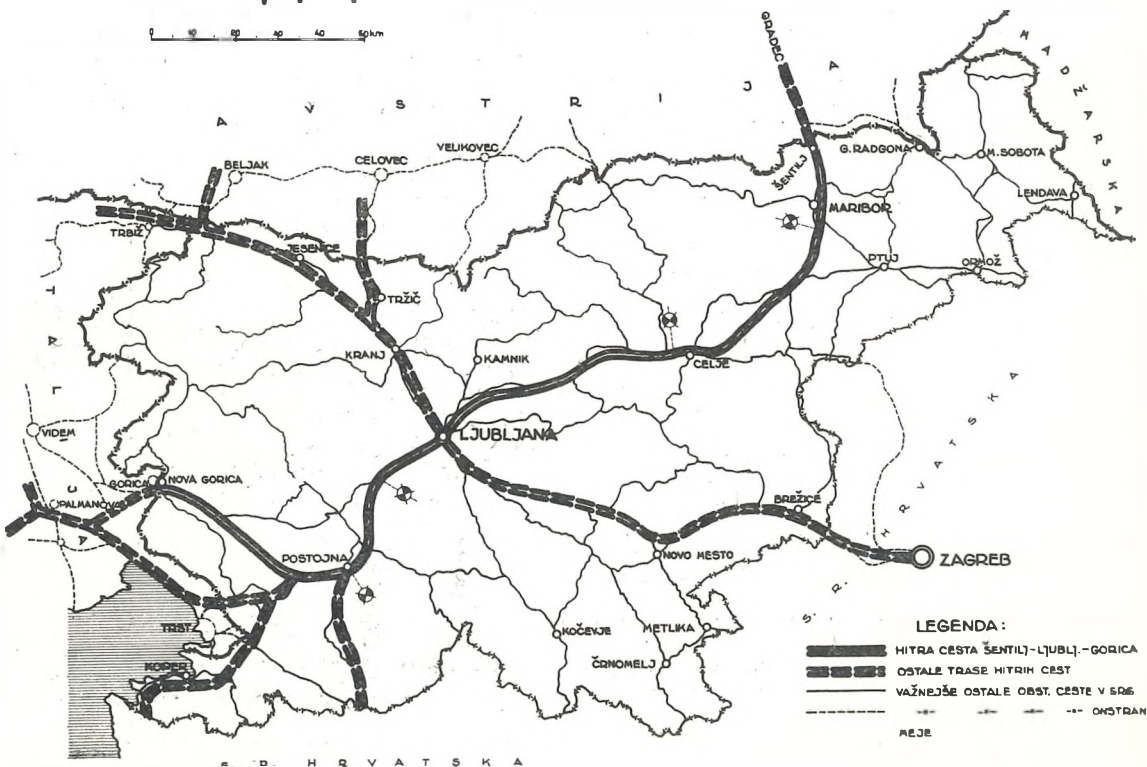
Cestni sklad SRS

Sestavil: Rudolf Cimolini, dipl. inž.

Ljubljana, 5. 6. 1968

Št.: 033-01/68-I/Ci

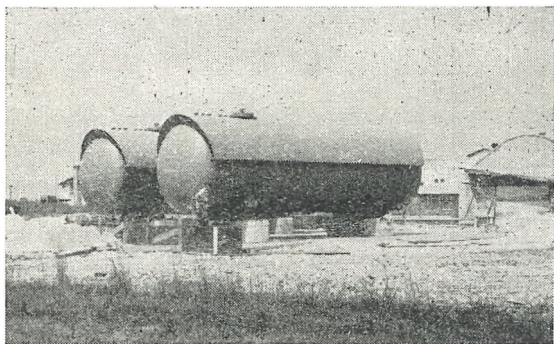
TRASE HITRIH CEST V SRS HITRA CESTA ŠENTILJ-LJUBLJANA-GORICA

»SATURNUS«

IN OBRAT V ZALOGU

V »Kroniki« leta 1962 smo skušali v kratkem članku opisati razvoj tovarne »Saturnus« in do tedanje uspehe v proizvodnji. V tistem času smo zgradili nov obrat tehničnih predmetov in orodjarno in s tem ustvarili vse pogoje za razvoj te panoge istočasno pa tudi vse možnosti za izdelavo kvalitetnih orodij, ki so pogoj za dobre izdelke.

Gradnja industrijske plinarne s kapaciteto 120 m³ tekočega plina butan-propan

Tovarna »Saturnus« ima pravzaprav dve popolnoma različni in ločeni proizvodnji, kot so: izdelava kovinske embalaže, ki zajema vse vrste konzervnih škatel, embalažo široke potrošnje, embalaž iz aluminija, norma doze, patent doze, vse vrste pokrovov (Aluvij, Alupo, Sapo) ter izdelavo tehničnih predmetov, kot so vse vrste žarometov in drugih svetil za motorna vozila, kot tudi termične aparate (kuhalniki, kaloriferji). V skupni realizaciji je razmerje embalaža : avto-elektrika 5 : 1.

Če pogledamo rast proizvodnje v zadnjih 6 letih, opazimo nenehno naraščanje, ki je seveda zahtevalo največje napore celotnega kolektiva, kajti le s širokim sodelovanjem neposrednih proizvajalcev, tehničnega kadra in samoupravnih organov so bili doseženi tako dobri rezultati.

V letu 1962 je bilo dosežene realizacije 39,5 milijona, 1963 61,5 milijona, leta 1964 82,2 milijona, leta 1967 122,4 milijona in plan za leto 1968 140 milijonov.

Od leta 1963, ko smo dogradili obrat tehničnih predmetov, nismo praktično več gradili, temveč smo morali z več iznajdljivosti, boljšo organizacijo dela, novimi tehnološkimi postopki in z uvajanjem moderne mehanizacije več ustvarjati na istih površinah. Da smo to dosegli, kažejo rezultati.

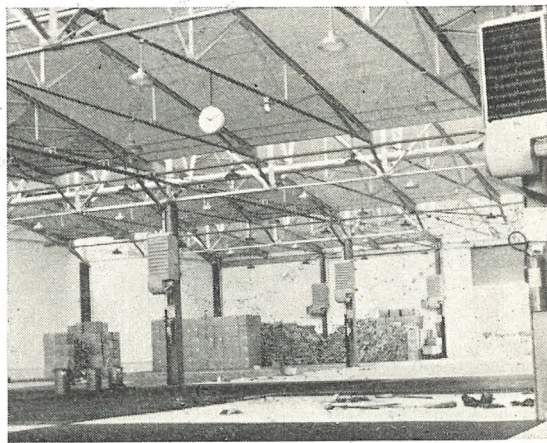
Obratni prostori so že tako tesni, da je vsaka nadaljnja rast proizvodnje in uvajanje mehanizacije izključena, zato je investicijska skupina skladno s triletnim planom, razmerami na tržišču, z dosedanja proizvodnja in kvaliteto izdelkov pričela široko akcijo o načrtovanju novega obrata za konzervne doze.

Ker obrat konzervne embalaže že obstoji od leta 1961 v Zalogu, je bila izbrana kot najprimernejša lokacija novega obrata tudi v Zalogu, ki je opremljen z vsemi komunalnimi in drugimi napravami ter industrijskim tirom. V široki razpravi s kolektivom obrata Zalog, strokovnim kolegijem, investicijsko komisijo in samoupravnimi organi je bil na DS 65. julija 1967 dokončno potrjen program bodočega investiranja za obdobje 1968/69 in za leto 1970. Seveda pa je od potrditve programa do začetka izvajanja prišlo do sprememb, ki so jih narekovali zunanji faktorji in lastna finančna sredstva, tako da je prišlo do rebalansa investicijskega plana, o katerem je ponovno razpravljala DS v decembru 1967 in dokončno program potrdil s pripombo, da se prične akcija takoj. Sprejeti roki so bili zelo kratki, kajti pričetek proizvodnje konzervnih doz je bil določen za mesec maj 1968 že v novem obratu.

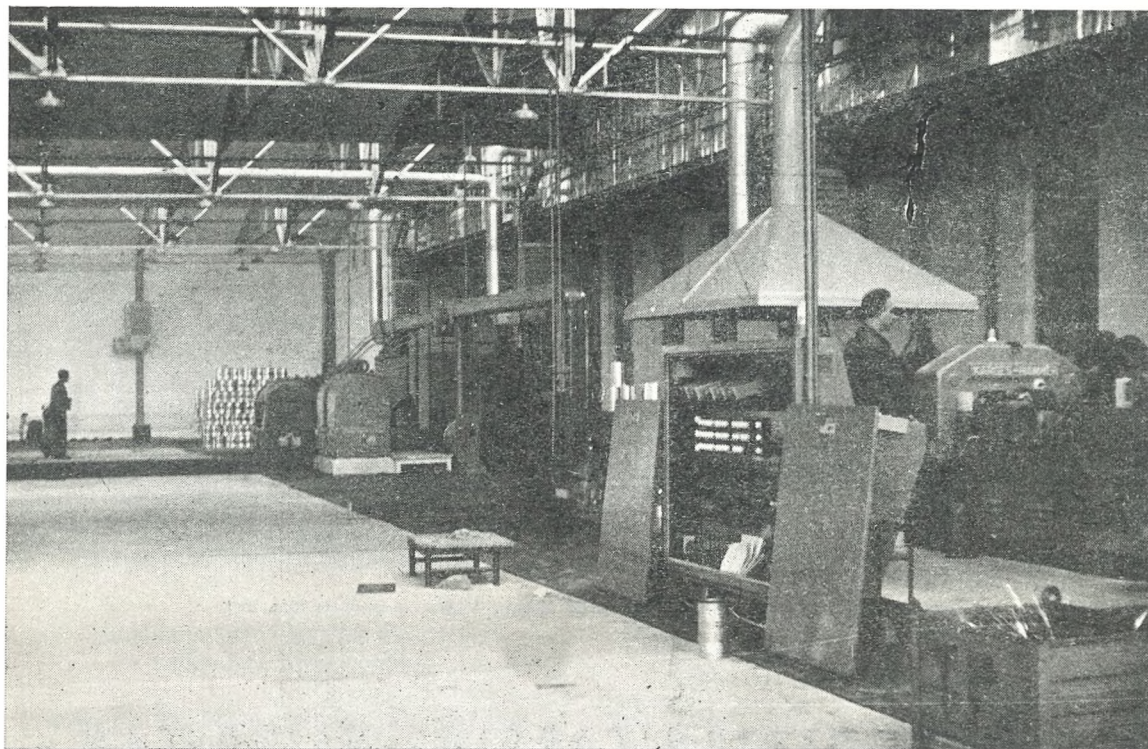
Investicijski program je obsegal nov obrat v izmeri 2500 m², 2 avtomatski liniji za konzerve, lakirno linijo in dvobarvno tiskarsko linijo. S to odločitvijo, da se ob proizvodnih linijah postavijo tudi nove tiskarske linije, je odpadlo zamudno in drago prevažanje litografirane pločevine iz obrata v Mostah v Zalog. Z novim tehnološkim postopkom in razporeditvijo linij dosežemo najkrajše čase od pločevine do gotovega litografiranega izdelka. V ilustracijo navajamo, da smo v letu 1967 izdelali 69 milijonov konzervnih doz, v letu 1968 s postopnim obratovanjem novih kapacitet 86 milijonov, za leto 1969 pa pri enoizmenskem obratovanju 123 milijonov kosov.

Prva lopata za že dograjeno halo se je zasadila v sredini decembra. Zavrlo zime in slabih vremenskih pogojev je hala izvedena v jekleni konstrukciji s sedji in rastrom 12,5 × 12,5 m v skupni izmeri 2500 m².

Pri celotnem projektu je bil poseben poudarek na funkcionalnosti — enostavnosti in cenenosti izvedbe, kar je bilo tudi doseženo.

Notranjost nove obratne hale med polaganjem tlaka »Araldit«

Nova avtomatska linija za konzervne doze 1 kg, 3 kg in 5 kg s kapaciteto od 5400 do 9000 kosov na uro

Istočasno z gradnjo so se odvijali pogovori in iskanje najugodnejših ponudb inozemskih dobaviteljev, ker te vrste strojev ne izdelujemo doma. Uspelo nam je zagotoviti kratke dobavne roke in 3-letni inozemski kredit.

Celotna oprema se uvozi iz Zahodne Nemčije.

I. Avtomatska linija za 5 kg doze Karges Hammer ima kapaciteto 100 do 150 kosov doz v minuti. Na tej liniji lahko izdelujemo doze premera 99 do 163 in višino 280 mm. Ta linija sestoji iz dveh delov in to iz linije za izdelavo pokrovov in linije za izdelavo obodov, ki je že dobavljena.

Dosedaj smo doze premera 153 do 163 izdelovali polavtomatsko s prekritim lotanjem, kar ne ustreza več novejši tehnologiji. Zato prehajamo na avtomatsko proizvodnjo z dvojnimi vzdolžnim zgibom. Kapaciteta polavtomatske linije je 750 kosov na uro, sedaj je dosežena kapaciteta 6000 kosov na uro.

II. Avtomatska linija premera 73 Karges Hammer, ima kapaciteto 350 kosov v minuti, kar pomeni, da bomo na tej liniji proizvedli v 1 uri 21.000 kosov doz. Tudi ta linija sestoji iz dveh delov in to iz linije obodov in linije pokrovov. Ta slednja pa ima dvojno kapaciteto, tako da izdela v eni uri 42.000 pokrovov, kar je razumljivo, saj ima vsaka doza dno in pokrov. Linija je po konstrukciji podobna kot prvo opisana, le da so vsi stroji hitro tekoči. Novost pri teh linijah je transport, ki je magneten, da se doze ne valijo po žlebovih, temveč potuje vsaka zase na traku, s tem pa odpade vsak šum in ropot kot tudi poškodbe oziroma odgrnine na litografiji.

Seveda pa z nabavo in pogonom teh dveh linij nismo dosegli nič, če ne bi upoštevali povečanja kapacitet tiskarne, ki so še za sedanjno proizvodnjo premajhne. Zaradi usklajevanja kapacitet so naročene še tiskarske kapacitete.

III. Linija za lakiranje, ki sestoji iz lakirke z vlagalcem »Mailaender« in tunelne sušilnice LTG. Kapaciteta linije je 5000 kosov plošč na uro. Sušilnica je dolga 27 m, čas sušenja pa 12 minut, je pa za format 880 × 1050 mm.

Posebnost te sušilnice je v tem, da je ogrevan tudi spodnji del, kjer se veriga vrača.

Sušilnica bo ogrevana s plinom butan-propan in je poraba 86 kg tekočega plina na uro. Dosežemo pa temperaturo 220 °C. S to linijo bomo povečali kapacitete lakiranja od sedanjih 28 milijonov na 52,6 milijona letno.

IV. Linija za dvobarvni tisk sestoji iz dvobarvnega tiskarskega stroja, lakirke »Mailaender« in sušilnice LTG. Kapaciteta je 5500 plošč na uro.

Sušilnica je dolga 21 m, čas sušenja 10 minut. Ogrevanje je s plinom butan-propan in se porabi 52 kg tekočega plina na uro.

Vzporedno z uvajanjem novih kapacitet v obratu Zalog je bilo treba misliti tudi na plin, saj porabita obe sušilnici in avtomatski liniji 156 kg tekočega plina na uro, kar pa ni več mogoče črpati iz jeklenk, kot do sedaj, temveč je treba zgraditi industrijsko plinaro z vsemi napravami za prečrpavanje in vplinjavanje. S tesnim poslovnim sodelovanjem z Mestno plinaro in po sporazumu z njo se gradi plinaro v Zalogu s pospešenim tempom tako, da bo nared za obratovanje, ko bodo linije montirane.

Z novim obratom v Zalogu in novimi kapacitetami bo delovni kolektiv »Saturnusa« slavil novo delovno zmago, Ljubljana pa bo dobila nov, najmodernejši obrat za izdelavo konzervnih doz, ki bodo ponesle ime »Saturnusa« po vsej naši domovini in v zamejstvo, saj gre 80 % naše proizvodnje lično litografiranih in kvalitetnih doz v izvoz kot polnjene konzerve.

Heliogravura obrata Janezija (levo) in obrata Vevče (desno) iz leta 1857

125 LET PAPIRNIČARSTVA NA VEVČAH

Po večstoletnem širjenju umetnosti v izdelovanju papirja in po presaditvi na evropska tla v XII. in XIII. stoletju, se je ta skrivnost hitro razširila iz Španije po vsej Evropi. Prvi klasični mlin za papir na Slovenskem se je pojavil pred dobrimi 400 leti na Fužinah pri Ljubljani, oddaljen le slaba 2 km od današnje tovarne papirja na Vevčah. Že leta 1825 je grad na Fužinah kupil sin premožnega ljubljanskega trgovca Blaža Trpinca, Fidelis Trpinč. Svoje imetje je širil z dokupovanjem zemljišč in obrtnij v okolici, tako tudi mlin za žito in oljarno na Vevčah, na desnem in levem bregu Ljubljane. Ker mu je za papirnico zmanjkalo denarja, je ustanovil družbo z imenom: »Cesarsko-kraljevska privilegirana mehanična tovarna olja, papirja in barvnega lesa«. Njegovi družabniki in on sam so bili sposobni postaviti papirni stroj, ki je dal Vevčam in Slovencem 24. junija 1843 prvi strojno izdelan papir. Zanimivo je, da je bil prvi tak stroj sistema »Donkin« izdelan le slabih osem let prej v Angliji. Proizvodnja je v dobrih pogojih hitro napredovala in donasala družbi velike dobičke, tako da je lahko kupila zemljišče in mlin za žito na levem bregu Ljubljane. Tu so postavili še en stroj, ki je začel dati izdelek že 18. decembra 1851. Naslednje leto sta oba stroja proizvedla 700 ton papirja za domači in tudi za tedanji zunanji trg.

Za svoje potrebe in zaradi težnje po razširitvi so dokupili že tedaj zasnovane obrate v Medvodah in jih predelali v brusilnice lesa, s čimer so praktično osnovali današnje podjetje: ZDRUŽENE PAPIRNIC, LJUBLJANA.

Za 1.270.000 goldinarjev so celotni obrati prišli v roke graškemu koncernu »Leykam-Josephstal AG, für Papier und Druckindustrie«.

Med tem časom so zgradili današnji II. papirni stroj. Po tem obdobju je tovarno upravljala ljubljanska Kreditna banka. Formalni prevzem objektov je bil 1. januarja 1920. Člani družbe so postali veleindustriji in veletrgovci tedanjega časa. Prav v začetku leta 1924 je začela obratovati nova brusilnica lesa, ki je proizvajala lesovino za domače potrebe, nekaj pa tudi za prodajo. S tem je bila zaključena prva obnovenjena faza po prvi vojni.

Gospodarstvo je prešlo v krizo, ki jo je bilo najbolj čutiti leta 1932. Stroji so obratovali le po tri dni tedensko, dokler se leta 1936 ni začel nov razmah. Tedaj so kupili tudi III. papirni stroj, ki je bil že na električen pogon.

Investicijski načrt in razvoj je zastal v drugi svetovni vojni. Proizvodnja je padla zaradi množičnih odhodov delavcev med borbo za osvoboditev. Tovarna je s svojimi izdelki in drugim materialom ves ta čas zalagala partizanske tiskarne in druge enote NOB.

Po vojni je proizvajalce papirja položaj silil k iskanju novih tehnoloških poti, novih kvalitet in novih surovin. Tudi poraba papirja je stalno naraščala. Zastareli stroji niso bili več kos novim zahtevam. Potrebno je bilo stalno prenavljanje. V sklopu prvega rekonstrukcijskega programa je bil leta 1960 nabavljen in postavljen IV. papirni stroj, ki je ustrezal stanju tehnike na tem področju.

Zahteve domačih in tujih grafičarjev po najbolj kvalitetnem papirju so dovedle kolektiv do sklepa, zgraditi nov del tovarne z novimi napravami in strojem za premazovanje papirja. Premazne papirje smo namreč doslej v celoti uvažali. V prvih mesecih letošnjega leta ta stroj že preizkusno obratuje kot prvi stroj te vrste v Jugoslaviji.

Z osvoboditvijo proizvodnje površinsko premazanih papirjev bo tovarna razširila asortiment specialnih vrst grafičnih papirjev in bo z njimi lahko zalagala grafična podjetja z najbolj kvalitetnimi proizvodi. Gradnja tega objekta je trajala dobro leto. Dokončni stroški investicije bodo znašali ca. 35 milijonov N din. S tem bo opravljen nov korak pri napredku Papirnice Vevče.

Nove papirje s komercialnimi imeni: »Slavija«, »Avala«, »Emona«, »Vemir« pa tudi »Jadrani« in »Bled« bodo tiskarji lahko uporabljali za offset tisk, knjigotisk, globoki tisk kot originalni papir za umetniški tisk in za ilustracijski rototisk.

Kadri za novo proizvodnjo so bili že prej, zlasti pa med graditvijo pripravljeni, tako da tovarna s popolnim zaupanjem prehaja na nov tehnološki postopek. Ker je podjetje v neposredni zvezi z vzgojnimi ustanovami svoje stroke, ponekod celo kot ustanovitelj, dobiva svoj podmladek že delno pripravljen iz poklicnih, srednje tehničnih in visokih šol, za strokovno izpopolnitev pa skrbi sama.

Utrip delovne organizacije neposredno odseva v njeni okolici. Prej kmečki življenjski in z majhnim številom čistih proletarcev se polagoma prilagaja življenju delavcev. Dokaj zmerni materialni dohodki življenju dajejo lice Vevče v pravo industrijsko naselje, z vedno večjimi težnjami ljudi po modernizaciji okolja, kar je tudi iz leta v leto občutno vidno. Zadruga stanovanja, blokovna gradnja, vrstne hišice, komunikacije, vmes pa objekti za rekreacijo, dajejo kraju videz majhnega naprednega industrijskega mesteca, kjer se ljudje združujejo v različna društva, ki pospešujejo kulturo, šport, tehniko, rekreacijo, klubsko in drugo družbeno življenje.

Osvajanje novih tržišč doma in po svetu pa je odvisno od dobro organiziranega dela in kvalitetne proizvodnje, ki do sedaj še dominira pri nas, medtem ko bo tujo konkurenco možno premagati le z vedno novimi dosežki. Za to pa ima Papirnica Vevče s svojo tradicijo in organizacijo dela vse pogoje.

Vektor

POSLOVNO ZDRUŽENJE TRANSPORTNIH PODJETIJ

Poslovno združenje je bilo ustanovljeno leta 1958 z namenom, da z raznimi oblikami poslovnega sodelovanja in medsebojne delitve dela doseže čim sodobnejše in ekonomičnejše gospodarjenje. Naše geslo je:

»SODOBNEMU GOSPODARSTVU — SODOBEN TRANSPORT«

Poslovno združenje »Vektor« je v preteklih letih uspelo v znatni meri uresničiti zadane cilje integracije in potrditi upravičenost obstoja. Uspehi združenja so razvidni tako po številu članov kot po njihovih naglo naraščajočih kapacitetah, a zlasti tudi po osvojitvi novih in novih tržišč. Uspehe odsevajo tudi rezultati poslovanja, ki se iz leta v leto naglo večajo. Tako je bilo v prvem letu 100 milijonov, a v letu 1967 že 7,5 milijarde starih dinarjev realizacije. Skladno s tem se je povečal tudi obseg prepeljanih tovarov, število vključenih vozil ipd.

Člani poslovnega združenja imajo v lasti danes ogromen vozni park, nad 18.000 t nosilnosti, ki ga sestavljajo tako standardna lahka in težka vozila, kot vse vrste specialnih vozil (tankovske prikolice, dvigala, cisterne za razsute tovore, tekočine itd.), s katerimi je sposobno prevzeti tudi najzamotanejše transportne operacije.

Doseženi rezultati ne bi bili mogoči, če ne bi obstajala ustrezna organizacija, zlasti veliko omrežje poslovalnic in zastopstev, opremljena s sodobnimi sredstvi zveze v vseh večjih gospodarskih središčih države.

Dosežena hitrost in solidnost prevozov ob konkurenčnih cenah je doslej prepričala mnogo velikih in solidnih gospodarskih organizacij, da so nam poverile transport svojega blaga kot generalnemu hišnemu prevozniku.

Priporočamo vam, da prevoze zaupate nam, in prepričali se boste, da jih opravljamo

HITRO, SOLIDNO IN POCENI!

Gospodarski razvoj tovarne

ZMAJ

ob 40. obletnici obstoja (1927 - 1968)

Že na začetku tega pregleda moramo z zadovoljstvom ugotoviti, da izkazuje gospodarski razvoj tovarne »Zmaj« nenehno napredovanje. Omembe vredno je, da tovarna od začetka ni bila deležna kakršnihkoli ugodnih pogojev in pomoči zunaj podjetja. Razvoj zato res ni potekal v velikih skokih, imel pa je vse prednosti usklajenosti, ker je bil odvisen le od možnosti, ki jih je dajal postopno rastoči domači oziroma tuji trg. Pri takem razvoju so lahko razmeroma zgodaj prišle do izraza lastne sile, to je prizadevnost in sposobnost kolektiva. Pomembnejši razvoj podjetja se začne šele po letu 1945 z oblikovanjem socialistične družbene ureditve in pa kasneje leta 1952 z izvolitvijo prvega delavskega sveta.

Razvoj podjetja skozi 40 let njegovega delovanja razčlenjujemo v tri dobe, ki so različno dolge, vendar vsaka zase predstavlja specifično poglavje pri prehodu iz docela obrtniškega podjetja v moderno tovarno.

V prvi dobi, to je od ustanovitve predhodnice današnje tovarne »Zmaj« tako imenovane delniške družbe »Hydra« pa do leta 1952, lahko bolj malo govorimo o razvoju, kajti nenehno menjavanje lastnika in preseljevanje delavniških prostorov ni omogočalo drugega kot životarjenje. Tudi majhno število zastarelih in izrabljenih strojev ni omogočalo, da bi se zboljšala kakovost baterij, letna proizvodnja pa je bila vsa leta v tem obdobju približno enaka. V tem času je bila proizvodnja baterij strogo sezonskega značaja ter je bilo od poprečno 70 ljudi stalno zaposlenih le 40 %, drugi pa so morali od februarja do julija na brezplačen dopust kot sezonski delavci.

Po osvoboditvi je prešla tovarna v družbene roke in je bila od leta 1950 dvakrat priključena drugim podjetjem. Pogosto menjanje oblik upravljanja pa seveda ni moglo pozitivno vplivati na razvoj tovarne in lahko rečemo, da so druge tovarne rasle in se razvijale, »Zmaj« pa je nazadoval. Prevladovalo je celo mnenje, da »Zmaj« nima pogojev za razvoj, kar se je kazalo tudi v tem, da v prvih povojnih letih ni bil investiran niti en dinar.

Z izvolitvijo prvega delavskega sveta leta 1952 je tovarna »Zmaj« stopila v drugo obdobje. Z uveljavitvijo samoupravnih predpisov uspeh podjetja ni bil več odvisen od zunanjih administrativnih ukrepov, pač pa od dela in sposobnosti delovnega kolektiva samega. Prvi delavski svet se je znašel pred izredno kočljivo nalogo, ali bo tovarna obstajala ali pa bo propadla. Kako je bila takrat ta naloga rešena, ve vsak član kolektiva: tovarna ni propadla, pač pa se je razvijala in modernizirala.

Končni cilj prizadevanja celotnega kolektiva je vsekakor rekonstrukcija delovnih prostorov in mehanizacija tovarne. Posebno v zadnjih štirih letih, ko se je začel ta cilj uresničevati, se tovarna »Zmaj« lahko prišteva med sodobne proizvajalce baterij, posebno pa še z uvedbo najmodernejših avtomatskih strojev in najsodobnejše tehnologije za nekatere vrste baterij. Baterije, izdelane po novi tehnologiji, so že našle mesto kljub zelo močni konkurenci na inozemskem trgu. To pa daje kolektivu zagotovilo, da je njegova načrtana pot pravilna in da bodo tudi nadaljnja prizadevanja poplačana z uspehom.

Ureditev okolice na Vrtači

KOMUNALNO PODJETJE VIČ

LJUBLJANA
VRHOVNIKOVA 2

Delovno organizacijo je kot zametek sedanjega Komunalnega podjetja Vič ustanovil ObLO Brezovica pri Ljubljani leta 1953 kot ustanovo s samostojnim financiranjem pod firmo Komunalno gospodarstvo občine Ljubljana-Vič. Leta 1956 je bila razglašena kot finančno samostojen zavod.

Leta 1960 je bil zavod v skladu z načeli, po katerih naj se komunalne delovne organizacije čimprej vključijo v samoupralni sistem ter prično poslovati po ekonomskem principu, preosnovan v Komunalno podjetje Vič in kot tako posluje še danes.

Osnovne dejavnosti podjetja so naslednje: — redno vzdrževanje cest, mestnih ulic in cestnih objektov ter zagotovitev njihove varne prevoznosti; pluzenje snega s cest, mestnih ulic, trgov in pločnikov s sodobno mehanizacijo; gradnja in modernizacija cest z asfaltnim voziščem in gradnja mostov; komunalno urejanje zemljišč.

Razen tega se podjetje ukvarja še s prevozništvom, z izkoriščanjem gramoznic in kamnolomov ter prodajo tega in še drugega gradbenega materiala ter z opravljanjem obrtniških gradbenih storitev.

Komunalno urejanje oziroma oprema zemljišč je dejavnost, s katero se podjetje ukvarja v največji meri. Zato znaša opravljanje te dejavnosti približno polovico celotne realizacije podjetja in se iz leta v leto povečuje. Glavna opravila pri tem so: priprava in asfaltiranje obhišnih cest ter hodnikov; gradnja športnih igrišč in igrišč v otroških vrtcih; gradnja kanalizacije za fekalne in meteorne vode; napeljava vodovoda, plinovoda in toplovoda v kooperaciji z drugimi komunalnimi podjetji; urejanje zelenic s posaditvijo okrasnega grmičevja in drevja.

Podjetje iz leta v leto povečuje obseg svojega dela in z njim tudi realizacijo. K temu je veliko pripomoglo uvajanje sodobne mehanizacije in boljši kadrovske sestav strokovnih služb. Tako podjetje zadnje leto izvaja večja in zahtevnejša dela.

mercator

VELETRGOVINA

UVOZ — IZVOZ

LJUBLJANA

se je v devetnajstih letih svojega obstoja razvil v eno izmed največjih trgovskih podjetij pri nas, saj ima svoje prodajalne na območju 16 občin v Sloveniji.

V svojem sestavu ima lastno tovarno za predelavo mesa — Tovarno mesnih izdelkov — lastno, sodobno urejeno hladilnico, ki je bila dograjena leta 1967 in obsega nad 2500 m² ohlajevalnih prostorov; lastno embalarico, mlevnico in pražarno kave.

Po vsej Sloveniji ima 350 prodajalen, med njimi 34 sodobno urejenih samopostrežb.

V letu 1968 bo Mercator zgradil za potrošnike 11 novih samopostrežnih prodajalen z nad 6500 m² koristne površine, med njimi kar 10 prodajalen paviljonskega tipa, ki bodo najsodobneje opremljene.

Mercator širi svoje trgovsko omrežje v mestih in na podeželju in tako mnogo prispeva k modernizaciji in izpopolnjevanju splošnega trgovskega omrežja. Hkrati s tem daje tudi svoj prispevek za hitrejši razvoj turizma pri nas.

POSLOVNO ZDRUŽENJE

SMELT

skupnost metalurške, kemijske in elektro tehnologije

LJUBLJANA, Titova 136

Telefon h. c.: 314 633, 314 627, 314 696

S člani Litostroj — Ljubljana, Metalna — Maribor, Strojna tovarna Trbovlje, Energoinvest — Sarajevo, Djuro Djaković — Slavonski Brod, Vatrostalna — Zenica, Rade Končar — Zagreb, Železarna — Štore, Elektroindustrija in splošna montaža — Maribor, Slovenija projekt — Ljubljana, Eektroprojekt — Ljubljana, Gostol — Nova Gorica, Kostroj — Slovenske Konjice, Kemoprema — Trebnje, Gradis — Ljubljana, Združena kemična industrija — Domžale, Itas — Kočevje nudi ekonomske ekspertize, projektiranje, izgradnjo in dobavo investicijskih objektov na področju črne in barvne metalurgije, procesne industrije, energetike in industrijskega transporta.

Hidrometeorološki zavod SRS

V LJUBLJANI
RESLJEVA CESTA 18

čestita

vsem borcem in aktivistom narodne osvobodilne
vojne za 27-LETNICO LJUDSKE VSTAJE NA
SLOVENSKEM!

OBRTNIK

LJUBLJANA, Masarykova 34
Telefon 311 040

Izdeluje:

vsa moška in ženska konfekcijska oblačila,
delovne zaščitne obleke, vse vrste uniform
in čepic ter žensko perilo.

Poslužujte se naših trgovin v
Ljubljani, Kranju, Mariboru, Celju, Novem
mestu, Brežicah, Postojni, Ajdovščini in
Piranu.

*Cestitamo vsem borcem in aktivistom
narodnoosvobodilne vojne za 27-letnico
ljudske vstaje na Slovenskem!*

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE

TEMELJ

LJUBLJANA-ČRNUČE 89 b
Telefon št. 341 055

Izvajamo vsa dela na visokih in nizkih
gradnjah.

Poleg tega pa smo specializirani
za izgradnjo minigolf igrišč, kakor tudi
drugih športno rekreacijskih objektov.

PODJETJE

Protektor-Vulkan

LJUBLJANA, ŠMARTINSKA CESTA 64
Telefon 310 072

protektira vse dimenzije avtoplaščev, opravlja
vsa popravila, to je vulkanizira vse vrste pla-
ščev in zračnic in izdeluje razne gumijaste teh-
nične predmete ter razna tesnila iz penaste gume
za tesnitev karoserij.
Poslužujte se uslug in proizvodov, ki jih izde-
luje naše podjetje.

*Cestitamo vsem borcem in aktivistom narodno-
osvobodilne vojne za 27-LETNICO LJUDSKE
VSTAJE NA SLOVENSKEM!*

OBRTNO PEČARSKO
IN MONTAŽNO PODJETJE

OBLOGA

LJUBLJANA-POLJE 20
Telefon 48 101

- opravlja vsa pečarska, keramična in
teracerska dela solidno in strokovno.
- obloge sten, polaganje podov iz kera-
mičnih plošč, teraco, montiranje peči
in kaminov.

LIVARNA LIGA

LJUBLJANA, GALJEVICA 266
Telefon 23 541

sprejema vsa naročila za odlitke
barvastih kovin. Za nadaljnja
naročila in sodelovanje se priporoča
kolektiv.

*Cestitamo vsem borcem in aktivistom
narodnoosvobodilne vojne za 27-LETNICO
LJUDSKE VSTAJE NA SLOVENSKEM!*

PEKARSKO PODJETJE

PEKARNA CENTER

LJUBLJANA, POLJANSKA CESTA 19

vam priporoča v svojih prodajalnah kvaliteten
hruh in druge pekarske ter slaščičarske izdelke.
Odjemalcem prodajamo tudi visokokvalitetno pa-
kirano moko in testenine. Obiščite nas in pre-
pričali se boste o kvaliteti naših izdelkov.

Cestitamo vsem borcem in aktivistom narodno-
osvobodilne vojne za 27-letnico ljudske vstaje na
Slovenskem.

TRGOVSKO PODJETJE

"Moda"

LJUBLJANA, RIMSKA CESTA 24 / Telefon: 20 133

se priporoča s svojimi poslovalnicami:

MANON, Prešernov trg 3
MODA, Nazorjeva 5
OKRAS, Čopova 42
OTROŠKA MODA, Cankarjeva 7

*Cestitamo vsem borcem in aktivistom
narodnoosvobodilne vojne za 27-letnico
vstaje na Slovenskem!*

KOMUNALNO PODJETJE

ŽALE

LJUBLJANA, MED HMELJNIKI
Telefon h. c. 316 961 direktor 316 365

Uprava in oskrbnišтво pokopališča
Lastna vrtnarija in cvetličarna
Vse potrebno za pogreb in prevoz doma in v
tujini opravi naše podjetje.

VARČEVANJE PRI

VAM PRINAŠA IZREDNO UGODNE
OBRESTI TAKO ZA HRANILNE VLOGE,
KAKOR TUDI ZA DEVIZNE RAČUNE

6,25 % 7 % 8 %

POLEG TEGA SODELUJETE
TUDI PRI NAGRADNIH ŽREBANJIH,
KI JIH KREDITNA BANKA
IN HRANILNICA LJUBLJANA
PRIREJATA VSAKE 4 MESECE
ZA VARČEVALCE VSEH VRST VEZANIH
HRANILNIH VLOG IN VEZANIH
DEVIZNIH RAČUNOV
ZAUPAJTE TUDI VI SVOJE DENARNE
POSLE BANKI IN HRANILNICI
LJUBLJANA — BANKI, KI IMA
NAJBOLJ RAZŠIRJENO OMREŽJE
POSLOVNIH ENOT

Največ gospodinj
v Jugoslaviji se je odločilo,
da redno uporablja

Royal — PUDINGE

Regina
PECILNI PRAŠEK IN

vaniljin sladkor

Uporabljajte jih tudi vi!

Dovršeno kakovost vam zagotavlja

Kolinska

LJUBLJANA

STAVBNO OBRTNO PODJETJE

SLIKOPLESK - TERMOPLAST

LJUBLJANA, GORNJI TRG 4

Telefon 23 404, 20 625

opravlja vsa soboslikarska, pleskarska in črkoslikarska dela.
Oblaganje sten s tapetami, polaganje vseh vrst plastičnih podov,
splošna plastika v gradbeništvu, izdelovanje izolacij in vseh vrst podlog
ter parketarstvo.

*Kolektiv SLIKOPLESK - TERMOPLAST čestita vsem borcem in aktivistom
narodnoosvobodilne vojne za 27-letnico ljudske vstaje na Slovenskem!*

**SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE
GROSUPLJE**

projektira in gradi vse vrste visokih in nizkih stavb.
Gradi tudi številna stanovanja in ogrevane garažne enote.

Vsa dela izvede strokovno in hitro.

Priporočamo se za naročila.

*Čestitamo vsem borcem in aktivistom narodnoosvobodilne vojne
za 27-letnico ljudske vstaje na Slovenskem!*

ČEVLJARSKO PODJETJE

ZMAGA

Uprava: LJUBLJANA, Gallusovo nabrežje 29
Telefon: 317 616

priporoča svoje najboljše izdelke moških
in ženskih čevljev.

Zahtevajte naše ponudbe!
Pridite in prepričajte se!

Naše izdelke lahko kupite tudi v naših po-
slovalnicah:

v Tavčarjevi ulici 3-4
na Trubarjevi cesti 6
v Igriški ulici 3
v Celju: Stanetova 20 in Mengšu,
Trdinov trg 14

Cestitamo vsem borcem in aktivistom narodno-
osvobodilne vojne za 27-LETNICO LJUDSKE
VSTAJE NA SLOVENSKEM!

SLAŠČIČARSKO PODJETJE

KONDITOR

LJUBLJANA, GRADIŠČE 17 — Telefon 21 154

Uprava: Koblarjeva ulica 3, telefon 311 981

vam priporoča v svojih prodajalnah že vsem
dobro znane krofe, torte, kekse, napolitanke,
sladoled, ekspres kavo in druge slaščice. Delov-
nim kolektivom priporočamo pri večjih naroči-
lih izredne popuste. Najbolj primerno darilo so
naše torte, ki jih izdelamo po vaši želji. Cene
so konkurenčne. — Pridite in prepričajte se!

Vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim
prijateljem ter dobaviteljem
čestitamo za praznik ljudske vstaje
na Slovenskem!

Elektromontaža

elektroinstalacije, strelovodi,
izdelava razvodnih omar itd.

LJUBLJANA, Rožna dolina, Cesta VI, št. 36
Telefon 61 441 direktor 61 622

OBRAT NA BORŠTIKOVEM TRGU 1
Telefon 20 704

Cestitamo vsem borcem in aktivistom narod-
noosvobodilne vojne za praznik ljudske
vstaje na Slovenskem!

GALIS

LJUBLJANA

Lepodvorska ulica 23a

trgovsko podjetje z igračami,
galanterijskimi izdelki
in otroško konfekcijo
na debelo

Telefoni: direktor	310 061
komerciala	311 314
Oddelek pletenin	
— blagajna	311 315
skladišče	311 306

Cestitamo vsem borcem in aktivistom narodno-
osvobodilne vojne za 27-LETNICO LJUDSKE
VSTAJE NA SLOVENSKEM!

DELOVNI KOLEKTIV
KOMUNALNEGA PODJETJA

KANALIZACIJA

LJUBLJANA

Cestitamo za praznik ljudske vstaje
na Slovenskem vsem borcem
in aktivistom narodnoosvobodilne
vojne!

TRGOVSKO PODJETJE **Drogerija**
Telefon 311 650, 311 646

Ljubljana, Ulica Milana Majcna 12

sporoča cenjenim kupcem, da ima v svojih po-
slovalnicah v Ljubljani in Domžalah lepo izbiro
daril, kot so damske manikire, moške in dam-
ske potovalne garniture, kopalni pribor, razpr-
šilci za kolonjsko vodo, okrasni predmeti z bo-
gato izbiro domačih in inozemskih kozmetičnih
preparatov. Obiščite naš kozmetični salon »CU-
TIS« v Pražakovi ulici 8, in pedikerski salon
»DANICA« na Trubarjevi cesti.

Cestitamo vsem borcem in aktivistom narodno-
osvobodilne vojne za 27-LETNICO LJUDSKE
VSTAJE NA SLOVENSKEM!

TOVARNA VIJAKOV

LJUBLJANA, TOMAŽIČEVA 2
Telefon 61 053, 61 272, 61 553 — brzojav TOVIL

Izdelujemo vijako blago od ϕ 2 do ϕ 6 mm
iz materialov Fe, Ms, Al, in to:

vijake za kovine
vijake za les
vijake za pločevino
specialne vijake za čevljarstvo in drugo
industrijo
kovice Fe, Ms, Al, Cu, Ag
matice Ms

CENE KONKURENČNE!

Cestitamo vsem borcem in aktivistom narodno-
osvobodilne vojne za 27-LETNICO LJUDSKE
VSTAJE NA SLOVENSKEM!

IZBIRA JE LAHKA
IN PRAVILNA:

Uporabljajte redno vsak dan

ZOBNO KREMO

Signal

KI TRAJNO VARUJE VAŠE ZOBE

VEDROG, LJUBLJANA

RESTAVRACIJA IN BIFE

PARTIZAN

LJUBLJANA, TRG OF 13

Cestitamo vsem borcem in aktivistom
narodnoosvobodilne vojne za

27-LETNICO LJUDSKE VSTAJE
NA SLOVENSKEM

SADJE- ZELENJAVA

podjetje za promet, skladiščenje in
predelavo sadja in zelenjave

LJUBLJANA, POLJANSKA CESTA 46 a

postrže z dnevno svežim sadjem in ze-
lenjavo domačega in inozemskega izvora
v en gros skladiščih na Poljanski 46 a,
Krekovem trgu 2 in Celovski cesti 50 ter
v svojih poslovalnicah in drugih prodaj-
nih mestih v Ljubljani in Novem mestu.
S klimatskimi napravami za hlajenje
opremljena skladišča in sodobna tehnolo-
gija omogočajo trajno preskrbovanje s
kvalitetnim blagom.

Tudi delovna skupnost SADJE-ZELENJA-
VA se pridružuje čestitkam borcem in
aktivistom narodnoosvobodilne vojne ob
prazniku ljudske vstaje na Slovenskem!

TRGOVSKO PODJETJE Z BARVAMI, LAKI
IN KEMIČALIJI NA DEBELO IN DROBNO

MAVRICA

LJUBLJANA, RESLJEVA CESTA 1

Priporoča v nakup vse vrste premaznega ma-
teriala, kemikalije, industrijska zaščitna sredstva,
motvoz, čopiče, gumi in bitumenske izdelke,
plastične mase, ultrapas plošče, gospodinjstva
sredstva in ves v to stroko spadajoči material
po najnižjih dnevnih cenah v svojih skladiščih
v Ljubljani, Smartinska cesta 110
v Beogradu, Bulevar JNA — Jajinci 4
v Nišu, ul. Alekse Nenadovića 24
in v detajlističnih trgovinah v Ljubljani in Novi
Gorici, in sicer:

- »KARMIN«, Resljeva cesta 1
- »ORIENT«, Titova cesta 22
- »PLAVICA«, Wolfova 12
- »MURKA«, Sentvid 91
- »COLOR«, Celovška 99 a
- »KOLIZEJ«, Gosposvetska cesta 13
- »HELIOS«, Nova Gorica, Kidričeva 20

Gozdno gospodarstvo Ljubljana

Tržaška cesta št. 2

s svojimi gozdnimi obrati —
poslovnimi enotami

proizvaja in prodaja vse vrste gozd-
nih sortimentov, opravlja gozdno
gojitvena dela, gradi gozdne ce-
ste ter obnavlja gozdne plantaže
in intenzivne nasade

Agroobnova

gradnje in melioracije

LJUBLJANA, Crtomirova ul. 8

Telefon 313 126, 313 493

Gradnja kmetijskih objektov,
objektov živilsko-predelovalne
industrije in objektov družbenega
standarda

Hidro- in agromelioracije

Vodovodi

Nizke gradnje za kmetijstvo

Vzdrževanje in generalna popravila
težke gradbene mehanizacije

težmer

servis za popravilo teht-
nic, težnih in merilnih
naprav

LJUBLJANA, GORNJI TRG 44 — Telefon 20 844

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam bor-
cem in aktivistom narodnoosvobodilne vojne ob
prazniku ljudske vstaje na Slovenskem!
Priporočamo se še v naprej za izkazano zaupanje
pri naših storitvenih uslugah

(Reštovo), marmorne plošče vseh vrst, izdelke iz
marmorja, teraco plošče, izdelke iz betona in
umetnega kamna ter dolomitni pesek za malte
priporoča naročnikom. Nudi tudi druge gradbe-
ne izdelke

Industrija naravnega in umetnega kamna

MINERAL

LJUBLJANA-MOSTE, Industrijska cesta

Telefon 313 131, 311 595

IZOLIRKA

LJUBLJANA-MOSTE

Telefon 313 557

Proizvaja izdelke:

- ZA HIDROIZOLACIJE, ZA GRADNJO CEST,
- ZA ELEKTROIZOLACIJE,
- ZA ANTIKOROZIJO,
- ZA TERMO-AKUSTICNE IZOLACIJE

»IZOLIRKA« opozarja potrošnike, da dobijo v
industrijski prodajalni na drobno v Ljubljani-
Moste, Ob železnici 18 vse omenjene izolacijske
materiale

V zvezi s problemi uporabe izolacijskih mate-
rialov se obračajte na tehnično informativno
službo »IZOLIRKE«, kjer boste solidno postre-
ženi. Tudi kolektiv »IZOLIRKA« se pridružuje
čestitkam borcem in aktivistom ob prazniku ljud-
ske vstaje na Slovenskem

TRGOVSKO
GROSISTIČNO
PODJETJE

Tekstil

LJUBLJANA

MOŠE PIJADEJEVA CESTA 3

ima na zalogi kvalitetno domače
in uvoženo blago v specializira-
nih oddelkih za bombažno in
volneno blago in tekstilno ga-
lanterijo

KADAR OBIŠČETE TURISTIČNO MESTO LJUBLJANO

središče Slovenije, ki leži na stičišču treh kultur in je izhodišče za izlete v Karavanke, Kamniške planine, Julijske Alpe in je prijetna postojanka na poti k Jadranskemu morju, hkrati pa je pomembno umetnostno in zgodovinsko mesto, tedaj ne pozabite na naša gostišča, ki vam nudijo domačo hrano in pristna vina.

Kadar greste mimo naših gostišč na **CRNUČAH** in vzdolž glavne Titove ceste proti Ljubljani, jih obiščite!

Priporočajo se: **Gostinsko podjetje CRNUČE 91**
Telefon 341 064

Gostilna **ROGOVILC**, Črnuče 91
Telefon 341 065

Gostilna **STADION**, Titova cesta 84
Telefon 315 965

Gostilna **BEŽIGRAJSKI HRAM**,
Hranilniška ulica 1
Telefon 317 861

Bife **RAŠICA**, Titova cesta 166 in

Bife **ŠIBENIK**, Titova cesta 45

Delovni kolektiv se priporoča cenjenim gostom za obisk, obenem pa se pridružuje čestitkam ob 27-letnici ljudske vstaje na Slovenskem!

Specializirano podjetje za razsvetljavo

Javna razsvetljava

LJUBLJANA, POLJANSKI NASIP 42

Telefon: 414 439, 314 428, 312 936

Izdelujemo, projektiramo in montiramo vse vrste svetlobnih napisov. Izdelujemo svetlobna telesa (plafoniere) vseh zahtevanih dimenzij. Montiramo in izdelujemo svetlobne strope. Naši izdelki so iz najnovejših in najkvalitetnejših materialov.

Obveščamo vse občinske skupščine kakor tudi vse gospodarske organizacije, da damo usluge podjetjem in projektivnim birojem pri izdelavi projektov in gradnji javne razsvetljave: razsvetljavo športnih objektov, igrišč in kopališč, osvetlitve raznih monumentalnih zgradb, fasad, cest, mostov, spomenikov in dvoran. Opravljamo usluge pri izdelavi in montaži reklame in izložbene razsvetljave, transparentov, semaforjev in drugih prometnih znakov. Vzdržujemo in opravljamo vse servisne storitve za vse vrste obstoječe razsvetljave in osvetlitve.

Zahtevajte informacije in ponudbe!

Cestitamo vsem borcem in aktivistom narodno-osvobodilne vojne za 27-LETNICO LJUDSKE VSTAJE NA SLOVENSKEM!

JUGOTEKSTIL

IMPEX

LJUBLJANA

UVOZ:

bombaž, volna, lan, juta, surova svila, stanično vlakno, sintetična vlakna, volnene krpe, bombažna preja, volnena preja, lanena preja, jutina preja, preja sintetičnih vlaken, specialne preje, sukanci, tkanine za široko potrošnjo, tekstilni stroji, nadomestni deli in utenzilije.

IZVOZ:

bombažne tkanine, volnene tkanine, lanene tkanine, jutine tkanine, tkanine iz naravne in umetne svile, stanične tkanine, bombažne, volnene, stanične in sintetične preje ter sukanci, tekstilna konfekcija, tekstilni izdelki domače obrti, bombažne, volnene, svilene in sintetične pletenine in trikotaža, tekstilni izdelki za tehnično uporabo, tekstilni stroji, nadomestni deli in utenzilije.

Kateks Tabus

ODKUPUJE VSE VRSTE KOŽ, TUDI DIVJADI!

Naš

BOUTIQUE

MIKLOŠICEVA 5

VAM NUDI ZA POLETNO SEZONO NAJNOVEJŠE MODELE

PLETENIN, MODNO OBUTEV, ELEGANTNE USNJENE ŽENSKÉ TORBICE ITD.

PODJETJE

Kemo servis-fotomaterial

IMPORT-EKSPORT

ter notranja trgovina z laboratorijskim in fotografskim materialom na debelo in drobno. Uprava v Ljubljani, Trg revolucije 2.
Poslužujte se naših trgovin.

FOTOMATERIAL, Cankarjeva 7

FOTOMATERIAL, Gradišče 4 (arkade)

»CHEMO-EXPRES«

KEMIČNA ČISTILNICA

NEŽA ING. PENCA-SUŠNIK

LJUBLJANA, VIDOVDANSKA CESTA 2

Svojim cenjenim strankam
se priporoča še vnaprej!

Tovarna kovinskega okovja

KOT

TACEN 38, LJUBLJANA-ŠENTVID

Telefon 51 244, 51 146

Izdeluje okvire za damske torbice, raznovrstne ključavnice in okovje za kovčke, aktovke, razne športne rekvizite, konzervne nožke, ščitnike in žabljičke za obutveno industrijo v nikljani, antičnem srebru, rumeni in barvani izvedbi prvovrstne kvalitete, ki jih konsumira poleg domačega tudi inozemska tržišče.

Vsem cenjenim odjemalcem se priporoča in garantira za kvalitetno blago in solidno postrežbo.

ELEKTROOBNOVA

LJUBLJANA-POLJE

Telefon 48 134

opravlja vse vrste elektroinstalacije na novih gradnjah in adaptacijah stanovanjskih in industrijskih objektov ter elektro-servisno službo.

Kolektiv se priporoča, istočasno pa čestita vsem borcem in aktivistom narodnoosvobodilne vojne za 27-LETNICO LJUDSKE VSTAJE NA SLOVENSKEM!

**LESNI KOMBINAT
LJUBLJANA**

LJUBLJANA, LANGUSOVA 8

ima na voljo:

rezan les,
lesno galanterijo,
rolete in zavesa,
stavbeno mizarske izdelke,
montažne vikend in kamp hiše,
strešno konstrukcijo in
vgrajeno pohištvo.

PODJETJE ZA IZDELAVO OBUTVE

Rožnik

LJUBLJANA

Rožna dolina, Cesta V, št. 2

Telefon 61 381

OBRTNI CENTER

v Savskem naselju,
Luize Pesjakove ulici.

Imamo tudi

**EKSPRESNO POPRAVLJALNICO
ČEVLJEV**

Prodajalni z našimi kvalitetnimi ženskimi čevlji sta na Trubarjevi ulici 14 in na Trgu revolucije 5 — Telefon 21 217.
Naše kvalitetne čevlje prodajamo tudi v trgovinah »GALANT« in veleblagovnici »NA-MA« (poleg glavne pošte).

Cestitamo vsem borcem in aktivistom narodnoosvobodilne vojne za 27-letnico ljudske vstaje na Slovenskem!

INDOS

industrija transportnih
hidravličnih strojev

LJUBLJANA-MOSTE

Telefon: h. c. 313 822

komercialni oddelek: 311 090

Kolektiv podjetja čestita vsem borcem in aktivistom narodnoosvobodilne vojske ob 27-letnici vstaje na Slovenskem!

Obenem obvešča poslovne prijatelje, da nudi za mehanizacijo notranjega transporta:

baterijske viličarje VE 600, VE 1000
dieselske viličarje VD 1500, VD 2000
in VD 2500

Hidravlične stiskalnice HS 60 in 150 ton.

Točnejši komercialni kakor tudi tehnični podatki so vam na razpolago v našem komercialnem oddelku

Priporočamo se!

Veletekstil

UPRAVA IN EN GROS
PRODAJNA SKLADIŠČA

LJUBLJANA, Masarykova 17

tekstilno blago vseh vrst — kemično obdelane tkanine — linolej — trikotaža in pletenine — tekstilna in druga galanterija — moško, žensko in otroško perilo — splošna konfekcija.

POSLOVALNICE NADROBNE TRGOVINE:

SVILA — Kresija 1,
Adamič-Lundrovo nabrežje

SVILA — Kresija 2,
Adamič-Lundrovo nabrežje

CVETA — Stritarjeva 6

PERLON — Čopova 12

AJDOVŠČINA — Gosposvetska 1

CVETA — Miklošičeva 22

MOŠKA IN ŽENSKA MODA — Trubarjeva 27

MODNA KONFEKCIJA — Tavčarjeva 1

VELETEKSTIL — Celovška 99

VELETEKSTIL — Zalog

VELETEKSTIL — Črnomelj

Industrija plutovinastih izdelkov

Plutal

LJUBLJANA
CELOVŠKA CESTA 32

Telefoni: centrala 311 266 — komerciala 310 778 —
p. p. 78-II — telegram PLUTA Ljubljana

izdeluje:

1. zamaške iz plute, cilindrične in konusne;
— lista serijskih proizvodov obsega 68 različnih tipov zamaškov;
 2. kocke, plavače ter druge izdelke iz plute;
 3. vložke iz stisnjene plute različnih dimenzij.
 1. kronske zaporce
— navadne bele, znotraj zlato lakirane,
— obojestransko zlato lakirane,
— litografirane v različnih barvah po želji kupca,
— vložki iz stisnjene plute so po želji prevlečeni z aluminijevo ali plastično folijo;
 2. aluminjske navojne zaporce
— zlato lakirane,
— litografirane;
 3. aluminjske zaporce z jezičkom
— $\varnothing$ 26,5 mm,
— $\varnothing$ 29,5 mm plutove izolacije
- Iz ekspandirane plute izdelujemo
— plošče različnih debelin za toplotno in zvočno izolacijo,
— žlebake in segmente po specifikaciji kupca,
— plutov zdrob.

*Kvaliteten izdelek in redna dobava
je naša najboljša reklama!*

TEOL

LJUBLJANA

Zaloška cesta 54

Telefon: h. c. 311 522 direktor 316 642

izdeluje

tekstilna in usnjarska pomožna sredstva, sintetična lepila, detergente, sredstva za gašenje požarov, sredstva za hlajenje v kovinski industriji ter proizvode na bazi etilenoksida.
Imamo lasten servis za uvajanje naših izdelkov pri odjemalcih.

Čestitamo vsem borcem in aktivistom narodnoosvobodilne vojne za 27-LETNICO LJUDSKE VSTAJE NA SLOVENSKEM!

Združeno železniško transportno podjetje Ljubljana

Transportno podjetje Ljubljana

čestita

vsem borcem in aktivistom narodnoosvobodilne vojne,
uporabnikom železniških uslug in gospodarskim organizacijam
ter se priporoča za nadaljnje sodelovanje.

Inozemska zastopstva

COSMOS

Ljubljana, Celovška cesta 32

Predstavništvo »COSMOS« Maribor, Grajska ul. 7, tel. 22 654

Avto Celje, Celje, Ljubljana 11, tel. 21 80

Trgoavto Koper, Koper JLA 25, tel. 21 620

Giulia Super

Giulia 1300 GT Junior

Berlina 1750

GTV Veloce 1750

Spride Veloce 1750

Prodaja iz konsignacije:

1. osebne avtomobile znamke

RENAULT

prodajni program:

Renault 4

Renault 4 Fourgonette

Renault 8 Luxe

Renault 10

Renault 16 GL

Renault 16 TS

2. osebne avtomobile znamke

ALFA ROMEO

prodajni program:

Giulia 1300

Giulia 1300 TI

3. kamione in avtobuse znamke M. A. N.

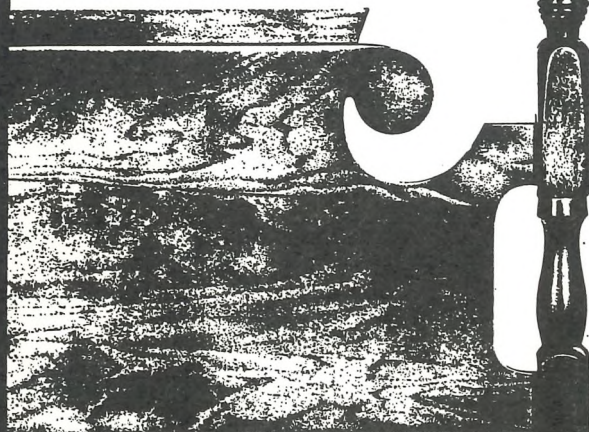
4. poljedelske stroje in naprave
znamke: ALPINA, SAME, KMF in
MALETTI

5. gospodinjske aparate
oljne peči in plinsko električne štedil-
nike GIBAO, pralne stroje CASTOR-
RELAX

6. radijske in TV sprejemnike AUTOVOX

Servisna služba in rezervni deli. Vse in-
formacije daje »COSMOS« Ljubljana, Ce-
lovška c. 32 oziroma tel.: 311 451, 311 828,
313 770

Novi servis za Renault in Alfa Romeo,
Ljubljana, Celovška c. 182, tel.: 51 455

SLOVENIJALES

POHIŠTVO
STAVBENO POHIŠTVO
BARAKE
MONTAŽNE HIŠE
POLFINALNI IZDELKI
LESNA GALANTERIJA
ZAGAN LES
GOZDNI SORTIMENTI

Podjetje za izvoz in uvoz,
notranji trg lesa in lesnih
izdelkov

Centrala:

Ljubljana, Beethovnova 11
Miklošičeva 7

Predstavništva:

Maribor, Celje,
Beograd, Zagreb,
Novi Sad, Skopje,
Osijek, Split,
Rijeka, Zadar,
Sarajevo, Banja Luka,
Izola

